

Régész. O.

422.

7.

7-9

A HUNYADMEGYEI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

VII-İK

ÉVKÖNYVE

AZ 1891. ÉS 1892. ÉVEKRŐL.

SZERKESZTETTE

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

MAILAND OSZKÁR

TÁRSULATI TITKÁR.



KOLOZSVÁRT,

AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJA

1893.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

A HUNYADMEGYEI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

VII-IK

ÉVKÖNYVE

AZ 1891. ÉS 1892. ÉVEKRŐL.

SZERKESZTETTE

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBOL

MAILAND OSZKÁR

TÁRSULATI TITKÁR.



KOLOZSVÁRT,

AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJA

1893.

300810

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

NY. 10000
KÖNYVTÁR

ÉRTÉKEZÉSEK, FELOLVASÁSOK.

ÉRTÉKEZÉSEK, FELOLVASÁSOK.

KÖNYVTÁR

C

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD.

Tartotta az 1891. évi közgyűlésen Gróf KUUN GÉZA.

Tisztelt Közgyűlés!

A legelénkebb helyesléssel azon elnöki beszéd találkozik, mely valami örvendetes tényt ad tudomásul s az óhajtott tények hiányában az alaposnak látszó remény kifejezése is örvendeztet. Se az egyiket, se a másikat ne keressék mai megnyitómiban társulatunk tisztelt tagjai. Mind az, mivel néhány hónap előtt még a mai közgyűlést megörvendeztetni reméltem, füstbe ment s reményt se tudok nyújtani arra, hogy a most megghiúsult tervek majdan s nem sokára mégis megvalósulhatnak. Régiséggyűjteményünk immár közhírré kapott s még sincs kellő épületünk, a melyben évről-évre szaporodó tárgyait a múzeumi berendezés igényeinek megfelelőleg kiállítnunk lehetne, társulatunk fennállásának tizenkettedik évét írja s tagjai inkább fogynak, mintsem szaporodnának s a tagsági díjak hátraléka ijesztő mérvben növekedik, vannak havonként tartatni szokott választmányi gyűléseink, melyeken igen érdekes felolvasások a hallgatók figyelmét állandóan lekötve tartják, de csak kevesen gyűlnek össze meghallgatásokra. Mind ezen tünetek okait most nem vizsgálom, de minden esetre módját kell találni annak, hogy az itt felemlített bajok megorvosoltassanak. Társulati múzeumunk, ha a társulat valamikor megszűnnék, alapszabályaink 41. §. értelmében a társulat többi vagyónával együtt Hunyadmegye bizottmányi közgyűlésének rendelkezése alá lesz bocsátandó, elidegenítési jog nélkül. Már ennél fogva is múzeumunk legcélszerűbben, nagy jelentőségéhez legméltóbban s társulatunkra nézve is legmegnyugtatóbban az új megyeházában lenne elhelyezendő. Ez iránt tett kérvényünk a f. hó 9-dikére kitűzött

közgyűlés tárgysorozata rendjén a hatósági átíratok közt fordul elő. Nem kétlem, a közgyűlés méltányolva az általunk felhozott indokokat, kérésünket teljesítendi, hiszen ez a múzeum öröksége reá néz s hogy székhelyén egy a régészek előtt méltán híressé lett múzeum fennáll, melynek gyűjteményei évről-évre gyarapodnak, nem hiú dicsekvés tárgya. A mi nekünk meg van, arra szert tenni országunk több nagy megyéje buzgón igyekszik, így Nógrádme gyében múzeumegyesület alapítására ép most tételnek az előkészületek. Becsüljük meg a mink van s gondoskodjunk biztos s kellő módon történő elhelyezéséről.

Tavaly egy fiatal belga tudós, Cumon, járta meg megyénket s a »Corpus Inscriptionum Latinarum« számára néhány itteni felíratot hasonlított össze az epigraphikai közleményekben megjelent editiókkal. Egyik Boldogfalván a Kendeffi kastély csarnokában őrzött sírfelirathban következő részben sémi nevek fordulnak elő: P. Aelius *Theimes*, — P. Aelius *Bericio*, — P. Aelius *Zabdibol*, — Aelia¹⁾ *Phamp (ila)*. A *Theimes* nevet dr. Goldzieher Ignác z jeles orientalistánk az *Al-Tejmî* »a Tejm törzsbe tartozó« arab elnevezés görögösített alakjának tartja s nem ok nélkül, mert ez etymologiai összehasonlítást a realis viszonyok ismerete is igazolja. A *banû Tejm*-ekről Al Beladorsi »a tartományok meghódításáról« czimú munkája azon fejezetében emlékezik, melyben a Mekkában ásott kútakat számítja fel, I. De Gveje kiadása 50-dik lapját. — *Bericio* az árámi *berikó*-val egyazon alaknak látszik lenni s ez esetben azt jelentené, mit a latin *Benedictus*, héber *Barûk*. Az árámi nyelvek nyugati csoportjában, így a syr nyelvben, a határozott névszó alakja (status emphaticus) ó által képeztetik, melynek a keleti csoportban *â* felel meg, p. o. syr *malkó* »király«, kelet árámi *malkâ*, így a bibliai khâld szövegekben is. A *bericio* alak *k* torokhangjának lágyított kiejtésére az Urmia tó partján s Kurdistánban beszélt új syr nyelv több példát nyújt s ezen lágyítás következtében történik a torokhangok zúzódása, I. Nöldeke »Grammatik der neusyrischen Sprache« (Lipcse, 1868), a 41-dik lapon. A kurd, perzsa és török nyelvben is előfordul a gutturalis ilyenszerű meg-

¹⁾ Az *Aelia gens* egy tekintélyes római plebejus nemzetség neve, I. ö. h. v. az *Aelia Capitolina* nevet.

lágýtása, p. o. az arab *káfír* szót az osmanli *kiáfír*-nak ejti ki, a perza *bikár*-t *bekiár*-nak stb. — *Zabdíbol* annyi mint »Bal ajándéka«, *sabd* ugyanis ajándékot jelent, syrül *sebdó* s ez összetétel szakasztott mása a héber *Zabdiel* személynévnek, a görög fordításban $\Sigma\alpha\beta\delta\iota\acute{\eta}\lambda$, mely név Isten ajándékát jelenti, l. ö. h. v. *Zebadjá*. A *baal* név összevonásából lett *bál*: á-ja, a mint e példából látjuk, a nyugat árami nyelvjárások valamelyikében ó-vá változott, l. ö. h. v. *bericio* alak végmagánhangzóját, mely szintén á helyett áll, — a syr *orom* alakot a héber *áram* helyett stb. Palmyrában az *Aglíbol* és *Farhíbol* istennevekben szintén *bol* helyettesíti a *bál* alakot; előbbi a félhold, utóbbi a holdtölte istenségét jelenti, l. ö. h. v. a héber *jareach* »hold« szavat. A sémi nyelvekben az Isten vagy valamely isten ajándékát jelentő személynevek gyakran fordulnak elő; ilyenek az árja nyelvekben a hellén *Héliodoros*, *Theodoros*, a perza *Mithridates* stb. — A *Phamp(ila)* névhez a sémi nyelvek szókinéséből az árami *plumpha* hasonlít leginkább, de a magánhangzók különbözőzése miatt még sem merném a kettőt azonosítani.

Jung Gyula, a római birodalom történetének kitűnő bűvára, egyik hozzám írt levelében Veczelt illetőleg a C. J. L. III. k. 6267. számú feliratát méltán tartja olyannak, mely különbözőképen kiegészíthető, e feliratban ugyanis a Veczelen (Mícia) állomásozott hadcsapatok egyike

N M M

betűkkel jeletetik. Mommsen n(umerus) m(ilitum) M. . . . t olvas, illetőleg a végső M-t megfejtetlenül hagyja, a mely talán a római időbeli *Miciensis*-ek nevének kezdőbetűje s ez esetben a három betű *numerus militum Miciensium*-at jelentene. De vajjon ez a helyes megfejtés? Jung hivatkozással a Corp. III. 1338-ra, a mely feliratban egy Veczelen állomásozó *Maz(icum) t(urma?)* említetik, lehetőnek mondja, hogy az említett kezdőbetűk végső M-je *Mazicum*-nak olvastassék. A *Mazices*-ek Mauretaniának egyik népségét alkották, l. Corp. VIII. 2786, — Ptol. 4, 2, 19, — Ammian. 29, 5, 17: Exinde cum discursis itineribus magnis Tiposam (város Mauretaniában) noster dux introiret, *legatis Mazicum*, qui se consociaverunt Firmo,¹⁾ suppliciter obsecrantibus aeniam, animo elato respon-

¹⁾ Firmus Mauretania fejedelme volt. Az id. szövegben leírt esemény Valentinianus, Valens s Gratianus uralkodások alatt történt 373-ban Ch. sz. u.

dit se in eos ut perfidos arma protinus commoturum. A Mazices-ek egyik numerus-a Miciában állomásozott, mint más Mauretának Tibiscum-ban. A Tibiscumban állomásozottak ott annyira meghonosodtak, hogy visszarendeltetvén Afrikába, még ott is használják második hazájokban fekvő születéshelyöknek nevét, I. Corp. VIII. 9368: Ala Mauretanorum Tibiscensium. L. Király Pál »Ulpia Trajana Augusta stb.« cz. jeles munkája VIII-dik fejezetét. Egyik Hampel által kiadott katonai diplomában *Maure(tani) Caesarienses*-ek említetnek Daciában, tehát Maur. Caesariensis-beliek, mely tartomány Mauretania keleti részét alkotta Caesaria fővárossal¹⁾ ezekről az ill. katonai diploma azt mondja: qui sunt cum Maris gentilibus in Dacia, Corpus III. 6267. szerint egy Maurus a Coh. Comagenorumban szolgált, fia Surus a mauret. Mazicesek hadcsapatjába lépett. A különböző nemzetiségek és vallások ez időben gyakran vegyültek össze, nemhogy egymástól mereven elkülönödtek volna. Jung Gyula, tudós régész, a fentírt három betűt háromféleképp tartja olvashatónak, u. m.

vagy: *n(umerus) M(azicum) M(iciensium)*
 vagy: » *M(auretanorum) M(iciensium)*
 vagy: » *M(azicum) M(auretanorum)*²⁾

E megengedhető olvasásokhoz hozzátehetünk még egy negyediket is, u. m.

n(umerus) m(ilitum) M(iciensium)

Egy hosszabb várhelyi feliratban Dacia Apulensis procurator a Sarmizegetusa patronusa Q. Axius czímei közt előfordul *Proc. Rat. Priv. Prov. Maur. Caes.* tehát: procuratori rationis privatae provinciae Mauretaniae Caesariensis, I. »Michael J. Ackner u. Friedrich Müller Die römischen Inschriften in Dacien (Bécs, 1865)«, a 42-ik lapon.

A kérlelhetlen halál a múlt egyleti évben választmányunk Nestorát ragadta ki az élők sorából Spányik József személyében. Két szép vonás jellemezte a néhait, a kötelesség hű teljesítése s hazafiúi érzés. A múlt évben már nyolczvanhárom év terhe nehezkedett vállaira s ő azért mégis eljárt mint megyei orvos kötelessé-

¹⁾ Georgius Cyprius VI-dik századi író idejében *Mauretania prima* két részből állott, u. m. *Sitifensis* és *Caesariensis* tartományokból, I. »Georgii Cyprii Descriptio orbis Romani« ed. H. Gelzer (Lipcse, 1890).

²⁾ L. ö. h. v. Corp. III. 1343: *n(umerus) M(auretanorum) Tib(iscensium)*.

gei teljesítésében; a zord idő s a tél hidege nem marasztatták ott-hon, tett, a mit tenni kötelességének tudott. Fiatalkora óta kiváló érdeklődéssel viseltetett a régészet iránt s a mikor a sors ide vezette közénk Hunyadmegyébe s ennek már rég ideje, hozzá fogott klasszikus talajunk leleteinek gondos gyűjtéséhez s illetéknép felelősségű leletet őrzött meg az elkallódástól. Az 50-es években ő és néhai Várady, Ádám fáradoztak legtöbbit a megyénkben talált régiségek összegyűjtésében. Várady Ádám gyűjteményére még az 1848 előtti időből emlékezem; számottevő gyűjteménye, fájdalom! külföldre vándorolt s még nem is egy helyre, hanem értesülesem szerint kisebb gyűjteményekre osztva különböző helyekre. E gyűjtemény alapját Kéméndi Váradi Ignác, megyénk egykori jeles s nagytekintélyű dirigens főbirája, Várady Ádám atyja rakta le. A kéméndi udvarház kertjében több felírtas kő helyeztetett el, a gyűjtemény kisebb tárgyai a dévai családi házban őriztettek. Spányikban a régészet iránt viseltető érdeklődést bizonyára apósa, Lugosi Fodor András, megyei főorvos, példája is nevelte s aligha nem ennek hagyatéka vetette meg Spányik gyűjteményének alapját. A megyénkkel határos Szászvároson dr. Lészay Dániel numismatikai gyűjteménye országos hírre tett szert. Dr. Lészay gyűjteményét még jóval 1848 előtt kezdte meg s ezen régiebb idők gyűjtői közül a megnevezetteken kívül még báró Jósika János Branicskán, báró Nopcsa László Farkadinon és Zámon s feledhetetlen emlékü nagybátyám gróf Gyulay Lajos említendőek meg. A maros némethi kert római köveiről Kazinczy erdélyi leveleinek XIV-dikében ezeket írja: » — — — egy keskeny, de hosszú nyelv fut el a kapu és a Maros közt, eltöltve az új kertészség játékaival, és a közel Tiriscum¹⁾ (mai nevével Veceli vár) oltárköveivel, isteneivel és hőseivel s elmállott felírásával.« Mommsennek 1857-ben Várady Ádám volt régészeti kalauza, Benndorfnak és Hirschfeldnek 1873-ban Spányik József. Mindnyájan élénken emlékezünk azon szép jelenetre, mikor az 1883-ik évben tartott közgyűlésünk alkalmából Déván rendezett közebédünkön Benndorf megpillantva Spányikot, helyéről felugrott s őt szívélyesen átölelte. E jelenetből is megtudhattuk, hogy Spányik a Hu

¹⁾ Hibásan *Micia* helyett. A braniczkai hegy alatti út a Maros balpartján, tehát szemben Branicskával, veceli római kövekkel erősfittetett meg, az apróbb kövek a postaút töltésére hordattak el, l. Kazinczy id. leveleinck XVI-dikát.

nyadmegye területén megfordult tudós régészeknek hasznos szolgálatot tett s kétségenkívül ez is egyik érdeme. Gyűjteményének javarészét társulatunk múzeumának ajándékozta, választmányi gyűléseinkre pontosan eljárta, a felolvasásokat nagy figyelemmel hallgatta, tanácskozásainkban részt vett. Társulatunk elismerése jeléül azon jelentékeny gyűjteményért, a melylyel múzeumunkat gyarapította, őt alapszabályaink 7. §. értelmében az alapító tag nevére méltónak ítélte, utóbb választmányunk tagja lett s mind haláláig annak maradt. Ime, elment választmányunk Nestora, hova Ancus ment s Irus is, de emléke él köztünk s élni fog tartósan társulati jegyzőkönyveinkben. Béke lengjen hamvai felett!

Melyek után melegen üdvözölve a közgyűlés megjelent tagjait, ezennel megnyitom a hunyadmegyei tört. s régészeti társulat XII. közgyűlését.

Gr. KUUN GÉZA.

E L N Ö K I M E G N Y I T Ó B E S Z É D .

Tartotta az 1892. évi közgyűlésen Gróf KUUN Géza.

Tisztelt Közgyűlés!

A tudomány terén minden újabb megoldás és eredmény kapcsán újabb feladatok merülnek fel s az illető tudomány némely e megoldáshoz fűződő adata vagy megerősítettik általa, vagy ellenkezőleg megczáfoltatik. Az a ki békés nyugodalmat keres, ne keresse azt a tudományos vizsgálat mezején, mert az valósággal palaestra, hol a győztes tovább küzdeni vágy s a legyőzött ismét szerencsét próbál, mert az elme teljes nyugalmát csakis az abszolút igazságban találhatná, ilyen pedig még az úgynevezett exakt tudomány terén se épen sok van, mert ott is az újabb észlelések a régibbek egy részét halommá döntötték és sok egykori tény és igazságnak tartott ismeret nem ténye többé a tudománynak s nem ragyog többé az igazság fényében. A módszerek változtak, az észlelet eszközei tökéletesültek, az értelmi látkör szélesbült, az ismeretek gyarapodtak s mind ez együttvéve a tudományos vizsgálat terén, gyökeres változásokat hozott létre. Az emberi elme se örök időkre szóló törvényekkel, se meg nem korlátozható s az a mi reá nézve üdvös és hasznos volt nevedése valamelyik változati fokán s a szellemi szabadság biztosítóka, bilincscsé változhatik, ha változatlanul hagyatik a változó idők elforgása alatt. Ki tagadná mindazon által, hogy abszolút igazság nincs, s ki merné kétségbe vonni, hogy a tudományos vizsgálat az elmének megnyugvást ne szerezzen. Az igazság keresése a gondolkodó lélek főczélja, mely nyugtalanítja ugyan, de egyszersmind egyedüli megnyugvását is eszközli.

A történet és segédtudományai a véleménynek tág tért nyitnak ugyan, de azért a históriai igazságok létezését ép úgy nem lehet eltagadni, mint bármely más tudomány igazságait és ha itt is

azt látjuk, hogy sok egykori tény és igazságnak tartott ismeret nem ténye többé a tudománynak s immár nem ragyog az igazság fényében, a vizsgálat gyarlóságai felhatalmaznak-é az eddig elért s ezentúl elérendő igazságok megtagadására s nem-é inkább nagyobb óvatosságra, behatóbb, körültekintőbb, teljesebb vizsgálatra s az adatok elfogulatlan megítélésére intenek?

Az események közvetlen emlékezetét az egykorú feljegyzések s emlékjelek őrizték meg számunkra s az ó-korra nézt az epigraphika egyszersmind a diplomatika helyét is pótolja. Innen van, hogy már az ó-kor írói Herodot, Pausanias és mások a régi feliratokat gyakran épen szószerintiek, nem olyanok, melyekre az epigraphika jelenlegi mértéke alkalmazható volna s hasonlítanak a történelmi, életíratí s bölcséleti munkáikba beszótt beszédekhez, melyeket az illető író nagyrészt a szóló ismert jelleméből s a viszonyok és körülmények természetéből vett. Constantinus Porphyrogenitus az anatóliai themáról szólva annak bebizonyítására, hogy a kis-ázsiai tartományokban elhelyezett római hadsereg egy *proconsul* alatt állott, valamely smyrnai felíratra hivatkozik s annak szövegét közli. Kevéssel alább egy más felíratot hoz fel, mely a császári «*vestiariumban*» őriztetik, s ebből azt következteti, hogy Arcadius császár idejében Kis-Ázsia egy *stratélatos* kormányzata alatt állott. Ezt a felíratot is közli. Ilyen hivatkozás a themákról írt munkában még több van. Azonban a közvetlen okmányok se mindig teljes hitelűek és ezek is csak a kellő kritika ellenőrzése mellett lesznek igazán értékesekké.

Egy felírat gyakran több más felíratra is kívánt világosságot áraszt s azoktól világosságot nyer s néha valamely történelmi kérdés megoldása csak az összes segédeszközök felhasználásától várható. Sokszor az adatok egyoldalú méltánylása világos tévedésbe ragad. Ily tévedést látok azon új tanban, mely szerint Dacia nyugoti határa vámállomásainak közvetlen közelében húzódott volna. Dacia nyugoti határának megállapításánál a geographiai alakulásra és katonai elrendezésre kell különösképp tekintettel lenni. A *leg. XIII. gemina* bélyeges téglái a Marosnak a Tiszába való beömléseig találtnak s *Tyrusi Marinus* (Ptolemaeus forrása) csakugyan a «*Tibiscus*»-t mondja Dacia nyugoti határának. A jelenlegi Temesmegyében határolta «*Moesia superior*» hadereje «*Dacia*» exercitusát.

Abból, hogy a leg. III. Flavia bélyegei nagy számmal fordulnak elő Sarmizegetusa-ban, ki merne következtetni, hogy Sarmizegetusa ne «Dacia superior»-ban, később «provincia Apulensis-ban» hanem «Moesia superior»-ban létezett volna. Dacia egyik legalaposabb ismerője Jung Gyula egyik hozzám intézett levelében ezen téglák előfordulását *rendkívüli* körülményeknek tulajdonítja. A geographiai alakulás Daciát fősíknak mutatja, a melyből némely folyó és patak völgye vezet ki a szomszédos területekre. A tartomány politikai alakulása bizonyára ezen geographiai térképpel egyező volt s az a ki a határ megvonását csupán csak vámállomásokra alapítja, megfelelnek, hogy az érczbányák közelében helyi vámok is lehettek s az Ampelumi vámállomás, mint Jung Gyula említettem levelében megjegyzi, bizonyára nem határvám volt, hanem *per Dacias tres*, tehát tartományi vámállomás. E példából látjuk, hogy az egykorú feljegyzések gyakran tévedésbe ejthetnek, ha egyoldalú magyarázatot fűzünk hozzájuk s mintegy kiragadjuk őket saját környezetükből, a velek összetartozó adatok és tények köréből.

Társulatunk érdemeit a daciai provinciára tartozó epigraphika terén a Corpus. Inscip. Latin. III. kötetének pótléka kellően méltányolta s ez érdemek java része tudós régészeinket Téglás Gábort s Király Pált illeti, kik nem csak mint kutatók és gyűjtők, hanem egyszersmind mint a részben általok napfényre hozott becses anyag feldolgozói magoknak a római régészet s Dacia tartományának története körül el nem évülő érdemeket szereztek. Lehet az érdemek előtt szemet húyni, lehet az érdemekre irigy szemmel nézni, de azokat kevesbíteni s kisebbíteni vagy épen elvitatni nem lehet.

Őszinte sajnálattal vettük Király Pál közvetlen közelünkből való eltávoztát. Tudjuk, hogy ezentúl is itten kezdett régészeti tanulmányait lankadatlanul s ha lehet, még fokozott igyekezettel fogja folytatni, tudjuk, hogy társulatunk iránt ezentúl is meleg érdeklődéssel fog viseltetni, biztat a remény, hogy munkatársaink közt mindenha tisztelni fogjuk, s hogy többször fogunk vele gyülesein találkozhatni, de azért még sem szentelhet annyi időt és munkát e vidéki társulatnak, mint a múltban évek során, a míg köztünk élt. Ime a panasz első húrja megzendült s lelkeinkben kéretlen s kelletlen az aeolhárfa többi húrja is zengni kezd. Nem részletezek. Legfőbb bajunk a hanyatló érdeklődés. Hazánkban a tudo-

mányos igyekezetek felett gyakran látszottak a kedvezőtlen csillagok. Vajha szemünk társulatunk felett ismét szerencsés csillagok megjelenését láthatná. Állapotunk javulása leginkább tőlünk függ.

Azon alkalomból, hogy először van szerencsénk társulatunk gyűlésén megyénk új főispánjához Szentkereszty György báró ő Méltóságához, kedves kötesességet teljesíték, midőn őt társulatunk nevében melegen üdvözlöm s legyen szabad itt a közgyűlés színe előtt kérnem ő Méltóságát, hogy társulatunkat hathatós pártfogásába venni méltóztassék, melyre ha valaha, úgy most oly igen nagy szükségünk van, midőn gyűjteményeink örvendetes felszaporodásával immár szűknek találjuk múzeumunk helyiségeit, melyek más-különbben sem felelnek meg a jelenkori múzeumok méltányos igényeinek.

Üdvözlöm a tisztelt közgyűlés megjelent tagjait s a tisztelt vendégeket s az itt megjelentek mindegyikét újból is kérem, hogy egyletünk ügyét melegen karolják fel, nehogy veszélyeztetése önhibánkból történjék.

Ezzel a hunyadm. tört. régészeti társulat XIII-ik közgyűlését megnyitottnak jelentem.

BÁRÓ ORBÁN BALÁZS EMLÉKEZETE.

(Felolvasta a hunyadmegyei történelmi- és régészeti társulat választmányának 1891. évi november 4-én tartott rendes ülésében KUN RÓBERT.)

Mikor az országos történelmi társulat ezelőtt 4 évvel, 1887. nyarán rendes évi közgyűlését szerény társulatunk körében, itt Déván tartotta meg, volt alkalmunk ez országos társulatnak a hazai történetírás terén sokféle érdemeket szerzett tagjait üdvözölhetni a történeti nevű történet-kedvelő elnökkel Szécseny Antal gróffal együtt.

A hön óhajtott, szivesen látott vendégek közt volt *báró Orbán Balázs* is, ki akkor ismerkedett meg társulatunkkal, illetőleg a működéséből már ismert társulat szerény bölcsőjével és műhelyével, a kit közülünk is sokan akkor láttunk először. De a találkozás első pillanatában sem állottunk idegenekül egymással szemközt: a közös cél és törekvés, hazánk multját a jövő okulásra és tanulságára kutatni és kideríteni; a közös érdek e szép multtal dicsekvő haza jövőjét még szebbé tenni s ehhez parányi erőnk arányában egy paránnyal hozzájárulhatni; az egyirányú gondolkodásmód, a demokratikus rokonérzelmeik mind, mind közre működtek abban, hogy Clionak, a történetírás muzsájának hivei az első találkozáskor, az indóházban megtartott ünnepélyes beszédek elhangzása után, mint régi jó barátok szorítottak egymással kezét.

Előttem áll Orbán Balázs ma is, a mint őt akkor láttam, erőteljes magas alakjával, olajszínű arczát fekete haj köríté, szép szemének komoly tekintetét még komolyabbá tette az egyenesre kipedert hosszú bajusz és szakál; tagjait magyar ruha fődte; a férfias erő és puritán egyszerűség mintaképe; a nemzet szellemi napzamosává szegődött báró. Megszerettük egymást, de nagyon; ő megszerette a komoly munka ösvényén férfias kitartással előreha-

ladó fiatal társulatunkat, ittlétekor mindjárt alapító tagjává lett, ez által is támogatni akarva törekvésünket; mi pedig tiszteltük és szerezgettük benne az önzetlen, igaz hazafit, a nemeskeblű emberbarátot, a történeti tudományok avatott és szorgalmas munkását.

Csak egy hétig, egy rövid hétig volt nálunk Orbán Balázs, s midőn e rövid idő elteltével bucsut mondtunk neki, a kéz reszketett a kézben, mint régi ismerőstől, mint szívünkhöz forrt jó barától váltunk el a viszontlátás reményében. Ki hitte volna akkor, hogy e viszontlátás csak a siron túl fog bekövetkezni Hadur szent lige-teiben, hová fölszállott lelke az öreg szittyának, még mindig korán itt hagyva földi porhüvelyét. Ki hitte volna, hogy a halál oly hamar, oly váratlanul semmisíti meg a munkának, a tudománynak, a philanthropiának szentelt nemes életet.

Egy hétig időzött Orbán Balázs körünkben; ez idő nagyobb részét Hunyadmegye egyes vidékeinek megtekintésére és tanulmányozására fordította. E kirándulásokban hűséges társa és kísérője voltam mindenütt. E kellemes és tanulságos együttlét most már fájdalmas emlékei eltörölhetetlenül vésődtek lelkembe.

Leszállottam vele a föld titokzatos méhébe, a Csetatye Boli barlang sötét üregébe. Hátunk mögött a fölkelő nap aranszínében ragyogó, harmatban fürdött gyönyörű hegyvidék, előttünk az óriási méretű, impozáns barlangnyílás rejtélyes, sötét hátterével. Hegyeről tövire megnéztük e cseppköves alkotmányt, melyet a víz lassú elpárolgása évszázadok hosszú során át létesített. Itt majdnem szerencsétlenség érte Orbán Balázst. Egyik lába egy keskeny, mély szakadékba csuszott be térdig, mely úgy beleszorult, hogy csak nagy erőfeszítéssel tudtuk az erős horzsolást szenvedett lábat onnan kihuzni. Kanyaró Ferenczcel, a most beigatott kolozsvári unitárius tanárral menten el is neveztük e veszedelmes helyet Balázs szakadéknak; ott volt a pap is, ki elmondta a keresztelei beszédet: Fülöp Géza szászvárosi pap, ki feleségével és sógornőjével szintén tagja volt a barlanglátogató kis társaságnak. Azóta a halál nem-tője Fülöp Géza nagy reményekre jogosító életének fonalát is el-metszette, és egyesült vele a halálban szép fiatal felesége is!

A neptuni erők által alkotott plutonikus, földalatti birodalom sötét tömkelegéből felemelkedtem Orbán Balázsszal a zergék és kő-száli sasok hazájába, a Pareng magas csúcsára, hol tisztább a lég,

hol közelébb van az ég. Ott fönn, a tiszta aetherikus légkörben, hová nem hat a föld alsóbb rétegeinek miasmákkal telített bűzhödtt gőze, a mindennapi élet gondjai és küzdelmei fölé emelkedve élveztük a természet nagyszerű szépségét a maga elbűvölő pompájában. Alattunk terült el a legszebb panoráma; fenyőkoszorúzta hegyormokon túl a Hátszegvidék termékeny nyílt völgye; közelebb a Zsil, távolabb a Szrigy, mint tova kigyózó ezüst szallagok csillogtak a nap fényében. S mikor részeseivé lettünk a lehető legnagyobb természetű tüneménynek, látva a lábaink alatt chaotikus tömegben gomolygó vihar felhőkből felcikkázó villámokat s hallottuk az alulról felmorajló dörgés tompa moraját: az elragadtatás varázsa derengett Orbán Balázs komoly arcán, s meleg szavakkal mondott köszönetet a kirándulás rendezőjének és kalauzának, Petrozsény székely eredetű derék birájának, Györke Ferencznek, ki legnagyobb szerencséjének tartá vezethetni a székely nemzet történetének lelkes íróját. Fájdalom, a világ minden részéből összekerült bányász kolónia becsületes székely birája is, csendes sirjába alussza az igazak álmát, önkeze által vetve véget életével együtt betegség okozta kínos fájdalmainak.

Orbán Balázsszal együtt kúsztunk fel a meredek lejtőn Kolczvár romjaihoz. A sűrű tölgyerdő árnyéka is alig volt képes enyhíteni a júliusi nap déli hevét. Eltikkadva, kimerülten pihengettünk egy-egy előtörő gyökér indába, vagy egy bokor hajló veszezejébe kapaszkodva, többen sajnálva, hogy a gróf Teleki György vendégszeretetéről tanuskodó villásregelit, mely étel- és italbeli gazdagságánál és változatosságánál fogva ritkította párját, ott hagytuk a szives házigazdával együtt a hegy alatt tovairamló hegyipatak hűs partjain. Orbán Balázs, a korra mindnyájunkat fölülmuló, volt az, ki nem gondolva vissza az elhagyott egyiptomi húsos fazekokra, első szakította meg az idiglenes pihenés édes perczeit «sursum» «föl-felé» kiáltással további küzdelemre, további fáradozásra buzdítván a kimerült társaságot. Mondanom sem kell, hogy a tetőre érve bőven kárpótolva lettünk a kiállott fáradoalmakért. Egy rég letűnt korba vitte vissza lelkünket a sziklamagaslaton emelkedő falazat. Kemény mint az idők vasfogával daczoló várfal, volt a várat építő ember is. A kereszties lovagok, Kolczvár alapítói, karddal kezökben terjesztették a szeretett szelid vallását; vérrel öntözték a talajt, melybe

a kereszt tanát vetették. De az erőszakos nemzedék eltűnt a föld színéről, emléköket csak elsárgult pergamenlapok és büszke váraik égnek meredő romjai hirdetik, míg lenn a völgyben egyszerű fatemplom tornyán ott díszleg a kereszt, tovább hirdetve a békét és szeretetet.

És lenn a völgyben, e szikla oldalához símulva áll a családi élet boldog otthona, gróf Thoroczkay Miklós nyári laka, előtte öreg, terebélyes gesztenyefáktól, árnyékolt kert, hol a grófi családdal sétálgatva volt alkalmam figyelemmel kísérni, mily előzékenyen udvarias tud lenni br. Orbán Balázs a hölgyekkel szemben.

Orbán Balázs élettörténete valóságos regény. Atyja br. Orbán János huszárcapitány korában beleszeretett egy Magyarországra került csodaszép törökleányba, a kit nőül vevén, házasságából három fiu és egy leány gyermek született. Balázs, ki 1829. február 3-án született, Lengyelfalváról, hol szülei laktak, 1874-ben Konstančinápolyba ment az anyai örökség keresésére. Időközben kitört a szabadságharcz, melynek hírére a 18 éves ifjú hazafelé indult, hogy abban részt vegyen, de az oláh határon keresztül jutni nem tudott, kénytelen volt visszatérni Konstančinápolyba, hol a világosi fegyverletétel után Kossuthoz és a többi emigránsokhoz csatlakozott. Keleti útazásairól naplót vezetett, melyet két kötetben ki is adott. A székelyföld leírásán kívül Tordaváros monographiáját is megírta díszes kiállításban. 1887-ben megválasztotta a m. tud. Akadémia tagjává.

Orbán Balázs lénye, ruhája, modora, beszéde, tettei hajthatatlan kurucz jellem és ő székely természet kidomborodása volt. Nemzete függetlensége volt eszményképe, a minék megvalósításán munkálkodott és abban hitt. Takarékos majdnem a fősვნénységig, jognak, igaznak védője, nép barátja, nemes társai gőgjének s pazarlásának ostorozója. Én — mondá büszke önérettel — sokszor naponkint 30 krajczárból megélek! Ő mig élt, megosztotta kenyereát a fővárosban tanuló szegény székely fiukkal, a kik koporsóját sírva állották körül; halálakor (1890. ápril 19.) vagyona nagyobb részét iskoláknak és az Emkének hagyta.

S ezzel be is fejeztem emlékbeszédemet; attól tartok, hogy nem sikerült mindenkit kielégítenem; de szándékosan nem írtam biographiát s érdekesebbnek véltem személyes érintkezés alapján szerzett impressióimat előterjeszteni; ezek közvetlenebbül élénk állítják br. Orbán Balázs emlékét, mely áldott legyen közöttünk mindenha!

ELNÖKI MEGNYITÓ.

Tartotta Gróf KUEN GÉZA az 1892. év szeptember 25-én Brádon tartott díszgyűlés alkalmával.

Igen Tisztelt Közönség!

Földtekénk vidékei évezrek s évszázok lefolyása alatt neptunikus, vulkanikus, légköri tényezők, az elemi esetek hatályánál fogva változást szenvednek s a szervezetlen és mozdulatlan anyag növekedését vagy apadásait s gyors vagy lassú mozdulatait látjuk s nemcsak a természeti erők működnek közre a vidék arculatának megváltoztatásán, azon az emberi kéz is tehetségének mértékéhez képest változtatott s változtat mai napon is. Az emberi intézmények szintén viszontagságokkal teljesek, mert folytonosan fejlődnek, látszólagos s valóságos visszaesések daczára is lényegileg haladva az emberiség eszményei felé.

A régi Zarándmegye is, a mennyire historiai tudásunk visszavezet, sokféleképen alakult, sok minden itt más lett, mint csak a jelen évszáz első felében volt. Az 1561-dik évről való *registrum secundi subsidii* stb. felírású lajstromban előforduló zarándmegyei magyar helységnevek legtöbbször elenyészett, már rég óta nincs többé használatban, így a *Tivadar*, *Eperjes*, *Bellengszegh* helynevek s az ezen lajstromban előforduló ősi nemes családok közül alig van mai nap egy-kettő, a többi egytől-egyig kihalt, mint az egykor hatalmas Bebekék, a Kusaj, Kutassi, Bede, Berkeny, Méregh családok. Voltak és nincsenek! Ugy tartják — írja Budai Ferencz — hogy a Bebek vagy Bubek hatalmas családnak első törzsöke juhász lett volna, ki is mikor a Sajó vize mellett legeltetné juhait, egy hegy alatt levő barlangban igen sok kincset talált volna, mely által aztán ez a juhász nagyra emelkedett, és az országban hét várat építte-

tett. Nem megyünk vissza *Veluc* idejére, kinek Árpád, Béla névtelen jegyzője szerint, vitézsége jutalmául Zarándmegyét adta: *Et veluquo dedit comitatum de Zarand*, hiszen ez ősrégi megyének nem történetét akarjuk megírni, történetének csupán csak néhány főbb mozzanatára kívánunk rámutatni, melyek egyszersmind törvényhatósági külön életének változati fokait mutatják. Az említett lajstromból, melyet Zarándmegye egykori főispánja, Kozma Pál, megyéjéről írt jeles könyvecskéjében ismertet, látjuk, hogy 1561. körül Gyula vára, mely ma Békésmegye székvárosa, szintén Zarándhoz tartozott. Később Zaránd területéből nagyobb részek egyesítettek Békés- s Aradmegyével, úgy hogy 1848-ban már alig 24 négyszeg mértföldre apadt ez egykor nagy kiterjedésű megye, mely a politikai változások után is még mint egyházi megye fennállott. Végül 1876-ban Zarándmegye, Hunyad- és Aradmegye közt felosztatott s Hunyadmegyéhez Zaránd már egyszer a múlt évszázban is tartozott, u. m. II. József császár uralkodása alatt. Aranyi s Kapivári Kapi András hunyad- és zarándmegyei birtokainak 1614-ben történt összeírásából nyilván van, hogy Körösbánya »oppidum«-ban akkor létezett jobbágyak közt számosan voltak magyar családnévvél. Tehát Zarándmegyének nemcsak magyar nemesei, de magyar népje is volt. Felesszámú nagy változásoknak daczára is e régi megye egyéni jellegének néhány főbb vonását híven megőrizte, mint a hogy erre még rátérek. Oly régi időből, mint 1295, a mely esztendőben, mint a hogy ez okmányilag kimutatható, Hunyadmegye főispánja *Ladislaus filius Nicolai* volt, zarándi főispánt nem tudok megnevezni.

A zarándi főispánok tudós Benkő József kézirati feljegyzése szerint ilyen sorrendhen következnek:

1. Stephanus — — — (cognomen ejus vetustas chartae delevit).
2. Stephanus Székely.
3. Stephanus Petneházy.
4. Gabriel Haller de Hallerkő.
5. Joannes Teleki de Szék.
6. Nicolaus Zolyomi de Albis.
7. Paulus Béli de Uzon.
8. Stephanus Nalátzi de Nalätz.
9. Mihael Szász (talán *Száva*).

10. Georgius Bartsai.

11. Dionysius Bánfi.

12. Paulus Hollaki de Kis-Halmágy.

Egészítsük ki e névsort, a mennyire saját visszaemlékezéseinkig tudjuk, alkotmányunk legújabb korszakáig. Hollaki Pál után tudunkra a főispáni széken Hollaki István s utána Hollaki Antal következett, Kézdiszentléleki Kozma Pál († 1853.) 1834-ben Zaránd főispánjává neveztetett s e hivatalát 1847-ig vette, mikor is fő kormányszéki tanácsossá választatott. Utána Szentléleki Kozma Dénes következett. 1848. június 4-dikéről kelt rendelettel fenséges István nádor kir. helytartó, felejtetlen emlékü nagybátyámat Gyulay Lajos grófot nevezte ki Zaránd vármegye főispánjává, mely hivatalt azonban Gyulay L. gróf, ki ekkor már Hunyadmegye követe volt és hivatalt soha sem keresett, nem fogadta el. A felmentés megtörténte után István nádor a megürült helyre Bethlen Gábor grófot nevezte ki A legújabb alkotmányos korszak első főispánja Haller Sándor gróf volt, kit e hivatalában Hessler Nándor követett, a ki egész 1876-ig folytatta hivatalát, a mikor is tudvalevőleg Zaránd nagyobb része Hunyadmegyéhez csatoltatott. Élénk emlékünkből van, hogy ez egyesülés Hunyadmegye szeretve tisztelt főispánja nagy-klopotivai Pogány György főispánsága idejében történt. Zarándmegye alispánjai, mint a hogy Pesti Frigyesnek egyik a »Századok« nyolczadik évfolyamában megjelent »Leváltári hulladékok« című czikkében olvassuk, 1478-tól 1487-ig ily sorrendben említetnek:

1478. Horváth István.

1481. Horváth István.

1481. Kemecsei Mikó János és bernóti Nagy László.

1481. Kemecsei Mikó János és kerekii Nagy János.

1483. Kemecsei Mikó János és Ivánházai Kenther István.

1484. Kemecsei Mikó János és bernóti Nagy László.

1485. Horváth István és Verbeczi János.

1486. Kemecsei Mikó János és Ivánházai Kenther István.

1487. Horváth István.

1627-ben Zaránd alispánja Túry Mihály volt. 1848-ban Zarándmegye alispánja Hollaki Albert volt.

Zarándmegye történetének egyik igen érdekes mozzanata az

1698-dik évre esik. Tudjuk, hogy Leopold császár és király a Bethlen Miklós által Erdély számára kieszközölt diplomát, mely Erdély polgári alkotmányának egész 1848-ig egyik alapul szolgált, az 1691-diki év december 4-dikén adatta ki ünnepélyesebb formában. A hitlevél VII-dik pontjában, arról van szó, hogy az uralkodó a főispánokat a hűségre és érdemre jelesb erdélyi urak és nemesek sorából fogja választani. Leopold császár és király, úgy látszik nem tudva azt, hogy Apaffi Mihály fejedelem Nalácsi Istvánt a zarándi főispánsággal is felruházta, ezen megye főispánjává Száva Mihályt nevezte ki s bizonyára nagy lehetett Nalácsi István csodálkozása, a mikor Száva főispán Zarándmegyébe való megérkezéséről értesült s nem kisebb lehetett Száva meglepetése mikor tudomására jött, hogy a megyének van régebb időről való főispánja. A két főispán meglepetésükből ocsúlván, egymásközt egyezsége léptek, mely egyezségnek eredeti magyar szövegét Benkő József kézirati »specialis Transsilvania«-jában imígy közli:

«Mi Nalácsi István, Római Császár Kegyelmes, koronás királyunk ő Felsege Erdélyi Királyi Guberniumnak egyik belső tanáttsa, ¹⁾ Hunyad, és Zaránd Vármegyének fő Ispannya, és Száva Mihály eő Felsege Erdélyben lévő só Aknáinak Administratora, és Zaránd Vármegyének egyik fő Ispannya, adjuk tudtára mindeneknek akiknek illik, hogy mi mindketten atyafiságosan egymás között conuenialtunk ez alább megírt dolog felől e' képpen: A' mint ennek előtte egyikünknek, úgymint: *Nalácsi Istvánnak* nehai idvezült Fejedelem Apafi Mihály *vita durante* adta volt Donatioval a' Zaránd Vármegyei fő Ispánságot; annakutánna a' másikunk u: m: *Száva Mihály* eő Felsegétől maga számára impetralta: Mi azért egymást mindketten, sub bona nostra fide Christiana assecurállyuk, hogy mind Én *Nalácsi István* Zaránd Vármegyének abban a részében, mellyet eddig ugy mind fő Ispán egyedül dirigáltam, magam mellé fő Ispán Társamnak recipiálom Száva Mihály uramat, annak agnoscalom, és mind az eő Felsege szolgáltyára, mind a Ns Vmegye szabadságának meg tartására tartozó dolgokban eő klmével egyetérték, és egyenlő akaratból tselekszem. Hasonlóképpen én Száva Mihály az urat, Nalácsi István uramat Zaránd Vmegyének a' más

¹⁾ Tizenkét ilyen volt.

részében, melyben mind a' más részével edgyütt az eö Felsége klmes *ecretuma* mellett *instellaltattam* magamat, fő Ispány Társomnak recipialom, annak agnoscálom, és mind az eö Felsége szolgálattýára, mind a Ns Vmege szabadságának megtartására tzeoló dolgokban eö kegyelmével edgyet értek és mindeneket egyenlő akarrattal tselekeszem. Egy szóval: az egész Vármegyét mindketten egyenlő *authoritással*, egyenlő akaratból igazgattyuk. Melly dolognak szentül valo megállására obligaljuk *per praesentes* egymásnak magunkat kezünk írásával és petsétünkkel corroborálván — — etc. Albae Juliae 6a Nov. 1698. « Naláczi István ugyanezen évbeli országgyűlés lajstromába mint tanácsúr, meg Hunyad és Zaránd megyék főispánja van beírva. Cserei szerint Naláczi 1702-ben »szép öreg vénségben meghala bábolnai házánál.«¹⁾ Száva Mihály, úgy gondolom, a *gogány-váraljai Száva* családból származott.

Zarándvármegye, mint a hogy már az egrí egyházmegye alapító leveléből tudjuk, az egrí püspökségnek volt alkatrésze. Ez alapító levél a tatárjáráskor megsemmisült ugyan, de egy tartalmát részleg újra előadó 1261-ben kiadott okmány mai nap is létező átíratában Zarándmegyében fekvő püspöki birtokok neveztetnek meg így a többi közt: *Neveg iuxta Crisium album*, s megjegyeztetik, hogy azokat az egyháznak Szent István adományozta. Egy 1271-diki okmányból látjuk, hogy az egrí püspöknek Zarándban tizedjoga volt. Zaránd oly régi időben csatoltatott az egrí püspökséghez, mikor még a váradi és csanádi, tehát a Zarándhoz területileg közelebb eső püspökségek még nem léteztek. A sumbuni főesperesség volt Kandra Kabos okmányokon alapuló nézete szerint Zarándmegyének képviselője az egrí káptalanban. A sumbuni főestperesség megszűnvén, a pankotai lép fel. A sumbuni vagy sombolyi főesperességet Kandra Kabos az aradmegyei Sombolyra helyezi, mely ma már csak pusztá terület Simánd határában.²⁾ Pankota Aradmegyében fekszik Aradhoz keletészakra; régi apátságának egy hegyoldalban csak romjai láthatók.

¹⁾ L. Gróf Lázár Mik'ós »Erdély Főispánjai« cz jeles munkáját. (Budapest, 1889.)

²⁾ L. »A somboly-pankotai főesperesség.« Irta Kandra Kabos. Megj. a »Századok« XVII. évf. 6-dik füzetében.

Az egykor virágzott Zomboly ma pusztá terület, az 1561-ben említett hely- és családnevek igen kevés kivétellel elnémultak örökre s csak a történetírás birodalmában élnek, azon családok közül is, kiket Kozma Pál előszámlál, mint Zaránd birtokos nemes családait, jelenleg a legtöbbnek ott birtoka nincs, a körösbányái megyeházában többé közgyűlések nem tartatnak. A múltat a jelennel összehasonlítva, bizony jelentékeny különbséget látunk. Sok tekintetben haladást s új életet szemlélünk a múlt idők romjai közt. A talátsi határon látható gáliczköves oldal remélhetőleg többé nem hever használatlanul, mint Kozma Pál idejében, és a kőszénterületek is, ha jól értesültem, művelés alá vétettek. B. e. Kozma Pál Zarándmegye főispánja 1848-ban még azt írhatta, hogy két vasolvasztó s három vashámoron kívül más gyára nincsen Zarándmegyének, jelenleg a gyáripar itt is lendületet nyert s az ércbányászat a modern idők technikája felhasználásával s a mai bányászat igényeinek megfelelőleg folytattatik. A tanodák száma a múlthoz képest szaporodást mutat s a köznép nevelése itt is haladóban van.

Bizonyára a történet könyvével kezünkben s élénk visszaemlékezéssel a múltra lelkünkben a régi Zarándmegye területén feleszámú változásokat veszünk észre s nyilván van előttünk, hogy itt sok minden más és új színben tűnik fel, mint annakelőtte, s még a képek körvonalai se mindenütt a régick. Időnk rohan s a napoknak egymásután való következések viszontagságokkal teljes! Ámde Zaránd érczhegységeiben az arany mai napig sem merült ki s ontja gazdagságát s a magyar állam eszméje erősödik lakói szívében. A magyar faj most is szívósan ragaszkodik nemzetiségéhez, a hazaszeretet lángja fennen lobog, a józan haladás szelleme, melynek vívmányai fényesen bejegyezvék a zarándi marchalisok jegyzőkönyveibe s hivatkozom itt, hogy példával éljek, az 1844 dik év augusztus 19-dikén tartott közgyűlés határozatára s a követi utasításokra, melyek egy mély pillantást hagynak vetni a régi megyék municipalis életére s azt mintegy tükrözik, mai nap is áthatja értelmiségét, a művelődés vágya, szükségessége ma is élénken érzett.

Ezen erkölcsi erők és hatályok, melyek a múlt idők elfolyása alatt s a viszontagságok közepette az állékonyság jellegével bírnak, egyesítenek minket mindnyájunkat, kiket ugyanazon szellem éltet s elevenít. E szellem sugalatára gyülekeztünk össze e mai nap,

ennek nevében üdvözlöm az itt megjelenteket s köszönöm a hozzáink intézett meghívást, melyet örömmel s hálával fogadtunk el. A hunyadmegyei történeti s régészeti társulat nemcsak tudományos, de hazafias hivatást is teljesít, midőn megyénk múltjának s jelenének részletes ismeretét széles körben terjeszteni törekszik. Ha ez előtt tizenhárom évvel meg nem alapítottatott volna, ezen egyület inkább ma kellenék megalapítanunk, mint holnap. Kérve kérem megyénk e vidékének hazafias lakóit társulatunk zászlója körül sorakozni, melynek jelszava: *előre!* s kérem a tisztelt megjelenteket, a kik még nem volnának társulatunk tagjai, e gyűlésünk alkalmával magukat annak tagjai közé fölvétetni s céljainkat közreműködésekkel, támogatásokkal előmozdítani. Így legyen! Ezennel társulatunk felolvasó gyűlését megnyitottnak jelentem.

GR. KUUN GÉZA.

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT VÍVMÁNYAI

A DACIAI ARANYBÁNYÁSZAT TÖRTÉNETÉBEN TECHNICAL ÉS
HELYRAJZI KUTATÁSÁBAN.

— Előadatott a társulat 1892. június 12-ik közgyűlésén. —

Összeállította: TÉGLÁS GÁBOR múzeum-igazgató.

A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat sokágú tevékenységéből nem utolsó jelentőségű a hazai múltra nézve az a munkásság, a mit az őskori bányászat topographiája és eszköztárából felmutathat. Ama jelentéktelennek látszó apróságok, melyekből a társulat külön bánya gyűjteménye alakult, a laicus ember figyelmét bizonyára alig keltik fel s a látogatók egy részét annyira nem ragadják meg, hogy igen sokan pillantásra is alig méltatva haladnak át a félhomályba eső jelentéktelen kis előszobán. De a szakemberek s a társulatot évente látogatásukkal megtisztelő külföldi tudósok kis köre már nem egyszer teljes elismeréssel adózott társulatunknak e bánya-csoport berendezéséért s Jung Gyula prágai egyetemi tanár, Posepny Ferencz nyugalmazott prsibrami bányászakad. tanár és bányatáncsos már ismételten méltaták távol lakóhelyükről figyelmükre kis múzeumunk eme kevésbé ismert és emlegetett csoportját.

Most tehát, mikor folyvást súlyosbodó életgondok és sokféle hivatali elfoglaltatásom miatt maholnap én is kénytelen leszek tán más kevésbé leköötött ifjabb erőknék helyemet átengedni s e nagy kedvvel és lelkesedéssel megkezdett helyszíni tanulmányok folytatásában zsidbasztva érezem magam, időszerűnek találom a közgyűlés szíves engedélyével néhány nagy vonásban összefoglalni azon eredmények velejét, melyeket saját közvetlen tudomásom és közre-

működésem szerint a hazai s legfőbbképen Dacia bányaarhaeológiája idáig társulatunknak köszönhet.

A hazai nemes fémbányászat gyakorlati szakemberei már régóta tisztába valának azzal, hogy a Fejér-Körös, Aranyos és Ompoly vizek elválasztó hegygerincein és völgyein feltárt aranybányaművek egy része a rómaiaktól származik. A rómaiság illetén meghatározása azonban annyira ki vala tágítva, hogy jóformán minden történelmileg nem ismert s legkivált vésővel és kalapácsal (Schlegel und Eisen) hajtott bányaművet azon általánosságban a rómaiak számlájára írtak olyannyira, hogy a rómaiság gyűneve alá jutottak, ily módon a lőpor robbantás alkalmazása előtti idők összes műveletei is. E kevés kritikával és alapossággal kimondott ítélet rabja vala az irodalom terén azután minden olyan régészünk, a kit úgy mellékesen vezetett egy-egy jóalkalom az aranyvidékre s a kik benyomásaikat, véleményüket az ott működött tisztikar és bányabirtokosság felfogásához valának kénytelenek rövid utazásaik közben alkalmazni. Így járt különösen Ackner Mihály¹⁾ hazai régészetünk nagyérdemű bűvára, s az ő nyomdokain elindult Vass József²⁾ is, valamint mindazok, kik az ők műveiket később leírásaikban forrásul alkalmazták. Az európai bányászat kitünősége: Cotta Bernát³⁾ is ilyen impressiók alatt látogatta meg Abrudbánya Verespatak vidékét s 1873-ban Benndorf Ottó és Hirschfeld bécsi tanárok a Corpus Inscriptionum érdekében a bécsi akadémia költségén történt beutazása se eredményezett a feliratok revisióján felül egyebet a bányavidék nemzetiségeinek pontosabb meghatározásánál. Ugy hogy összes tudósaink a helyrajzi viszonyokat illetőleg a Neigebauer⁴⁾ porosz consul által 1846—47. kelt utazási felvitelekre szorítkozott egész a legújabb időkig s a Verespatakon 1854. (Ohába-Szt.-Simon) és

¹⁾ Jahrbuch d. Centralcomissions. Wien, 1856. 14. s. köv. lap. Die römischen Alterthümer und deutschen Burgen in Siebenbürgen.

²⁾ Erdély a rómaiak alatt. A kolozsvári múzeum-egylet pályanyertes dolgozata. Kolozsvár, 1863.

³⁾ Bergwerke Ungarns.

⁴⁾ Epigraphische Nachlese zur Corp. Inscript. Latin. Vol. III. Sitzungsberichte der Wissenschaftlichen Akademie. Wien, 1874.

⁵⁾ Neigebaur Dacien. Kronstadt, 1851. Neigebauer mint a porosz kormány bukaresti consula 1846—47. a legteljesebb hatósági támogatással járta be Dacia-nak erdélyi és romániai területeit.

1856-ban (Katalinbánya) felmerült viasztablák datumaiban és szövegében átörökölt bányahelyek közelebbi meghatározása is nagy kérdőjelként öröklődött át reánk.

A viasztablákból mindazonáltal sokat bővültek ismereteink a daciai-aranybányászat nyilvános életviszonyait, sőt nemzetgazdasági jelentőségét illetőleg is; de a már addig pontosan ismert *Ampelum* (Zalatna) ¹⁾ és *Alburum maior* ²⁾ vagy görögösen [α λ]β[ουρ]νορ μεγαλη ³⁾ bányatelep biztos helyfekvésén kívül több másról utbaigazítást nem nyerhettünk ezekből sem, sőt a *Corpus Inscript. Latin.* III. kötetébe felvett 25 viasztablán megörökített újabb helynevek valószínű hollétéről sem kaphatánk útbaigazítást.

Így a viasztablák keltezésében és vonatkozásaiban előforduló *Deusara*, ⁴⁾ *Immenosum maius*, ⁵⁾ *Kartum*, ⁶⁾ *Cerneum*, ⁷⁾ *Karieretium*, ⁸⁾ valamint a tanúk *praedicatumai* gyanánt genitivusban ilyenformán szereplő *Marciniensi*, ⁹⁾ *Silarietis*, ¹⁰⁾ *Tovetis*, ¹¹⁾ tehát összesen 5 kétségtelen és 3 valószínű bányaközség fekvése iránt alig érdeklődtek akkori bűváraink.

Ép oly kevéssé foglalkoztak a bányaeszközök felkutatásával és gyűjtésével s e tekintetben az első úttörő munkálatokat Posepny Ferencz jelenleg Bécsben (Ober-Döbling) lakó nyugalmazott prsibrami akadémiai tanár és akkori erdélyrészi bányagazgatósági bányamérnök fáradozásainak köszönhetjük, ki egy Verespatakon részleteiben napfényre került vízemelő-gépet szerencsésen rekonstruálva, a később Portugáliában felfedezett római mű biztos párját mutathatta be abban, constatálva ily módon, hogy itt és ott a

¹⁾ *Ephemeris epigraphica* volumen. III. 1874. 165—169. *Corpus Inscript. Latin.* III. köt. 1293. és az 1308. sz. felirattörödékek.

²⁾ *Corp. Inscr. Latin.* III. köt. 2. rész. I, II, IV, V, VIII, IX, XII, XVII, XXI. viasztablán.

³⁾ *C. I. L.* III. köt. 2. rész. III. és IV. viasztablán.

⁴⁾ *C. I. Latin.* III. köt. VII. és XIII. sz. viaszos táblán.

⁵⁾ *U. ott.* X. sz. v. t.

⁶⁾ *U. ott.* VI. sz. v. t.

⁷⁾ *U. ott.* I. sz. v. t.

⁸⁾ *U. ott.* VI. sz. v. t.

⁹⁾ *U. ott.* VI. sz. v. t.

¹⁰⁾ *U. ott.* VI. sz. v. t.

¹¹⁾ *U. ott.* V. sz. v. t.

római technicusok eljárása teljesen azonos vala. Posepny kiköltözésével jóformán árván maradt a hazai bányász-archaeologia, mígnem társulatunk megalakulásával új lendület köszöntött be itt is.

Az a lelkes felindulás ugyanis, mely e társulat kezdő éveit oly termékenynyé és eredménydússá varázsolá s mely jóformán alapot vetett a későbbi idők összes tevékenységének s a társulat jó hírnevét, irodalmi hitelét kivívta, a bányászat emlékeinek kikutatását se hagyá érintetlenül.

A legérdekesebb és jelentékenyebb szerzeményeink sorát 1882-öszen az a 3 bányász-szobor nyitja meg, melyeket Kőrösbányától, délre a római aranymosások által ellepett Ptyinkur nevű magaslatról sikerült megszerezniem. E 3 majdnem embermagasságnyi bányász-szobor jelenleg múzeumunkat díszíti s annak becsét és fontosságát eléggé illusztrálhatja az is: hogy időközben a berlini ethnologiai múzeum méltóknak találá azoknak gypsbe öntetését s a budapesti és bucaresti múzeumok is követték példát. A 3 bányász-szobor mindenike egy-egy síremléket képezhetett annakidején s az egykori bányaegyenruházatot és felszerelést örökíti meg.

A bányászok ruhája durva gyapjúkelméből készülhetett s a testre simuló hosszú szűk felső ruhát, a derekán zig-zugos barázdákkal díszített s elől vascsattal záruló öv szorítá össze. A csattól a mellre ujnyi vastag bőrszík hatolt s a mellen kétfelé ágazva a jobb és bal vállon át a hátra ért, hol épen a gerincz irányában tenyérynyi szélességű, talpvastagságú bőrlemezben nyerte folytatását le a derékig. Ez a berendezés nyilván arra mutat, hogy szükség esetében a bőrlemezsel a vállat is védelmezheték s ha kosárban, teknőben például érczet szállítottak, olyankor a bőrlemez a vállra vetették. S hogy semmi kételyünk se támadhasson a szobrok bányász jellege iránt, mind a három szobor bal oldalán ott látjuk a nyelénél fogva az övbe helyezett bányászkalapácsot.

E minden tekintetben figyelemre méltó emlékekhez társultak nemsokára a Kis-Bányánál (Boicza) általam megtalált s a viasztáblákon szereplő bányaközségek egyikeül minősíthető bányatelep aranyúzó és őrlőkészlete.

¹⁾ Bányász-szobrok a daciai aranyvidékről Archaeologiai Értesítő 1885. évf. 16—20. lap. Anthropologische Mittheilungen. Wien, 1885. Oesterreichische Zeitschrift für Berg u. Hüttenwesen. 1886.

Kis-Bánya, vagy a mint ma oláh elnevezésével tudjuk, Boicza ma is jelentékeny bányatelep s újabb műveletei mind a rómaiak nyomában haladnak. A római település a községtől délre a Cornyet (Somos) és Sfregyel (Turrt hegy) közti nyeretet foglalta el, honnan a bányákat is legjobban kézügybe kaphaták. A számos fedélcserép, épülettéglá mellett egy bélyeges lámpa is hirdeti római jellegét. E múzeumunkban látható lámpa bélyege következő:

M V R R I

azaz et figalina M(arci) Urri.

Ugyanitt a 70-es évek elején felírtos kő is került elé; de azt időközben, úgylátszik, beépítették, mert a legszorgosabb kutatásom daczára sem sikerült ráakadnom.

1887. nyarán sziklarepesztés közben épen a bányák közelében egy edény római pénzt találtak Boiczánál. A több száz darabból álló éremlelet valószínűleg a III. századdal megkezdődött s a népvándorlás viharait bevezető betörések idején ásatott el s egykori tulajdonossa a támadók áldozata lett.

Az általam látottak körirata :

1. Imp Caes. Ner. Traian Optim Aug. Ger. Dac. Parthiar
Pm. Tr. P. Cas V. P. P. Spor.

2. Antoninus Aug. Pius P. P. Tr. P. XVII | Fortuna P. P.
Sequens.

3. M. Antoninus Aug. Pius P. P. | Tr. P. XVII. Cos II.

4. Diva Faustina Revers olvashatatlan.

5. Sept. Sev. Parth. Imp. X. | Iovi Conservatori.

Itt is, mint Verespatakon, a viasztáblák tulajdonossai és lenn Resiczabánnya mellett a bogsáni vastelepekről egykor menekülők tévék a *Piatra alba* mész-sziklájánál felmerült kincscsel a biztos szabadulás reményében rejthették el ez érmekeket a sziklarepedésbe. Fájdalom, a bányászat történelmére is nagyjelentőségű lelet annyira szétszóródott, hogy eredeti egészében összeállítani már alig sikerül,¹⁾ kívánatos lenne, ha évkönyvünk révén oda lehetne hatni, hogy értelmesebb kezekben levő példányok köriratát bár megkaphatnók.

¹⁾ Ormos Zsigmond. A Piatra albai kincslelet. Délmagyarországi történelmi és régész. társulat. Vesd össze saját cikkem Római bányász emlékek a temesvári múzeumban Archacol Értesítő 1891. évf.

De a boiczai-telep bányásztechnikai szempontból is érdekes, mert innen szereztem be az ércztörő kőmoszarak első példányait múzeumunk számára, igazolva ez által, hogy az ércz feldolgozás úgy történt a rómaiknál egészen azon módon, a mint azt Strabo ¹⁾ Polybicus után és Plinius ²⁾ Hispaniából írják s Agathirchides Kr. e. 200-ban Egyiptomban Diodor ³⁾ feljegyzései szerint látta.

Diodor közlése szerint u. is a bányák szilárd kőzetét előbb tűz által megporhanyósították s azután 20—30 éves ifjak pörölyökkel szétkalapálták. A dús érczeket fiatal suhanczok összeválogatva, zsákokban kiszállítják s 30—40 év közti egyéneknek adták át, hogy kőmoszarakban vas sulykokkal összetörjék. És nem csak e kemény quarczitos félcségekből készült kőmoszarakat sikerült e kétségtelen római telepen megtalálnom, hanem azon kézi őrlőket, a mai só-őrlők mintáit is, melyekben Egyiptomban elaggott s a nehezebb munkára alkalmatlan emberek, vagy gyermekek az érczek liszté őrlését kézi erővel végrehajtották. E végből egy homorúvá mélyített s egyébként nagyon durván idomított kőzettömeghez, egy szintén keményebb kőzetfajtából domborúvá idomított ellendarabot választottak ki, mint azt a római lisztőrleknél domborműveken, sőt leleteken is láthatjuk. Az ércz-őrlés mechanikája teljesen azonos lehetett a lisztőrléssel, annyi különbséggel, hogy az érczhez apránként vizet adogattak hozzá. Őrlés céljából a fedő lapot körbe forgaták, mi végből egy fogantyút is szoktak alkalmazni.

A rómaiak előtt tehát a vízi zúzművek még ismeretlenek valának s e kézi őrlők pótolták, mely mai napság a legszegényebb bányász házánál is ott kelepel.

Ezen »kőmoszarakat« és aranyőrlőköveket később megyénk másik nagy római bányavállalatánál a rudai 12 Apostol bányánál is megtaláltam s az ottlevő *Mercs* hegy ⁴⁾ körül egy csomót összegyűjtve, a vízárrokba dobáltattam be könnyebb elszállítás kedvé-

¹⁾ Strabo III. 188.

²⁾ Plinius *Histria naturalis* 33, 21.

³⁾ Diodor V. 38.

⁴⁾ A rómaiak bányászata. Bouran és Rudan Archacol. Értesítő. 1885. évf. Felolvasatott a hunyvadmegyei történelmi és régészeti társulat 1882. évi közgyűlésén. Tanulmányok a rómaiak daciai aranybányászatáról. Történettud. Értekezések. XIV. köt. VI. sz. Bpest, 1889. 41. lapján.

ért. Csakhogy ez a könnyebb alkalom máig késik s isten tudja, mikor következik el.

A Kis-Bányánál, Kőrösbánya körül és Rudánál virágzott aranybányászat biztonsági szolgálata a Veczelnél látható római tábor, vagyis Micia hatáskörébe tartozhatott, a mint azt a m. tud. Akademia és földrajzi társulat előtt a daciai bányászat öszvidékéről tartott felolvasásomban kifejtettem. ¹⁾

A Fejér-Kőrös és Gyógyvíz választójában a mai Pojana, Tekerő, Nagy-Almás és nyugatról Sztanizsa határában a Vuru Fericeli (1164 m.) és Magyarok hegyén (Dealu Ungurilor 1078 m.) nagyszerű aranybányászat rónaságáról szintén társulatunkban volt először szó s ott is a mi közbejövételünkkel constatáltatott először a római ércmozsarak és őrlők jelenléte. Ezen aranyhegyektől Nagy-Almás felé keletnek haladólag a *Dosu negru* szolgáltatót azt a *Jupiter és Juno*, ²⁾ bár durván alakított, de bányászarchaeologiailag oly becses szobrát is, mely szobor *Hollow* tekerői bányaigazgató ajándékából most múzeumunkat díszíti.

Az itt szóban fekvő bányászat akkora terjedelemmel bír, hogy a viasztáblák helyneveiből minden hihetőség szerint egy vagy kettő is ide tartozhatott, mert úgy a *Fericel tetőn*, mint a *Magyarok hegyén* és *Dosu negrun* több házcsoport jellegzetes nyomait constatálhattam, sőt a magyarok hegyéről származik a pojanai gör. cath. templom oltárkövéül szolgáló római sírfelirat is annak jeléül, hogy e telep külön temetővel is birt.

Nagy-Almásnál a hosszú és összesen 7 részből álló helység derekán a Toronypatak = Valea Tornuluj mellékvölgyben a *Bossericza* hegy szintén színhelye vala a római bányászatnak s a János (Hanes) hegy lejtőjén, a Zalatnára vezető út mellett találtam meg a római település helyét.

Minden bányászat a Fericel tetőtől elkezdődőleg az Ompoly völgyében elhelyezkedett s az almási völgytől csakis egy haránt hegygerincz által elválasztott Ampelum, vagyis a mai zalatna körébe tartoztak. Ampelum voltaképi bányamezőit azonban az onnan

¹⁾ A daciai római aranybányászat katonai örvidéke. Földrajzi közlemények. 1890.

²⁾ Archaeologiai Értesítő. 1890. évf. Bemutatva elébb a hunyadmegyei történelmi régész. társulat szakülésén.

5 órányi lovaglással északra épen az Érczhegység gerinczén elérhető *Korabia* (Hollókő) nevű 1351 m. magas trachyt-kúp körül konstatálhatám, hol Lukács Béla jelenlegi kereskedelmi miniszter próbaásatásai 1878. a sirmezőket is megállapíták. A botesi hegyháton és a *Slevesoia* nevű hegylejtőn elterülő kettős sirmező a daciai aranybányászat legérdekesebb emlékéül tekinthető, mennyiben ez ideig sehol egyebütt nem tudtuk a bányászok temetkezési színhelyét így kijelölni s a Magyarok hegyéről általam Pojánán talált sírkő pontosabb származását kimutatnom nem sikerült.

A nagy reménykedéssel és fáradságos előkészületekkel 1885-ben megkezdett ásatások azonban nem igazolják a sirmezőkhöz kötött várakozásainkat. Hasztalan reméltük tehát ott a hírneves hallstadi sirmező pártját, mert a leletekből következtetve e zord magaslat körül csakis a bányamunkások találák fel otthonukat s a módosabb társadalmi rétegek lenn *Ampelumban* összpontosultak a finomabb élet igényei szerint rendezkedve ott be. Ásatásaim főbb tételeiről először társulatunk havi ülésin volt szerencsém referálni s 40 rajzzal illusztrált, terjedelmes monográfiámat a m. tud. Akadémia archaeologiai bizottsága az Archaeologiai közlemények 1890. évf. méltatá kiadására. ¹⁾ A korábiáról szerzett és egy domborművel együtt dévai múzeumunkban látható felíratot Ampelum, 3 más általam gyűjtött felíratával a XIII. legió odavaló bélyegével LEGXIIIIGE AELIILIVS (=Aeli(us) Iulius.) Korábia új lámpabélyegeivel (OPTATI, IAVAR^T) s a Lukács Béla által is felemlített FAOR a FESTI lámpabélyegekkal a Földt. Társulat közölte. ²⁾

Kutató tevékenységem nem szorítkozáván kizárólag Hunyadmegye területére, Verespatak és Offenbánya környékére is átlátogattam s Verespatak felíratát összesen 7 új felíratral sikerült a kolozsvári múzeum-egylet kiadványaiban gyarapítanom. ³⁾

¹⁾ A Korabia római bányászata és kettős sirmezője Zalatna közelében (Alsófehérmegyében 1—40 rajzzal 1—44 lap M. tud. Akadémia kiadványa 1890.

²⁾ Ujabb adalékok a daciai Érczhegység és bányászat epigraphiájához, Földtani Közlöny 1889.

³⁾ Ujabb felíratok az erdélyi aranyvidékről. Az erdélyi múzeum-egylet bölcsélet-, nyelv- és történettudományi szakosztályának kiadványai 1888. évf. 7. I. 7. felírat.

Ily módon nagyjában sikerült tisztáznom a daciai aranybányászat topographiája mellett egyúttal a bányaadministratio szervezetét is, tüzetesen foglalkozva itt elsősorban Ampelummal, mint bányahatósági központtal,¹⁾ másodsorban a bányaadministratio szervezetével²⁾ és különösen a bányászat érdekében eszközölt telepítésekkel, a bányászatnak az államháztartás körében juttatott nemzetgazdasági szerepével s a daciai bányagazgatósági személyzet általános társadalmi tisztai helyzetével és valószínű javadalmával, összehasonlítva a nálunk kimutatható hivatali személyzet fokozatait, ellátási javadalmát a birodalom többi tartományaiból ismert hasonszerű személyzet hasonszerű tagjainak rang és javadalmi fokozataival.³⁾

Mindeme tanulmányok mellőzhetetlenné tevék a római kort megelőző idők bányaviszonyainak tanulmányozását is s minthogy az idevonatkozó gyérszámú adatok legtöbbször éppen Hunyadmegye szolgáltatá s társulatunk ásatásai is kedveztek e nemű vállalkozásomnak, még 1887-ben összeállítottam a Hunyadmegye területén és Alsófehérmegyében virágzott őskori nemes fém-bányászat adalékait.⁴⁾

Azonban e hosszú búvárkodás eredményeinek s a helyszínen mondhatnám nyomról-nyomra folytatott felvételeimnek összefoglalása közben mégis arra a lehangelő tapasztalatra kell jutnom, hogy sem a rómaiakat megelőző idők bányatevékenységét, sem a rómaiak nyomába következett vállalkozások szabatos pontossággal kijelölni és elhatárolni képesek nem vagyunk.

Igy egyenesen ki kell mondanom, hogy a rómaiaknak tulajdonított bányaművek egyrészt a közép- és újkornak köszönhetjük, sőt egy igen nagy részt bizonyára a rómaiak is elődeiktől örököl-

1) Ampelum mint Dacia aranybányászatának hatósági központja. Erdélyi Múzeum-egylet 1888. V. köt. 1—22 lap.

2) A rómaiak daciai aranybányászatának administratiója Bányászati és Kohász Lapok 1890. évf.

3) Tanulmányok a rómaiak daciai aranybányászatáról II. rész. Felolvasott a m. tud. Akadémia 1891. évi december 10-ki ülésén. Értekezések a történeti tudományok köréből XVI. köt. 1892. évf.

4) Őskori nemes fém-bányászatunk némely adalékai Erdélyi Múzeum-egylet IV. köt. 1887. 1—39 lap.

ték. Fájdalommal kell konstatálnom, hogy: megbízható archaeologiai leletek vagy okmányok nélkül egy arányban sem igazodhatunk el s a lőporrobbantás alkalmaztatásáig a *vésővel és kalapácsal* (Schlegel und Eisen) hajtott bányamenetek technikája az egyptomiaktól és phoeniciaiktól népről-népre, nemzedékről-nemzedékre oly szolgálai hűséggel átszarmazott, hogy egyik kor sajátai a másikéval évszázadokon sőt évezredekken át hajszálnyira összeválnak. Mert saját vizsgálataimból is kétségtelenül kiderül annyi, hogy: a Kr. előtti évezred kezdetén Dacia területén már olyhírű bányászat folyt, hogy a phoeniciaiak és görögök kincsvágyát és vállalkozási szellemét is felkeltette s Herodotos agathyrsei már nagyban fejlett aranymosásokat és bányászatot aknázgattak. Másfelől az is történeti tény, hogy gr. Montecuccoli János ¹⁾ a selmeczi felső Bieber tárnában 1627. február 8-án kísérlette meg legelőször a lőporrobbantást. S mert az akkori idők találmányai oly lassan terjedtek el, hogy Svédország például alig egy század mulva vezet be bányászatába a lőport s a Harz erdő vidékére is alig $\frac{1}{2}$ század mulva jut el a selmeczi felfedezés: mi természetesebb, hogy Erdélybe se található meg az hamarább útját azon telepítésnél, melyet Rákóczy György felsőmagyarországi hadjáratával kapcsolatosan 1644-ben Besztercebányáról épen Zalatna környékére munkába vett. És ekkor is oly lassan terjedhetett el az új találmány, hogy aligha vált az a XVII. század vége előtt általánossá. Eddig az időig tehát a Schlegel und Eisen tartotta magát.

De bármilyen bizonytalanságban legyünk is a bányatechnica terén, bármilyen kevéssé vagyunk is képesítve ez idő szerint pusztán a technikai eljárás módszerének összevetésével a kor meghatározásra: a kutatás folytatása azért kétszeres kötelesség, sőt az elért eredmények a múzeumunkban levő kis bányász archaeologiai gyűjtemény értékét ez a körülmény csak fokozza, mert az összehasonlításnak úgyszólván egyedüli anyagát bocsátjuk a bűvárok rendelkezésére. Minthogy pedig a kérdés történeti ágát csupán a leletek segítségével tárgyalhatjuk s a korábbi idők emberei a bányászemlé-

¹⁾ L. Óskori nemes fémbányászatunk. Kolozsvári Múzeum-egylet IV. köt.

²⁾ L. Pelh Antal Alsó-Magyarország bányamívelésének története II. köt. 1887. 227—228. lapján

kekkel alig törődtek valamit, társulatunk ezirányú fáradozásai jövőre tán az eddiginél is nagyobb érdeklődésre számíthatnak. Az a kedvező fogadtatás, melyet hazai és külföldi szakembereinknél társulatunk eme vállalkozása kiérdemelt, mindenesetre buzdításul szolgálhat a jövőre s ha én tán családi és hivatali lekötöttségem miatt nem is áldozhatnék is magam az eddigi mérvekben kedvencz studiumomnak, tán akadnak mások, kik a megkezdett irányt egészen háttérbe szorolni nem engedik. Azok pedig, kik társulatunkon kívül e kutatásokat jóakaró támogatásukban részesítik s ezek közt különösen Lukács László országgy. képviselő, Lukács Béla jelenlegi miniszter Zalatnáról, Ebergényi Mózes és Sóma urak Verespatakról bizonyára ezután sem vonják meg támogatásukat a kutatóktól, sőt tán elkövetkezik az idő, amikor a kormány is meghozza áldozatait e téren s az erdélyi aranybányászat tüzetes történetének megírását is elkezdhetjük.

A »CORPUS INSCRIPTIONUM LATINARUM«

HARMADIK KÖTETÉNEK DACIÁT ILLETŐ PÓTKÖTETE. ¹⁾

Corpus inscriptionum latinarum consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae Borussicae editum volumen tertius supplementum. Ediderunt Theodoros Mommsen Otto Hirschfeld, Alfredus Domasewsky Berolicis, apud Georgicus Reimerem MDCCCLXXXIX. Pars prior Dacia, pars secunda Moesia superior, pars tertia Dalmatia.

GRÖF KUUN GÉZA.

(Olvastattott a társulat 1891. november 4-iki ülésén.)

A porosz kir. Akadémia megbízásából szerkesztett »Corpus Inscriptionum Latinarum« III-dik kötete Daciát illető supplementumát méltán nevezhetjük régészeti tanulmányaink jelentékeny gyarodásának s az évek óta várva-várt kötetet, mely íme itt előttünk van, örömmel s kiváló érdekléssel üdvözöljük. E kötet nemcsak azon terület epigraphikus anyagát foglalja magában, melynek tudományos művelésére megyénk klasszikus emlékekben oly gazdag földjén társulattá szövetkeztünk, hanem ép azon időszak kutatásait s részben a már ismert feliratok újabb revisióját tartalmazzák, melyre társulatunknak immár tizenkét évre terjedő munkássága esik s a melynek az általunk művelt archaeologiai területen elért s felmutatott tudományos eredményeiben társulatunk két tudós régészének, Téglás Gábor múzeumunk igazgatójának s Király Pál könyvtárnokunknak, nem kis mértékben részök van s része van azon férfúnak, kit Király Pál, a mester hálás tanítványa, méltán „Dacia legkiválóbb ismerőjének« nevez s ki társulatunknak nemcsak tiszteletbeli tagja, hanem munkásságában is jelentékeny részt vett, dr. Torma Károly. A feliratok származási helye, a revisió s az újabb kutatás időszaka s a kutatással és revisióval foglalkozók közül az említett

¹⁾ Megj. Berlinben, 1891-ben.

tek személyisége közreműködve fokozzák bennünk a szóban levő pótkötet iránt való érdeklődésünket s eléggé indokolják sietségemet, melylyel az alig kezemhez jött munkáról a tisztelt választmánynak a következőkben jelentést teszek.

Dacia és a két Moesia felíratainak pótkötetét a heidelbergai egyetem tudós tanára Domaszewski Alfréd szerkesztette, ki a római és hellén archaeologia két nagy mesterével Mommsen Theodorral s Hirschfeld Ottóval együtt adja ki újabb gondos átnézés alapján s az eddig nem ismert kiadatlan anyag felhasználásával a »Corpus Inscriptionum Latinarum« supplementumait. Domaszewski a múlt évtizedben kétszer járta meg megyénk területét s ez utak alkalmából felesszámú felíratot hasonlított össze a »Corpus«-ban és másutt közölt szövegekkel, úgyszintén felhasználta Sztudniczka Ferencz jeles régész, Hirschfeld Ottó s a dáciai archaeologia egyik kiváló művelője Gooss Károly másolatait, s egyetünk tiszteletbeli tagja Torma Károly, Téglás Gábor s Király Pál az »arch. epigr. Mittheilungen«-ekben és más folyóiratokban megjelent közleményeit s több általuk eszközölt másolatokról ittléte alatt szerzett magának tudomást, másokról levélváltás rendjén értesült.

A kötet elején a dáciai felíratok legrégebb, újabb és legújabb gyűjtői s kiadói legkiválóbbjairól áll némi rövid megjegyzés, így a többi közt a florenczi »Laurentiana« könyvtár egy a XV. évszáz végéről keltezett »libellus«-ára tételik hivatkozás, melyben mondatik, hogy dicső emlékű Mátyás királyunk Erdélyből Budára még pedig vízi úton, u. m a Dunán fel, római felírást köveket hozatott, melyek közül hármat Fontius Bertalan Budán a Duna partján látott s elolvasott. E kövek Sarmizegethusából származnak s a Maroson, Tiszán le s a Dunán fel szállítottak Budára, hol a tudós florenczi Fontius a három általa elolvasott követ még a parti rakódóhelyén láthatta. Mezerziusról, Verancsics Antal egri püspökről s későbbi esztergomi érsekről († 1573.) s Fortis apátról szintén rövid említés tételik. Mesericus János 1499 ben Geréb László erdélyi püspök titkára volt s mint ilyen a régi Apulum s Dacia más római telepedései s castrumai helyén számos felíratos követ s emléket vehetett szemügyre; ő volt az első, ki Col. Ulpia Trajana helyét Várhely s környezetére állapította meg. Mesericus a gyulafehérvári káptalan tagja s Kolozs archidiaconusa volt. Ugyanezen káptalan

prépostja Taurinus István, Mesericius kor- és hivatal-társa, »Stauromachia« cz. munkájában (megj. Bécsben, 1519-ben) szintén közölt római felírásokat Dacia területéről. Torma Károly nagyérdemű régészünkről a szóban forgó pótkötet elismeri, hogy a daciai epigraphika terén mai nap is a legkiválóbb munkás, de hozzá teszi, hogy nem mindenkor »ea qua par fuit simplicitate usus est.« Nem tartom szükségesnek, hogy e vádat itt megczáfoljam, hiszen mindenki tudja, hogy épen Torma Károly az, kit ilyenekkel legkevesebbé lehet vádolni. Két jeles régészünkről Téglás Gábor s Király Pálról a szerkesztő igen elismerőleg szól, megemlíti, hogy a várhelyi ásatások s gyakori tanulmányútjaik alkalmából *több eddig ismeretlen felírással gazdagították a »corpus« daciai részének pótlékát.* E pótkötetben is ismétlődik azon szemrehányás, melyet az archaeologiai tudomány nagy mestere Mommsen Theodor a »Corpus Inscriptionum Latinarum« III. kötetének bevezetésében tett azon magyar régészeknek, kik archaeologiai dolgokról anyanyelvükön írtak. Hogy az első szemrehányás nem használt, mutatja, hogy a pótkötetben ismétlésére szükség volt s nem kétlem, hogy ennek daczára ezenül is csak úgy fogunk archaeologiai dolgokról magyar nyelven írni, mint tettük eddig s mint teszszük tudományos irodalmunk többi területén s ezt hibául nekünk senki fel nem róhatja. Az irodalom becsét ép az alapvető munkák biztosítják s emelik s az ilyenek megértéséért nem egy külföldi tudós igyekezett nyelvünkkel megismerkedni, így, hogy csak egyet nevezzek meg, a római geographiai társaság nagyérdemű titkára s jeles orientalista Guidi Ignác, mint maga mondta nekem, csak azért tanult meg magyarul, hogy földrajzi társulatunk kiadványait olvashassa s ezekről titkári minőségében jelentést tehessen. Ezzel azonban korántsem azt mondjuk, hogy hibát követ el az a magyar tudós s megróvást érdemel, ki a szakmájába vágó tudományról idegen nyelven ír, teheti, joga van hozzá s az ilyen munka által is csak gyarapodik a magyar tudomány hírneve.

Az újonnan alapított múzeumok közt a pótkötet szerkesztője elismerőleg szól a dévairól s egy ily nyilatkozatnak nagy súlya, nagy jelentősége van. A tudós szerkesztő dícséri társulatunk alapítóinak szándékát, a múzeum alapításnál kitűzött célunkat s megjegyzi, hogy nagy buzgósággal gyarapítottuk gyűjteményünket

Dacia egész területéről. Szolgáljon e nyilatkozat buzdításul a további lankadatlan munkára! A gyulafehérvári újonnan alapított múzeum s a n.enyedi Bethlen collegium múzeumának örvendetes gyarapodása e kötetben még nem említettnek.

Dacia felosztásáról a tudós szerkesztő megjegyzi, hogy mint egy Maros-Keresztúron talált katonai okmányból kiténik, a tartomány felosztása »Dacia superior« és »D. inferior«-ra érvényben volt még 158-ban Kr. u. sz. u. A katonai kettős felosztás azután is megmaradt, mikor a polgári közigazgatás terén már a hármass felosztás érvényesült, mint a hogy ez egy Kolozsvárt talált téglalélyeg e szavaiból meglátszik:

ex(ercitus) D(aciae) P(rolissensis).

A megyénk területén talált feliratok közül 147-et tesz közzé a pótkötet, még pedig legnagyobb részt az újabban kiadottakból, melyeket szerkesztő részben az eredetiekkel összehasonlított, részben újból lemásolt; ezekből 32 esik *Micia*-ra, 9 *Germisara*-ra, 7 *Aquae*-ra, 99 *Sarmizegethusa*-ra. A legtöbb miciai felírást az ezen kötetben tartalmazottakból Torma közölte legelőször, hármat ezekből Téglás Gábor tett közzé először. A germisara-i feliratokból kettő Verancsics Antal gyűjteményéből ismert. Az aquae-i feliratok közül hatot Téglás ismertetett először, ezek közül öt dévai múzeumunkban van. A sarmizegethusa-i feliratok azon részének első kiadói közt, melyet e pótkötet tartalmaz, Torma, Goos, Hirschfeld, Finaly, Téglás, Studniczka, Király nevéen kívül a legrégebb és régibb közlők nevei is előfordulnak, így Bonfinius, Verantius, Lazius, stb. A várhelyi mithraeumok majdnem teljes számmal dévai múzeumunkban őriztetnek s az e pótkötetben közlöttek közül csakis kettő van Lugason Mihályi Viktor püspök birtokában s egy Temesváron a »délmagyarországi régészeti társulat« múzeumában, u. m. a 7935. számmal megjelölt. Hunyadmegyei történeti régészeti társulatunk múzeuma nemcsak a leggazdagabb mithraeum gyűjteménnyel bír valamennyi közt, hanem tudós könyvtárnokában Király Pálban ezeknek egy oly jeles ismertetőjére talált, a kinek róluk szóló nagy művét a Mithracultussal foglalkozó nem ignorálhatja.

Azon a római archaeologia terén korszakot alkotó nagy műnek, melynek első kötete 1863-ban jelent meg, az általam ismertett pótkötet minden tekintetben méltó folytatása s kiegészítése.

A »SÁNTÓ SPIRITÓ« KÓRHÁZ ÉS ERDÉLYI TAGJAI.

Irta: KIRÁLY PÁL.

A hunyadmegyei tört. és régészeti társ. hallgatagon, vagy jobban mondva nagyon is tevékenyen átlépven már rég az alapszabályai-ban meghatározott munkakört, méltóztassék megengedni, hogy megemlékezzem az egykor egész Európára kiterjedt vallásos jellegű mozgalomnak hazai jelenségeiről, az általános vágyról, mely áthatá a kath. világot: elzarándokolni az örök városba, a római egyház tűzpontjába, a pápák székhelyére Szt. Péter apostol lábainál esdeni kegyelmet a multakért, segítséget, erőt, bátorítást a jelen elviselésére, a jövő küzdelmeire! Királyok és pórok, szegények mint gazdagok gyakran a legtávolabbi országokból, a zordon északról, a messze, ködös nyugatról, együtt keresik föl a Tiber partját lelki, mint testi enyhülésért, az életnek milliónyi bajában, akkor, midőn világrészünkben a Rómával való érintkezésen kívül nyoma sincsen a nemzetközi de békés közlekedésnek, midőn a barbarok által elpusztított civilisatio romjain a míveltségnek az irtózatos dülást átélő magvai alig kezdenek csirázni, midőn az utak úttalanok, senki sem ismeri a közbiztonság áldásait, ezer veszély között; és mégis mennek, szinte űzve, hajtva, megmagyarázhatatlan vágy, érzés által, mely épen oly ellenállhatlan a fényes palotákban, mint a földhöz ragadt jobbágyok szalmaviskójában. Pedig ma könnyebben elérhetjük Afrika sötét vadonjait, vagy akár az antipodokat, mint akkor a Pó vidékiek Rómát, s mégis mindennapos volt a merész vállalkozás földrészünknek minden tájékáról, úgy, hogy a népvándorlás mozgalmainak lecsöndesülte után az idegenek elhelyezésére külön telepekről kelle gondoskodni Rómában, s ezzel az Urbs ismét visszanyeri az imperium nyugati felének hanyatlása, majd bukása után jóformán teljesen elvesztett internationalis jellegét. — Legrégibb gyarmat a görögöké, kik a kereszténység első századaiban még elismervén Sz. Péter utódainak főnhatóságát a Santa Maria in cos-

medin egyház közelében alapítanak coloniát, sőt zárdákat, melyeknek szerzetesei hellen nyelven hirdetik Isten ígését.

Az északi és nyugati népek, nyomon követvén őket a szászok, frankok, langobardok, friesek a vatican mellé települnek¹⁾ s Ina angolszász király övéi részére építendő menhelynek alapkövét 727-ben teszi le, midőn a pápa látogatására Rómába érkezett.²⁾ A mivelődés iránt érzékkel bíró király az asyllumhoz dynastiája tagjai s az angol papoknak iskolát csatol, templomot, s szerez temetőt is, hogy szentelt földben nyugodhassanak, kik épen a célnál költöznek jobb hazába. És ily intézkedés szükséges is volt, mert a german fajba tartozók évről-évre tömegesebben jelentkezének, bár végtelen nyomor és nélkülözésekkel küzködének, míg legyőzve az eléjük gördült ezernyi akadályt, megláthaták Sz. Péter tornyait. E szegény zarándokoknak nagyobbfele már az úton pusztult el, a szerencsések pedig elcsigázva, legtöbbször betegen és kifogyva mindenkől érkezének a várva-várt célhoz, a hol enyhülés helyett új bajok vártak reájuk: a meleg éghajlat okozta kellemetlenségek, a hiányos vagy alkalmadtával túlságos, de szokatlan táplálkozás terhes következményei, az egészen idegen életmód sokat, nagyon sokat ragadva el, már amúgy is megritkult soraikból. Ina e nyomor enyhítésére országában egy denárt vetett minden háznépre. Offa király, 794-ben bocsánatot nyerendő véres bűneiért, személyesen járul a pápa elé s kibővíti az épületet, xenodochiumot csatolva hozzá, és ő is elrendeli országában az általános adózást e humánus intézetek javára.³⁾ E kegyes intézetek a tizedik századig a legszebb virágzásnak örvendenek, de akkor a Rómában kitört zavarok, melyek a várost majdnem elpusztították, megbénítják ezeket is, sőt megsemmisítik, megkülönösen az angolokét, mely csak 1204-ben, mint Santo Spirito =

1) Vata Leon III. n. 372. cunctae scholae peregrinorum, videlicet Franco-
rum, Friesorum, Saxanum atque Longobardorum.

2) Math. Westmonast a 727-ik évhez: fecit in civitate domum, consensu
— Gregorii papae, quam scholam Anglorum appellari fecit — fecit — ecclesiam
in hon. b. virg. Mariae.

3) Math. Westmonast a 794-ik évhez: dedit ibi — singulos argenteos de
familiis singulis. — Majd Willegad életrajzában ugyanaz: quae schola propter
peregrinorum confluum ibidem solatia suscipientium versa est in xenodochium
quod S. Spiritus dicitur. Ad quod exhibendum Rex Offa — denarium qui dicitur
s Petri — concessit.

a Szentlélek kórháza éled újra, midőn III-dik Incze pápa álmában megintetvén a régi xenodochium helyén kórházat és lelenczházat alapít. A rómaiak megvalának elégedve, s elhívén a látomást nem zúgolódtak többé a hatalmas pápa ellen, hogy házának büszkeségét kielégítendő az óriási Canti toronyra pazarlá a szentszék jövedelmeit. Az újkórház igazgatását a provence-i Guidóra, a montpellieri irgalmasok főnökére bízták. Föntartására egyesületet is szervezett, belépve személyesen tagjai közé, de Rómára szorítván propagandáját, nem sok anyagi erővel rendelkezhetik. Szűk körben működött tehát az intézmény is, majdnem három századon át, míg a pápák avignoni tartózkodása idejében támadt zavarok meg nem döntik.

Az újra alapítás érdeme IX-ik Jenőé, ki visszatérvén az örök városba, újra megalapítá a kórházat az egyesülettel együtt, s 1446. márczius 25-én kelt bullájával teljes búcsut engedélyez tagjainak, kik a beíratás alkalmával három aranyat, utóbb pedig évenként egy garast fizetnek, s ő maga jegyzi be nevét elsőnek az anyakönyvbe, évenként 200, halála esetére pedig ezer aranyat ígérve a költségek fedezésére. Példáját követték bíbornokai, a püspökök, Róma és a keresztényvilág tehetősebbjei, de csak is ezek, mert a három arany valóságos tőke vala ama pénzsűk világban, s mert szükséges volt a személyes megjelenés is.

A társulatot pangó helyzetéből IV-ik Sixtus ragadja ki. 1471-től Baccis Partelli által újra építteti, s az óriás intézet nagyjában még most is úgy áll miként a kiváló firenzei művész kezéből kikerült: homlokzata 36 íves, eredetileg nyitott oszlopcsarnok, oldalain ott vannak Sixtus címerei, nyolczszögű merész kupja Pantelli ízlését dicséri, s óriási termében még láthatók a frescok, melyekhez Platina írt szellemes epigrammákat. Befejeztetvén a nagy munka 1477. márczius 21-én kiadott bullájával megerősíti elődjének alapító oklevelét, de meg bővíti a társulat szabadalmait, s megnyitja mindenki részére. Nem kíván tagdíj fejében határozott összeget, módja és buzgósága szerint adott mindenki, nem kívánja a személyes megjelenést sem: megbízottak is elvégezhetik a beírást. Az első tag ismét a pápa; hadd idézzem saját szavait:

»Ego Sixtus catholice Ecclesie Episcopus intravi sanctam confraternitatem hospitalis nostri Sancti Spiritus die 21. Martii 1478, benedicens omnibus et singulis auctoritate Dei omnipotentis et bea-

torum Apostolarum Petri et Pauli et nostra omnibus et singulis, ut dictum est, qui eandem confraternitatem intrabunt, sive fuerint prelati sive clerici sive laici cuiuscunque sexus, concedimusque eis, ut in mortis articulo passint et valeant nostra auctoritate plenarie absolvi ab eorum confessoribus, pariformiter et semel in vita.

Et ego Sixtus Papa quartus suprascripta propria manu scripsi et eadem manu me subscripsi. Et eadem manu concedimus omnia et singula in bullis nostris contenta.«¹⁾

Példáját követvén az egész keresztény egyház, ott találjuk a tagok között Zsigmond bajor herczeg (1478), Hedvig lengyel királyné (1485), Henrik angol király (1494), Erzsébet angol királyné, József francia király (1495), IV-ik Jakab skót király (1503), Blanka Maria római császárné (1503) s Lajos francia király (1506) nevei mellett gyakran ugyanazon lapon, a szerény iparosét vagy munkásét. A cél lerontá az előítéleteket, s egyesített mindeneket a szeretet munkájában.

A társulat híre eljutván hazánkba is, IV-ik Jenő bullájának kibocsátása után Kleinschit Jodok iglói pap a legelső jelentkező, de csak 1478 után lesz általánosan ismeretessé, s 1500-ban 180 magyar tag lép be!

Erdélyből legelőbb Antal gyulafehérvári pap nevével találkozzunk 1478. márczius 29-én, ki épen Rómában tartózkodván a bulla kihirdetésekor, fölhasználta azonnal a kínálkozó alkalmat; 1479-ben Polgári Tamás tordai presbyter vállalkozván a nagy útra, nevét ápril 9-én írja be; 1480. január 15-én két száz: Faber Márton Medgyesről és Schuler György Valthídról (N.-Küküllő) fordulnak meg a S. Spiritóban; 1491. ápril 15-én Geréb László erdélyi püspök jár Rómában; 1492. márczius 10-én már egész társasággal találkozunk: Dirinch Erasmus és neje Katalin Thobiáról (?), Bálint a gyulafehérvári »Három király« oltárának papja, Benedek gyulafehérvári plébános, Heltai Pál ugyancsak odavaló kanonok, ki beírja collegáját Gara Mátét is és nevében négy arany alamizsnát fizet; 1493-ban még többen indulván márczius 24-én *Máté dévai plébános* és *Simon sólymosi* presbyter neveit találjuk a kórház jótevői között.

A jubilaem évének — 1500 — közeledtével, 1499. végén

¹⁾ Bunyitay Vincze. Monumenta vaticana. V-ik k. XIX. kv. 1.

40-en zárandokolnak az örök városba, 1500-ban pedig meg épen annyian, hogy most a fin de siècle lázas idejében a gyors közlekedés napjaiban, midőn társulatunk székhelyéről négy nap alatt elérhetjük Rómát, aligha akad hasonszámú vállalkozó. S a jegyzékben Erdély legelőkelőbb neveivel találkozunk: ápril 28-án Oltszemi Mikó Péter, neje és gyermekeik, Altorjai Török Pál ismét egész családjával, 22-én Báthori Miklós és János urak fiaikkal írják be neveiket. De az egyszerű mesteremberek sem maradnak el, s találkozunk bányászok, szabók, bodnárok, aranyművesek, csizmadiákkal stb. A következő években megernyed a buzgalom, s 1516-ig nem fordul meg Erdélyből senki sem a S. Spiritóban, s október 25-én Enyingi Török Imre banus Nandoralbensis, Ákosházi Sárkány Ambrus Omad örökös ura s Bajnai Both Ferencz családjaikkal, a legutolsó látogatók közé tartoznak. Utánok még csak ketten zárandokolnak el Sz. Péter sírjához, s ezzel bezárul a névsor, mely élénk világot vet hazánk és Olaszországnak egymással való sűrű összeköttetésére. — Pedig az utazás mily terhes lehetett akkor! De meg volt költőisége is, faluról-falúra, városról-városra haladtak, pihenőket tartának minden alkalmas helyen, megtekintve mindent a mi szép, elragadó, Italia classicus földjén, fölvéve és amalgamisalva a sokszoros benyomásokat, s akkor megértjük, hogy a kardforgató világi urak mint, Egervári László főispán codexokat másoltatnak, hogy Telegdi István kincstartó s Menyői Désházi István váradi prépost félreesső falusi egyházakba is beviszik a renaissanceot. Való tehát, hogy a renaissance nem üvegházi növény volt nálunk, hanem élő fa, melynek koronája királyaink, főpapjaink s főuraink udvarában virágzott, de ágai, gyökerei szétnyúltak az egész hazában, mert volt elég alkalma, s ezt föl is használták, nemzetünk minden rétegének megismernie az új kor új szellemét.

Sorszám	Név	Év	Hó	Nap
1	Antal pap	1478	már.	29
2	Polgár Tamás presbyter, Thorda	1479	ápr.	9
3	Faber Márton — Medgyes	1480	jan.	15
4	Schuler György — Valthid (N.-Küküllő)	1480	jan.	15
5	Erdélyi András pap	1481		
6	Péchy Jakab kolosvári plébános	1482	jun.	21

Sor- szám	N é v	Év	Hó	Nap
7	Imre Pál kanonok, az apostoli sz. szék jegyzője, a földvári apátság commendatora	1482	jun.	22
8	Miklós Mátyás N.-Szeben	1489	ápr.	13
9	Geréb László erdélyi püspök	1491	ápr.	15
10	Dirinch Erasmus és neje Katalin — Thobia (?)	1492	már.	10
11	Heltai Pál kanonok	1492	ápr.	10
12	Ugyancsak H. Pál kanonok jegyzi be Gara Máté kanonokot, ki 4 arany alamizsnát küld	1492	ápr.	10
13	Bálint a »Három király« oltárának papja	1492	»	10
14	Benedek gyulafehérvári plébános	»	»	24
15	Simon Mihály s neje Magdolna és gyermekeik	»	decz.	23
16	Krisztina , Márton nagy-enyedi tanító neje	1493	már.	13
17	Gesszer Péter szebeni presbyter	1493	»	19
18	Mátyás offenbányai bányász	»	»	23
19	Marianus mester bereghalmi plébános, rokonai: Jakab és Péterrel , s ismeretlen barátjával	»	»	21
20	Mihály presbyter szüleivel	»	»	23
21	Imre solymosi presbyter	»	»	24
22	Máté dévai plébános	»	»	24
23	László majtényi presbyter	»	»	26
24	Erzsébet , Pongrácz János vajda özvegye és fia	»	»	30
25	Pál tasnádi tanító és sógora Jakab váradi polgár a nejevel	»	»	31
26	Molnár Gergely de Thótfalva, s neje Katalin és gyermekeik	»	ápr.	1
27	Miklós tasnádi presbyter	»	»	2
28	Nagy Balint neje Agatha			
29	Sachaz János neje Erzsébet			
30	Pál vajai presbyter	»	»	3
31	Gergely húr-i presbyter			
32	László presbyter (szül. Tasnádon)	»	»	2
33	Katalin az anyja és			
34	Ferencz a testvére s ennek neje	»	»	6
35	Gergely hermanszöghi presbyter			
36	Kelemen ökörítői presbyter a szüleivel	»	»	25
37	Antal de Prázmár, kapusi plébános és testvére			
38	Márton gyulafehérvári presbyter et ecclesiae Strigonicensis in pontificalibus Vicarius generalis	»	»	6
39	Kopasz Illés , a neje Lucia és fia Péter	»	decz.	25
40	Albert veche-tordai plébános	»	—	—
41	Ambrus kisfaludi plébános			
42	Agatha Veche-Tordáról	»	—	—
43	Mihály kolozsvári plébános, anyja Ursula , s testvéreivel: Gerard , Antal , Domokos , Tamás , Orsolya , Erzsébet és Dorottyával			
44	Csik Bálint Torda	»	már.	4
45	Ruedel Kelemen , neje és gyermekeivel	»	»	24
46	Dengeleghi Mihály presbyter, a sógora Mátyás , ennek neje Erzsébet , Birró Benedek és neje Agatha	»	máj.	7
47	Ferencz presbyter, a testvére László , Orsolya } Tamás özvegye, s ennek fia Benedek	»	ápr.	2

Sor- szám	N é v	Év	Hó	Nap
48	Kontica Miklós és } " Lukács } nejeik s gyermekeikkel	1495	ápr.	13
49	Nyujtódi Pál és neje s gyermekeik	"	"	"
50	János kanonok	"	"	"
51	Con Antal és } Benedek } testvéreikkel	"	"	"
	Enyedi Hyppolit presbiter, sz.-mártoni plébános	"	"	"
	Hahaz András } Chrysostom és } testvérek Péter }	"	"	"
52	Antal rugonfalvi plébános az anyjával	"	"	15
53	Margit Tordáról	"	máj.	12
54	Hacs Péter } " István } Besztercze	1496	már.	21
55	Udvarhelyi Gergely presbyter és atyja } " Mihály }	"	"	22
56	Miklós krassói presbyter	1496	"	29
57	Sándor János	"	ápr.	3
58	Cseh István presbyter	"	"	4
59	Kolmas Kelemen segesvári plébános és testvérje } " Ferencz fiával s ennek tanítójával }	"	jun.	9
60	Kopasz János és felesége Krisztina, Enyedről	1497	jan.	5
61	Henzmann Márton	"	már.	7
62	Dirrinch János presbyter Tobia-ról (?)	"	"	10
63	József, Nagy Jakab szkárosi presbyter fia	"	"	10
64	Szebeni Jakab presbyter	"	"	10
65	Gergely presbyter és thobiai plébános	"	"	10
66	Geréb Péter de Thobia a nejével	"	"	10
67	Stockner Ferencz, Nádasról	"	"	12
68	Remer Ágnes és testvére } Margit }	"	"	14
69	Márton	"	"	15
70	Zelcszer Márton és neje Margit, és Katalin	"	"	16
71	Tepper Péter, és neje Katalin, Beszterczéről	"	"	16
72	Symon aranyműves (Szeben) s a neje Erzsébet	"	"	18
73	János, hódvilági plébános	"	"	19
74	Fabri Mátyás igeni plébános	"	"	19
75	Balázs, Arcupár Péter fia Zilahról	"	"	20
76	Polgár György és testvére } Margit }	"	"	20
	Pors Fülöp és neje	"	"	"
77	Mihály, Pálfi Pál fia endrődi presbyter és testvérje } Tamás, ennek neje Katalin }	"	"	22
78	Margit Soavi István leánya, gyermekeivel Miklós és } Hedviggel }	"	"	22
79	Szepessy János, nejével Borbálával, s leánya } Hedviggel }	"	"	22
80	Bertalan tanító és neje Ilona, fiaikkal Mihály } és Endrével utóbbi presbyter }	"	"	25
81	Pataky Tamás és neje Margit	"	"	25

Sor- szám	Név	Év	Hó	Nap
82	András halasi plébános György és neje Erzsébet Kis Albert } és édesanyjuk Ágnes } „ András } „ Margit }	1497	már.	26
83	Pál, Tamás fia kelementelki presbyter és szülei } Tamás és } Anna }	1498	apr.	10
84	Antal, vajai presbyter	>	>	15
85	Anna özvegyasszony	1499	decz.	10
86	Csiki Balázs, — anyja Katalin , és neje Margit , és fiuk Benedek }	>	>	21
87	Kassai Miklós és neje Katalin	>	>	21
88	Katalin, Tót János neje	>	>	22
89	András úr, gyulafehérvári plébános	>	>	22
90	Tordai Ambrus és neje Anasztazia	>	>	22
91	Balázs, thyróczi (?) bíró	>	>	22
92	József mester, gyulafehérvári kanonok	>	>	22
93	Astorfer Jakab , neje Anna és három fia	>	>	22
94	Fazekas János és neje Apollonia	>	>	22
95	János csenpczei várnagy	>	>	22
96	Plais István , nejevel és fiaival	>	>	22
97	Péter, kükküllővári plébános	>	>	22
98	Coppa Bálint , nejevel Margittal s élő gyermekeivel	>	>	22
99	Beer Péter úr, brassai bíró, neje Cecilia , és fiuk Simon mester	>	—	—
100	Hyltuung Péter úr, vidombaki káplán	>	—	—
101	Katalin urnő, brassói Rudel Péter , Brassó grófjá- nak özvegye, fiával Miklóssal , Szebenből	>	—	—
102	Modschvilla Benedek , anyjával Ilonával , s testvé- rjeivel, György , Margit és Veronicával			
103	Cromer Illés , neje Erzsébet és leányuk Margit	1500	jan	1
104	Magyar Gergely	>	>	1
105	Cruz Márton , neje Borbála és fia Márton , Brassóból	>	>	2
106	Keresztély és neje Erzsébet két fiukkal Brassóból	>	>	2
107	Jazai Balázs , nejevel Ilonával és három nőtestvé- rével	>	>	3
108	Csiki Balázs , nejevel Magdolnával , s fiaival Albert , Mátyás és Péterrel	>	>	3
109	Ledeer Jakab , nejevel Orsolyával s három fiával	>	>	3
110	Gergely pap	>	>	5
111	Hemig Valentin , neje Borbála s fiuk Iho	>	>	5
112	Bálint és anyja Cecilia , neje Erzsébet és fiaik An- tal és Anna	>	>	5
113	Imre, Bálint fia, felesége Orsolya , fiuk Márton neje Orsolya , s gyermekeik Orsolya és Imre	>	>	6
114	Bálint bognár, neje Afra , gyermekeik Lőrincz , Barnabás és Ágnes	>	>	6
115	Foder Jakab , neje Anna , testvére Anna , anyja Erzsébet Brassóból	>	>	6
116	Papi Vincze , neje Borbála , leányuk Anna	>	>	6

Sor- szám	N é v	Év	Hó	Nap
117	Katalin özvegy, gyermekeivel: Pál, Antal, Mátvás és Orsolyával	1500	jan.	6
118	Őz Mátvás, neje Erzsébet és leánya Magna, Brassóból	»	»	6
119	János, székelyvásárhelyi presbyter (= Maros-Vás.)	»	»	22
120	István szabó és neje Gertrud, Kolozsvárról.	»	mar.	16
121	Pál csizmadia és neje Osanna, Brassó.	»	»	16
122	Taeper Péter és neje Magdolna, Kolozsvárról.	»	»	16
123	Krausz Mihály és neje Ágnes, Ényedről.	»	»	25
124	Biró Benedek és neje	»	»	25
125	Fülöp barankuuthi plébános atyjával Bálinttal	»	»	26
126	János aranyműves nejével Zsófiával, Kolozsvárról	»	»	26
127	Mezarus Barnabás, nejével Margittal, — Zeck-ről	»	»	26
128	Gergely nejével Veronicával s anyjával Margittal	»	»	30
129	Márton és neje Anna, testvére Endre, s gyermekei Pál, Anna és Margit	»	ápr.	2
130	Mihály presbyter, Pál pajzsgyártó fia Szebenből	»	»	4
131	Sipos János, neje Agatha és fia, — Keressel	»	»	5
132	Hayós Mátvás és neje Márta	»	»	5
133	Tamás, kelecsi presbyter	»	»	7
134	István szkárosi pap	»	»	7
135	Nagyfalvi Nagyságos Apafi Lénárd úr, és neje Dorottya, Apafi Ferencz és neje Katalin	»	»	8
136	Zsidó Gál, neje Orsolya és gyermekeik	»	»	8
137	Szabó János és neje Ilona, gyermekeik Ferencz és Katalin s testvére Orsolya	»	»	8
138	Mátvás István és neje Lucia, Sz.-Lélekről	»	»	8
139	Sengel Péter, neje Ágnes, leánya Erzsébet	»	»	8
140	» Benedek	»	»	8
141	Bognár Benedek özvegy Margit és	»	»	8
142	» Péter neje	»	»	8
143	Szabó Mihály és neje Lucia, s anyósa Anna, és gyermekei Máté és Katalin	»	»	8
144	Hislay András, neje Ágnes, leánya Ilona, és H. testvére Agatha	»	»	8
145	Lukács Mészáros, neje Katalin, s fiai Mihály és János	»	»	8
146	Zevald János, anyja Katalin, neje Rózsa, s leányai Katalin és Zsófia, Kolozsvárról	»	»	10
147	Finchis András, szüleivel F. György és Annával (Teca?)	»	»	15
148	Finchis Ambrus, neje Orsolya és gyermekei	»	»	15
149	Bred Mihály, neje Anna és gyermekeik	»	»	15
150	Margit özvegy, leányával Évával	»	»	15
151	Antal úr kövesdi plébános testvéreivel	»	»	18
152	Jankafy Simon, gyulafehérvári kanonok	»	»	18
153	Volf György, neje Anna és gyermekeik	»	»	20
154	Vida Demeter, neje Erzsébet és gyermekeik	»	»	20
155	Oltszemi Mikó Péter, neje és gyermekeik	»	»	20
156	Altörjai Török Pál, neje és gyermekeik	»	»	20
157	Éva úrasszony és apja Miklós	»	»	22

Sor- szám	N é v	Év	Hó	Nap
158	Báthori Miklós úr és fiai István és Miklós . . .	1500	apr.	22
159	» János úr és fiai János, Péter és Imre . . .	»	»	22
160	Vince segesvári presbyter, erdélyi clericus . . .	»	»	28
161	Zazai György, neje és gyermekeivel . . .	»	»	29
162	Schuchknecht György, neje Anna és fiaik: Mihály, Péter . . .	»	máj.	20
163	Katalin urasszony Régenből, csizmadia a Mihály úr özvegye; fia cs. Benedek, neje Anna, s gyer- mekeik Anna és Katalin . . .	»	jun.	6
164	Zsigmond aranyműves, neje Dorottya és gyerme- keik, Beszterczéről . . .	»	aug.	28
165	István és neje Ilona, Tövisről . . .	»	decz.	31
166	Rener Lukács, Brassóból . . .	»	—	—
167	Szabó (Sartor) Miklós, Brassóból . . .	»	—	—
168	Enyingi Török Imre (banus Nándor albensis) s neje Krisztina . . .	1516	oct.	25
169	Ákosházi Sárkány Ambrus Olnad örökös ura, s neje Zsófia . . .	»	»	25
170	Bajnai Both Ferenc } » Apollonia } s anyjuk Orsolya . . . » István }	»	»	25
171	Imre, janki plébános és atyja Benedek . . .	1520	apr.	4
172	Nogeh István és neje Kistalvi Margit . . .	»	»	4
173	András clericus és anyja Ágnes, Beszterczéről . . .	—	»	2
174	Löffelholz János, és János baccalarius (sic) Sze- benből a nejevel . . .	—	—	—
175	Gralinch Jakab, Brassóból . . .	—	—	—

ZARÁNDVÁRMEGYE KÖVETI UTASÍTÁSA 1841-BŐL.

Felolvasta Brádon KUN RÓBERT.

Vármegyénknek természeti szépségekben és földalatti kincsekben egyaránt gazdag s a természettől pazar bőkezűséggel megáldott ezen vidéke, melynek szives vendégszeretetét társulatunk ez alkalommal már másodízben élvezve, tartja itt felolvasó ülését, nem is olyan régóta képezi Hunyadvármegyének becses és minden tekintetben fontos részét; csak az 1876-iki törvényhozás XXXIII. t.-cz. mely kelt Bécsben, június 19-én, oszlatta fel több kisebb vármegyé, vel és székkal egyetemben a régi Zarándvármegyét is, melynek két járása, a brádi és kőrösbányai Hunyadhoz, egy járása pedig, a nagyhalmágyi, melyből szintén 4 község jött át hozzánk, Aradhoz csatoltatott.

A régi Zaránd ősi történetét most mélységes homály fedi még; alig is van reá kilátás, hogy a történelmi kutatás világosságot terjesztő fáklyája e homályt valamikor teljesen eloszlathatná; azon viharok, melyek végig sepertek a természet által annyira megáldott, de történelmileg oly szerencsétlen Zarándmegyén, s melyek végenyészettel fenyegették az itt lakó magyarságot, jórészen megsemmisítették azon okleveleket is, melyekből e megye története megírható volna.

Egyről azonban bizonyos vagyok s ez az, hogy a régi Zarándmegyének ősi lakossága teljesen magyar volt; e bizonyosságot meritem én részint a magyaros helységnevekből, részint pedig azon szabadelvű, hazafias szellemből, mely egész 48-ig átlengte nemes

Zarándmegye rendeit, kik megfogyva bár, de törve nem, éltek az őseiktől rájuk maradt curiák romjain.

Addig is, míg az arra hivatott történetíró összegyűjti az itt-ott meglevő okiratokat, hogy megírja belőlük Zarándmegye történetét, bemutatok én is egy lapot, melyet társulatunk érdemes elnökének, gróf Kuun Géának maros-németii levéltárából másoltam le annak bizonyosságául, hogy Zarándmegye nemesi rendei szabadelvű és hazafias gondolkodásmódjukban elsők voltak az ország nemessége közt.

Az említett okmány egy, 1841-ben kiadott követi utasítás, melyet az október hó 25., 26. és 27. napjain tartott közgyűlés adott ki a november hó 5-ére, Kolozsvárra összehívott országgyűlés egyik zarándi követének, Gyulay Lajos grófnak.

«2. a fennálló törvényeket, egyesek és egyesületek alkotmányos igazát tartsák követ atyánkfiai mindig szemük előtt, e hazának alkotmányos jogait és szabadságait homályba boríttatni, félre magyaráztatni ne engedjék. Lelkiismeretes buzgósággal munkálkodjanak azon is, hogy a különböző nemzetek, vallások, felekezetek közti féltékenység helyet nem találván, egyesített erővel törekedjenek az országgyűlés minden tagjai e haza alkotmányos állása fenntartására, virágzóbb állapotba helyeztetésére, szerencsésebb helyzetbe hozatalára.

3. A nyilvánosság lévén az alkotmányos élet éltető levegője és a lehető haladásnak legcélszerűbb eszköze, szükségesítettvén az nálunk azon viszony által is, mely a törvényhatóságok és azok követi közt létezik, követ atyánkfiai egész igyekezettel azon legyenek, hogy a legközelebbi országgyűlés példájára a mellett, hogy a gyűlések nyilvánosan tartatnak, ezen országgyűlésen is a jegyzőkönyvek és irományokon kívül beszédek tára is szerkesztessék, ezeknek szerkesztése módját a lehetőségig legcélszerűbben intézvéen el.

9. Világos lévén az, mely ártalmas következtetéseket von maga után azon fonákság, hogy a nemzeti fejedelmek alatt mindig, és a felséges ausztriai ház kormánya alatt is egy félszázadig gyakorolt és a józanokosság változhatlan elvén alapuló szokás ellenére, hazai törvényeink nem honi nyelvünkön, melyet mindenki ért, hanem az idegen és csak a műveltebb rész előtt ismeretes latin nyelven szerkesztetnek, valamint az is, hogy midőn a haza kéréseit, kívánságait a legnagyobb bizodalommal terjeszti fejedelme elé, sőt midőn tán-

toríthatlan hűségéről bozonyossá teszi, vagy viszont az alattvalói javát szíven hordó fejedelem áldását adja népére, ezen legszentebb érzések tolmácsa nem a honi magyar nyelv, melyet mindenki ért, mely már hangejtéseivel is bizodalmat öntene a szívekbe, hanem csak a kevesek által értett s konyhadeákságra letörpült latin. Követ atyánkfiai tartsák kötelességüknek mindjárt az országgyűlés kezdetén arra fordítani figyelmöket, hogy az 1791-beli 31. t. cz. szélesebben kiterjesztetvén, Erdélynek nem csak kebelbeli minden közdolgai, melyek közé számítjuk minden Dicastriumok és a főhadi vezérség hivatalos írásait, magyar nyelven folytassanak, hanem hogy az udvarhozi felírások, az ezekre teendő törvényczikkek, legfelsőbb válaszok és az alkotandó törvényczikkek is honi nyelven szerkesztessenek, csupán a szász nemzetnek lévén szabad kebelbeli dolgai vitelében német nyelvvel élni.

11. Az erdélyi alkotmányos létnek lényege a törvényhatóságok életében állván, ennek pedig igen nevezetes részét tévén a tisztválasztási jog, semmi sem kívánatosabb, mint az, hogy ezen akadályok elháríttassanak, melyek ennek törvényszerű gyakorolhatását a közelebbi években csaknem lehetlenné tévén, azon surlódásokat szűlték, melyek a kormány és nemzet közti bizodalmat aláásva, az egész jólétére veszélyes befolyással voltak. A magyar és székely törvényhatóságok azon joga, hogy tiszteikeit maguk válasszák Appr., törvény, a Leopoldi kötéslevél 8-ik pontja és az 1791-beli 12. t. cz. által el lévén határozva és azon legfelsőbb rendelkezések, melyek a törvényhatóságokat ezen törvényes jogok gyakorlásáról eltiltják, mint orvoslandó sérelem fel lévén terjesztve, most tulajdonképpen nem is lenne egyéb teendője az országgyűlésnek, mint a felterjesztett sérelmek orvoslását sürgetni. Ha azonban követ atyánkfiai így törvényes nézeitei kivihetők nem volnának, próbáljanak egy oly utat, mely talán az eddigi ellenkezések megszüntetésére vezetne. Ez abból áll, hogy az országos választás alá tartozó némely hivatalok betöltése kirekesztőleg a kormány rendelkezése alá bocsáttatván, a törvényhatóságok viszont a választás alá tartozó hivatalokat minden fejedelmi megerősítés nélkül szabad választás útján a szavazatok többsége szerint tölthessék be.

14. Meglepőleg fájdalmas volt a rendekre nézve, midőn Erdélyben, hol a vallási viszontagságok vérral szerzett idejében minden

felekezetek jogait egyformán biztosító törvények meg-meg annyi tanui az akkori hazafiak előítélettől ment felemelkedett gondolkozása módjának: a mostani felvilágosodottabb században látják felülve a kath. papság által a türelmetlenség vallásos viszályokra vezethető lobogóját. Állhatatosan hiszik ugyan a rendek, hogy azon egyetértő jóindulat, mely az erdélyi vallásos felekezetek közt eddig létezett, ezáltal megháboríttatni nem fog, mert az erdélyi különböző felekezetek, eleik dicső példáját követve, nem fognak a kitéüzött lobogó alá gyülekezni, mindenesetre szükségesnek vélik azonban a következőket: Mivel a társasági áldás megtagadására behozott újítás nem az Appr. I. R. I. Tit. 3. articulusába kiszabott módu, azaz a papok és világiak közös megegyezéséből hozatott be, annálfogva behozatala módját is tekintve, törvényellenes, tartalmára nézve pedig nem csak a bevett vallások jogait egyformán biztosító törvények türelmességet lehelő szellemével ellenkezik, hanem az 1791-beli 57. t. cz. eltörölt reverzálisok adására is szoríttatván, akár egyenesen felszólítólag; akár indirect az áldástagadás sokakra nagy erővel ható eszköze alól feloldván az embereket és így törvénysértésre kívánván őket birni, a fennálló törvényekkel egyenes összeütközésben van. Ezeknél fogva tehát, szabad-e keresztény papnak valakitől azért megtagadni az áldást, mert más vallásos felekezetet követővel lép házassági szövetségre? Annyi bizonyos, hogy az, ki Erdély legsarkalatosabb törvényeivel ellenkező szabályt kíván követni, erdélyországi beneficiummokkal élő pap nem lehet.

Továbbá mivel ezen példa eléggé bizonyítja, mennyire visszaél a papság azon befolyással, mely neki a házasságok ügyére engedtetett, igen czélirányos volna a házasság tárgyában magokat előadható kérdések eldöntését világiakra bízni. Igyekezzenek továbbá követ atyánkfiai odahatni, hogy szólíttassék fel a kormány és kérésék meg a felség, hogy ily esetekben a törvényekhez tartván magokat, a kath. papságot törvények ellenére pártolni ne méltóztatnának.»

Utasítások a törvénykezés menetének gyorsítására és a visszaélések megszüntetésére, — az adó és ujonczjutalék arányos felosztására.

«22. Valamint minden hivatalok, úgy a főispáni méltóság és hatalom is határtalan nem lehetne, mind e mellett tapasztaltatott, hogy némelykor a főispáni hatalom olyan határtalan és annyira

terjed, hogy előtte sem a tisztség, sem a törvényszék, sem a mar-chalis szék határozásai szentekül nem maradhatnak — önkéntes tet-szés szerint, csak a főispáni akarat által változást szenvednek. Az ilyen hatalom a nemesi szabadságot talpkövében megreszketteti, mert egy hatalmas főispán egy szegény nemest nemesi szabadságában könnyen megszoríthat; azért követ atyánkfiai, valamint más hiva-tásoknak, úgy a főispáni hivatalnak is határt és kört szabni igye-kezzenek.

23. Minden ország, mely magában megoszlik, elpusztul; ennek szomorú példáját mutatták a két magyar haza kebelében támadott sok villongások, melyek az erőnek utolsó kimerítése után, mindkét hazát a török rabigára juttatták — s az abból sok fáradalmakkal lett kivergődése után is soha a két haza oly virágzó, megrendíthet-len állapotra nem jutott, mint midőn a régi királyok védő kezei alatt minden megrázó zivatarnak ellentállott, melyre nézve nagyon hasznosnak, helyesnek és a két magyar haza sarkalatos boldogsá-gára nézve czélarányosnak ítéltetett, hogy nemcsak Erdélynek Ma-gyarországtól kapott részei, hanem maga a testvérország is az anya Magyarország ölelő és óhajtvá váró karjai közé kapcsoltassék — melyre nézve ezen tárgynak sürgetése oly móddal tétetik köteles-ségévé követ atyánkfiainak, hogy Erdélynek Magyarországhoz való kapcsoltatásában az ország Rendei által meghatározandó, és az Ap-prabatális, Compillatalis úgy minden más municipális törvényeinket és újabbi articulusainkat bátorságosító feltételek mellett megegyez-zenek.

25. Az ország a királylyal és ez avval oly erős egyben kap-soltatásban vagynak, hogy egyiket a másik nélkül, mint fejet test nélkül fennállani, képzelní sem lehet; s épen ebből igen önkéntesen és szorosán foly az, hogy a haza védelme mindennemű külerő és belső ellenségek ellen nem disjunctive, a főre vagy testre, hanem a kettőre úgy terjedjen ki, hogy mindkettő, mint egy valóságos és egymás nélkül képzelhetetlen egész védelmeztessék jussaiban, — mint hogy pedig a haza védelme a katonaság, és annak köteleztetése a hitletétel és megtartás, igen helyes következtetés az, hogy a kato-naság a hit által az ország részére is úgy köteleztessék le, mint az uralkodó részére. Mert a haza és ország kebeléből állíttatnak ki és veszik élelmöket és ruházatjokat, már pedig igen szomorúan tapaszt-

taljuk azt a mindennapi példából, hogy a császári hadi seregnél szolgáló nemes hazánkfiai is oly különösen és elválasztva képzelik a hazát az uralkodótól, hogy az ország részére tartozó kötelességekről tudni sem akarnak. Meghagyatik ezért követ atyánkfiainak, hogy egy olyan törvény hozatalát sürgessék, mely szerint a katonaság az ország és haza hűségére is feleskettessék és az ahhoz tartozó hívség iránt, mint a melynek kebeléből tápláltatik, figyelmetessé tétessék; e mellett eszközöljék ki azt is, hogy a katonaság semmi kivívó hatalomba ne elegendjék a törvényhatóságok tisztjeinek megtalálása nélkül, és a katonaságnak elszállítása és elhelyeztetése is függjön a törvényhatóságok előjáróitól, nem pedig a katonatisztek akaratjától.

26. A Kolozsváron levő nemzeti játszószín (Theatrum) felépítésére, országháznak megvételére és egy közönséges kórháznak felállítására, mint a nemesi pallérozódás és jólétel eszközeire nemzeti buzgó indulattal ígért és fel is szedett pénz vajjon minden tekintetben a kívánt célra fordítottatott-e? arról ezen nemes megye semmi tudósítást nem kapott; — minthogy pedig ezen és ezekhez hasonló nemes czélok előmozdítására a hazafiúi ösztön csak úgy ébreszthetik a jó hívekben, hogy egyszersmind bizonyos lehet minden abban, hogy az ily módon egybeszedett pénz szoros számadás mellett a kívánt czélokra fordíttatik; ennél fogva követ atyánkfiaianak kötelességévé tétetik, hogy az ezen summákkal sáfárkodókat a legszorosabb számadás alá vegyék és vétessék.

27. Az ember magára nem szelidül, nem pallérozódik oktató, tanító nélkül és tanácsadó kell neki; e kötelességnek legjobban fellelhetnének a papok; azonban midőn az oláh papok nagy része minden nevelés és mondhatni minden tanulás nélkül folytatja hivatalát, akkor ezeken segíteni a nemes megye és ország kötelessége. Ennél fogva eszközöljék ki követ atyánkfiai, hogy az oláh papok és ifjúság neveltetésére, taníttatására és magyarosításukra több gond fordíttassék, papnevelő házak és iskolák elégséges számban állíttassanak fel.

31. A nemesi szabadság egyarányos tekintetéből kiindulva követ atyánkfiai kívánják oly törvény hozatalát, miszerint a görög nem egyesült valláson levő nemes emberek is, ha a magyar nyelvet nem csak értik, hanem jól beszélnek is, minden vármegyei hivatalokra felvétessenek és alkalmaztassanak.»

Utasítatnak a követek továbbá, hogy a hazánkban menedéket kereső lengyelek, a kinknél dicső és sokszor szerencsétlen eleink szintén oltalmat és menedéket találtak, országunkban, vadak módjára ne üldöztessenek.

«Nagy-halmágyi görög egyesült esperes Adamovits Erszényes kérelmét személyes nemzetségének megnyerhetése végett követ atyánkfiai az ország rendei elé terjeszteni és azt elősegíteni el ne mulasszák.

Nemes Zarándmegye Rendeinek Kőrösbányán, 1841. október 25., 26. és 27. napjain tartott közönséges gyűléséből.

Kozma Pál,
főispán.

Brády Péter,
h. főjegyző.»

Ime, t. közönség, nagyjában, fontosabb részeit szószerint véve, mutattam be ez okmányt, melyből mindenekelőtt kitűnik, hogy Zarándvármegye nemesi rendei mily szabadelviően gondolkodtak s gondolataikat ékes nyelven tudták kifejezni. A Brády Péter helyettes főjegyző tollából reánk maradt emez utasítások méltán sorolhatók a Széchenyi István és Kossuth írataival egy sorba. Kitűnik, hogy a zarándi rendek nem voltak szűkkeblűek, a nemesi jogokat megosztani óhajták a gör. kel. vallást követőkkel is. Kitűnik, hogy a modern civilisatio egyik vívmányát, melyért nálunk ma is oly elke-seredett harcz folyik, a polgári házasságot Zarándmegye rendei már 1841-ben, talán elsők az egész országban írták zászlójukra, utasításul adva követeiknek odahatni, hogy a házasság tárgyában magokat előadható kérdések eldöntése világiakra bízassék.

Előadásomat azon óhajtással fejezem be, hogy a miként elődeink hazafisága és szabadelvüése tartotta meg a hazát nekünk, azonképen a mi hazafiságunk révén is csorbítatlanul szálljon ez örök-ség utódainkra.

AZ ERECHTHEION.

»Das kleine Grichenland stolzirt mit sieben Weisen
Und sahe Scythen selbst nach ihrer Tugend reisen.«

Lessing.

Az emberi észszel gí gondolt és emberi kéz által létesített teremtmények között, az építészeti műtermékei azok, melyek legnagyobb és legmaradandóbb hatást idéztek elő az emberiség életében, s melyek erre örök jellemző bélyeget nyomtak. És a mi általában minden népről áll, legelső sorban a görögökről mondható el, mely nép jóval korábban volt művészi tehetséggel felruházva és képesítve a többi népeknél, hogy szellemének belső természete, külsőleg műremekekben nyilvánult.

A göröggel veleszületett s környezete által táplált élénk szépérzete, az ösztön ezen érzetnek külső alakot adni eszközlék, hogy a művészet a helleneknél oly jelentőségre emelkedett, a tökély oly magas fokát érte el, melyhez hasonlót sem korábban, sem utóbb a történet nem mutatott fel.

A műérzék a hellén nép valamennyi törzsének közös adománya volt; a művészet volt eszményi alapja az egész nemzeti életnek; a hellenismus lénye és a művészet lénye benső gyökereiben összeforrtak.

Ha e nép szellemét s jellemét felfogni, kifejezésre juttatni akarjuk, célunk alig lesz elérhető, hacsak költészetének, kutatásainak eredményeit, államainak törvényes intencióit, vallásának tanait, az építészeti számtalan sok s különbözőféle műtermékeivel együtt nem vesszük figyelembe. Melyekben nem kevésbé mint a többi szellemi remekalkotásokban a görög szellem és görög műveltség kifejező arczot nyert.

Ezekben a görögök szellemi géniusának sajátosságai szembetűnőleg lépnek szemünk elé. Mert legyen az a nyilvános isteni tisztelet,

akár a polgári magán élet, akár a közös játékok és ünnepek, akár a családi lakhely magánya, a találékony görög ész mindegyike számára alkotott műremekeket, melyek, midőn az élet különböző szerepeire nélkülözhetlenek voltak, ezeket egyuttal szemléltetve tárják fel nekünk azon tanúskodások mellett, melyek az írott emlékekben fennmaradtak. A költészet midőn ugyanazon egy hangon beszél el és dicsőíti az emberi tetteket és a halhatatlan istenekét is, a képzőművészet a mindennapi élet eszközeinek csinosabb előállításával fejlődik ki. De egyszersmind az istenség képét is határozott alakba igyekszik önteni. Így az építészet művészete is, midőn az anyagi szükség kielégítésére szolgálva az embernek oltalmat, hajlékot teremt, nem kevésbé a kedély ideális szükségletének is kész eleget tenni, a mennyiben az isten képének biztos helyéül templomokat emel. Így az istenség a földön erős hajlékot nyert, megőrizendő jelenlétének tanujelül, mely hajlék központul szolgál a különféle művészetek kifejtésére, mert a templomok építésének és dicsőítésének lépcsőin emelkedett az építészet művészetté és a benne lakó isten képének kidomborításával valamint a tetteire és történetére vonatkozó jelképek ábrázolása által jutott befejezettségre a szobrászat. Így a szentély középpontja lett minden szépnek, művészetinek, melyet ma is a görög műveltség, a görög művelődés dicsőségének tekintünk. Egy ily központ körül kíván értekezésem mozogni, egy szentélyt egyes részeiben bemutatni.

A romjaiban is nagyszerű s pompás építkezési modort eláruló szentély folyton megújuló kísérletekre készíti a modern régiségbuvárokat. A műépítészet és szobrászat remekeivel ékeskedő Erechtheiont nem egy tudós férfi fáradott már részeinek, a fennálló maradványok és a régiek idevágó tudósításai alapján, összeállítása által egykori fényalakjában előtűntetni vagy legalább a róla ránk maradt sajaságokat kiegyeztetni a romok mai jelentőségével. Ezen kísérletek csaknem mind a templom építészete és topográfiaja körül forognak, tekintet nélkül a szentély vallásos jellegére s egyes részeinek ebből folyó jelentőségére, a benne levő s Athene vallásával szorosan összefüggő tárgyakra s ezeknek egymáshoz való kölcsönös viszonyára. És mégis, ha valaki az atheni vallás jelentőségét, a hellén mondákat és hitregéket, melyekben az gyökeredzik, elveti célját, midőn egy ily komplikált s csaknem bonyolultnak tetsző, szellemi vonatkozásokban is oly

gazdag építkezést kíván megvilágítani, nem érné el. A mennyiben ugyanis a csupán külsőségekre szorítózkodó és csakis azokat felölelő felfogás, bizonyos félreértésen alapuló önkényből folya, mely az építkezés egyes részeit öszhangzó egészéből kizökentve, más, össze nem tartozókat hozna össze.

A leggazdagabb jelképes kijelentésekben és emlékekben Athene istennő kultusza. Athene az az égi isten, ki bizonyos mértékben Zeus és Hera egységét állítja elénk, symboluma a tiszta azurkék, a fénylő ég, a magas aether, mint legmagasabb természeti hatalom. Hellas ege mindenütt bámulatos szépséggel és derűtséggel bír, de sehol sem oly nagy mértékben mint Attikában, minélfogva Athene legfőképen itt tiszteltetett s kultusza Attika s központjának Athénnek minden áldásaival és emlékeivel annyira egybeolvadt, hogy az istennő kedvencz városa nélkül, sem Athéne az istennő nélkül nem volt képzelhető. De nemcsak kizárólag Attikában, hanem Görögországban egész széltében oly elterjedésnek örvendett az Athene kultusz, hogy mindenfelé a legrégebb mythosokkal, a hősmundákkal olvadt össze. Így volt Argos, Korinthus két régi központja az istennő ünnepeltetésének: hasonló módon Arkádiában, Elisben, Lakoniában; úgyszintén éjszakon: Thessaliában, Boeotiában, Athénének sokféle, sajátos alakokban megörökített istentiszteleteire akadunk. A kultusz ősi hazája azonban Attika maradt s a classicus remekírók is külömbiség nélkül az elterjedt Athene istentisztelet kiindulás pontjának tartják. S míg a legrégebb időkben e tiszteletben főleg physikai tekintetek, későbbben inkább az ethikaiak voltak tulnyomók, éles ellentétképen, mely az atheni fellegváron, ezen kultusznak, egész Hellaszra nézt törzshelyén (Paus I. 27.) emelkedő évszázados építészeti remekein és monumentalis emlékművein is kidomborult. Athene istennő a fellegvárnak különösen két fenséges szentélyében részesült kiváló tiszteletben: az egyik a világhírű Parthenon, az a kolossalis épület, mely a perzsa háboruk után egy régebbnek romjain Perikles alatt lett bevégezve. Ez a legnagyobb legékesebb templom, Phidias s a képzőművészet más aranykorbeli képviselőinek remekeivel díszeskedve, az Akropolis legmagasabban kiemelkedő pontját foglalta el. A mely még most is, összeomlott alakjában teljes szépségével lep meg, mint azelőtt úgy létesülése által mint külső és belső fénye, pompája által az attikai szellemi

műveltség dicsőségének legszebb, legvirágzóbb, korszakára emlékeztetett. A másik a régi, a peleponesusi háboru idején, egykori terve nyomán újra helyreállított *Erechtheion*, hol az istennőnek legrégebb, a hitrege szerint az égből lehullott képét, symbolumát, az olajfát továbbá az istennő és Psseidon közti versengés emlékjeleit, a legrégebb tartományhősök sírhantjait, a különféle papirendek jelvényeit őrizték és mutogatták. Ebben maga az istennő *Polias* néven, azaz mint Athene városának és fellegrváranak védistenasszonya tiszteltetett.

És minduntalan az Erechtheion emlékművei és a megemlékezések róla, mely Pisistratos koráig az egyedüli szentély volt, az attikai kultura egy hosszabb ciklusának befolyását árulják el, a midón a pelasg előkor békés, kizárólag a földművelésre szentelt életére az ion törzs lovagias szereplése következett. A szentély nevét Erechteustól, Cecrops utódjától vette, ki már Homeros költeményeiben mint a termékeny föld szülöttje van említve. Az attikai hagyomány értelmében pedig Athene istennő a kigyó alakú gyermeket egy dobozba zárva Cecrops leányaira bízta, azzal a szoros meghagyással, hogy nem szabad azt felnyitni. Azonban a leányok Pandrosios kivételével, ki azután az Erechtheion első papnője lett, női kíváncsisággal megszegették az isteni parancsot, kinyitották a szelenczét s abban rémséges kigyót pillantva meg, őrzöngés fogta el őket s az Akropolis falairól vetették le magukat. Erre az istennő magához veszi a csodagyermeket s maga viseli gondját felneveltetésében. Erechteus pedig Cecrops után Attika királya lévén, templomot épít az istennőnek a fellegrváron s abban felállítja annak az égből leesett faszobrát, mely azóta századokig az athéneiek legfőbb tiszteletének tárgyát képezte.

E mondák attikai helyi viszonyokra vonatkoznak s az attikai államélet mythikus kezdetére emlékeztetnek. Ha ugyanis Cecrops a föld szülötte, Erechteus pedig a termékeny szántóföldé, ez oknál fogva ő is kigyó testtel bír, mert egyáltalában a régiek előtt a csúszó-mászó kigyó a föld szülöttjének s egyszersmind jelképének tartatott. Mivel pedig Attika, Athene védistenőjének köszöni termékenységét, kitől mind a verőfényes napok, mind a viharok származnak, Erechteust, az istennő maga neveli templomában, az Erechtheionban. Hogy e kultusz a földművelésre vonatkozott, kitűnik abból is, hogy Erechteus a monda szerint öcscsét Buteust teszi e

szentély főpapijává és e tisztet a későbbi időben is ennek utódai, a Butadok nemzetségének sarjai teljesítik; e név pedig Butes földművelőt jelent. Hasonló mondákat találunk Görögország minden államában és kimutatható, hogy az illető ország első királya rendszeren vagy a föld szülötte, vagy a vidék legnagyobb folyója, mint Argosban Inachos, vagy azon hegy, mely a vidék felett uralkodni látszik.

Az Erechtheion vagy Athene Polias templom vagy Pandroseionnak is említve a Parthenon éjszaki, hosszú oldalával szemben emelkedett s valószínűleg Perikles alatt, midőn az Akropolisnak a perzsa háborúk által összedúlt szentélyei restauráltattak, szintén munkálatba vették helyreállítását, mely azonban Pericles után történt csak, a mint egy, a 92 olympiás negyedik évéből (K. e. 409) fennmaradt kimutatásból kitűnik. Egy későbbi okirat alapján tudjuk azt is, hogy a szentély, a fedél s az egyes részek finomabb kidolgozása kivételével, egész teljében helyre lett állítva. E templom már a régiek által mint a legszebb, legteljesebben bevégzett építészeti remek egyike magasztaltatott s úgy látszik a török világ koráig épségben tartotta fenn magát. Úgy hogy csak Athene városának a velenceiek által történt ostromlásakor 1687-ben lett a pusztulás áldozata a Parthenonnal együtt az Erechtheion is. Daczára azonban a pusztulásnak, melynek az épület, főleg a jelen században ki volt téve, mégis korai és későbbi rajzok, feliratok, egyes ókori tudósítások útján, de mindenekfelett Pausaniasnak fennmaradt kiemertő műve segélyével jelenleg mennyire lehetséges volt, újból helyreállítatott.

Mi ezen, az ion-attikai stylt legmagasabb tökélyében képviselő épületnek tervezetét illeti, mely a benne egyesített különböző kultuszoknál fogva a legkomplicáltabbak közé tartozik, melyet a görögök idejéből ismerünk, fő részét teszi a keletről nyugatra kiterjedő bel-úr, mely magába foglalja Athene Polias szentélyét az istennő faszobrával és Hermesnek myrtussal koszorúzott képével, továbbá az evvel közvetlen határos Pandroseion kettős czellát; hol az olajfa volt, melyre Athene hivatkozva tartott igényt Attilka földjére; a fa alatt volt Zeus Herkeios oltára. Ezen bel-úr terjedelme hosszában 23'06 m. szélességben 11'69 m. foglalt el s keleti oldalát 6 ioni oszlopon nyugvó (pronaos) előcsarnok díszíté. A Pandro-

seion, mely nyugatra az épületet bezárta s melynek ezen nyugati fala kívülről féloszlopokkal volt ékesítve, melyek közt mozaikszerű apró ablakok vehetők ki, délnyugati hosszoldalán egy csinos magasabb földszinttel bíró kis csarnokkal szögellik ki, melynek fedele oszlopok helyett, hat *karyatidák*-nak nevezett atheni nőket ábrázoló szoborra ereszkedik. E remek csarnokocskával átellenben az ellenkező északnyugati oldalon áthaladva a Pandroseion kápolnán az Erechtheion csarnok fűződött a főhajóhoz. A Pandroseion alatt egy vízmedence húzódott át keresztbe: *Kekropion* néven. A szentély részei között a Kekropion medence az, mely az újkor archeologusai előtt kemény vita tárgyát képezte. Szemben azon állítással, hogy a medence modern alkotás, kiemelendő, miszerint már azon hypothesisnél fogva is, ha a templom korán lett volna keresztény templommá átalakítva, kizárja azt a lehetőséget, hogy a medence keresztény vagy török eredetű volna. Ehhez járul az is, hogy a vitába elegyedett tudósok egyike sem nevezi meg a modern medence keletkezési idejét, sem ehhez hasonló alkotásut újabb időkbeli. Míg Seneca (Epist. 90) azt írja e medence bolthajtásáról, hogy azt Democritos fedezte volna fel, de annál jóval régibb korbéli. A felsorolt szent helyiségekből kitünik és kétségbevonhatatlan, hogy az építészet mellett a philológiával szorosan összefüggő archeologia és főképen a hellén theologia is e szentélyben kifejezést nyert. Mielőtt tehát a szentély egyes részeinek ismertetésébe hatolnánk be azok jelentőségének és vallásos rendeltetésének könnyebb beláthatása szempontjából, szóljunk keveset az atheni vallás dogmájáról. Mindazon mondák, melyek Attika földjén elterjedve a Theseusi mondakörön kívül esnek és jóval régiebbek annál, a hellén főváros Athene kultuszának jellegét árulják el, s a Pisistratus idejében támadt élénk irodalmi mozgalom által lettek a feledés homályából fentartva. A mondaszerű; mythikus körvonalu alap gondolat, mely lételt adott az Athene kultusznak, vallásos dogmájának, melyhez fűződik az Erechtheion létele a már említettem, Attikában benszüllött ős férfi személye által jut érvényre, kit az attikai művelődés kezdeményezőjeként már Homeros *Erichthonios*, a későbbi monda *Erechtheus* néven említ, ki mint a termékeny talaj geniusza s Attika tartományi istennőjének első dédeltjeként szerepelt, s mint a tartomány ura védistennőjük tiszteletére alapítá a Panathenaiákon a

lovagi játékot, mely az eleusi játékokkal a legrégebbsnek tartott Görögországban. Attika történetében Erectheus az a király, ki az Eumolpossal való döntő küzdelemben, melyben az Athen és Poseidon közti versengés Attika területéért még egyszer felújult, egész családjával odaveszve hazája és védistennője, martyrja lett. Így Erectheus, ki tartománya védasszonyáért, Athene Poliásért áldozta fel magát azon szentélyben, melyet annak tiszteletére emelt, utódai részéről szintén tisztelettel és kegyelettel ünnepeltetett, istenített. Ugyanis a helléneknél több templomot találunk, melyekben két vagy három isten volt a tisztelet tárgya, mindegyik más-más fülkében. Az ilyen két vagy több istenség számára épített templomminták közt a legszebb volt az Erechtheion, az Akropolisz ős szentélye, az atheneiek nemzeti szentek-szentje; hová belépni, Kr. e. 508-ban, Kleomenesnek is, a győztes spártai királynak, ki Klisthenest száműzte, meg volt tiltva, mert ebben voltak elhelyezve a ion-tözs szentségei.

Pausanias művét, magyarázó kalauzként, tartva szem előtt, melyből mint egyedüli hiteles forrásból, a szentélyről általában, úgyszintén az egész épületnek egyes részeihez való öszhangzó viszonyáról teljes ismeretet meríthetünk, lépünk a szentélybe, tartsunk abban egy beható, meggyőző szemlét. E munkában az említett helyiségek és az azokban elhelyezett szent tárgyak azon sorrendben vannak felsorolva, melyben azokat szerzője látta. Mindenekelőtt tehát az irány, melyet vezetőnk Pausanias követett és melyen a szentélyhez ért, a Propylaekhez vezető úton volt megindítva. Ezekben, az Akropolisra jutva, iránya jobbra kanyarodott s elhagyva Artemis és Athene (Ergané) szobrai, mely utóbbi az istennőt, a görög háziasszony ősi symbolumával, a guzsalylyal kezében állítja elénk, a Parthenonhoz érünk, melyeknek leírása után művünk folyton keleti irányban: Apollo, Xantippos, Anakreon, Ió és Kallisto szobraihoz kalauzol. Innen Pausanias délnek ereszkedve a *Kimoni* hosszú fal mentében visszafelé tért, keletről nyugotra. Ezen falon voltak láthatók a gazdag Attalus áldozati ajándékai, továbbá négy egész terjedelmében kidolgozott oszlopcsoportozat, melyekben a gigásoknak az istenekkel való harcza, az amazonok és atheneiek küzdelme, a médek phalanxa a marathoni sikon, a galatiaiak csatavesztése Mysiában voltak kivehetők. Ezen, valószínűleg több csoportozatból álló domborképek, az Akropolisnak déli irányában levő falát egész

terjedelmében ölelték fel, messzire kinyúlva a Parthenontól, úgy keleti mint nyugati irányban. Itt Pausanias nyugatra fordult a Parthenontól s miután Olympiodor és Artemis ércszobrát, melyet Themistocles fiai állítottak, elhagyta, az Erechtheion közelében Athéne ülő szobra előtt találta magát. Most közeledve a szentély nyugati végéhez, Zeus *Hypatos* oltárát mutatja be nekünk, mely itten az Erechtheion környezetéhez tartozó háttér közepén foglalt helyet. Ezt az oltárt állítólag még Cecrops emelte volna, ki mellőzve a szokásos elő és italáldozatokat, csakis házi süteményt áldozott azon Zeusnak s azóta az istent *Hypatos* melléknévvel ruházta fel. Innen Pausanias kíséretében az Erechtheion éjszaki szélét övedző nagy folyosóra érve, egy kis ajtón bejuthatni a szentélybe. Ez az oszlopos folyosó, kalauzoló művünk szerint az egész épület legfontosabb része, egyszersmind a legrégebb s eredetileg az Erechteusnak szentelt csarnok (ἱερὸν Ἐρεχθεῖον). Itt van Poseidon oltára, a melyen a jóslat értelmében Erechteusnak is hoztak áldozatot; itt van továbbá Butesnek, a szentély első papjának, úgyszintén Hephaistos isten oltára. A falakon Butes nemzetségének ősi képei láthatók. Ezen csarnok alatt a régi padozat négyszög alakú kövei között kút nyomaira akadunk, melynek gypszvakolata, miután a kút valószínűleg a kereszténység behozatalakor betöltve, a levegőtől elzárva volt, épen maradt fenn. Hogy az a medence antik, onnan is következtethető, mivel a felette levő csarnok padozatának alapkövei egyenetlen nagyságúak. Ebből az éjszaki szentélynek falrésze alatt egy szintén az építkezéshez tartozó régi csatorna, mely a Pandroseion cella alatti vízmedenczébe (Kekropion) torkollik. Ugyancsak egy másik nagyobb csatorna a kútát egy másik víztartó medenczével kötő össze; ez az oszlopcsarnok keleti oldala által képezett szögletet foglalta el. Ebből, mely valószínűleg az esővíz felfogására szolgált, a Kekropionba folyt a víz. Hogy a földalatti csatornarendszer célja volt az olajfa öntözése, nem szorul bizonyításra, ha mindjárt a fa egykori helye kétség tárgyát képezné. Hogy pedig Poseidonnak e csarnokban volt az oltára, természetes, mert itt volt a kút s azt környező földhalmon az a három mélyedés, melyekről az atheneiek közhite azt tartotta, hogy azok Poseidon három águ villájának nyomai. Hogy tovább ugyanazon oltáron áldoztak mind Poseidonnak mind Erechteusnak, azt bizonyítják a csarnok feliratai, melyek a kettőnek neveit azono-

sítják s hogy végre ugyanabban a csarnokban találjuk Hephaistos oltárát is, azt megvilágítja a régi hellének azon hite, mely Hephaisztost Erichthonios, a földtől született, atyjának tartva, ezt Erechtheussal azonosította.

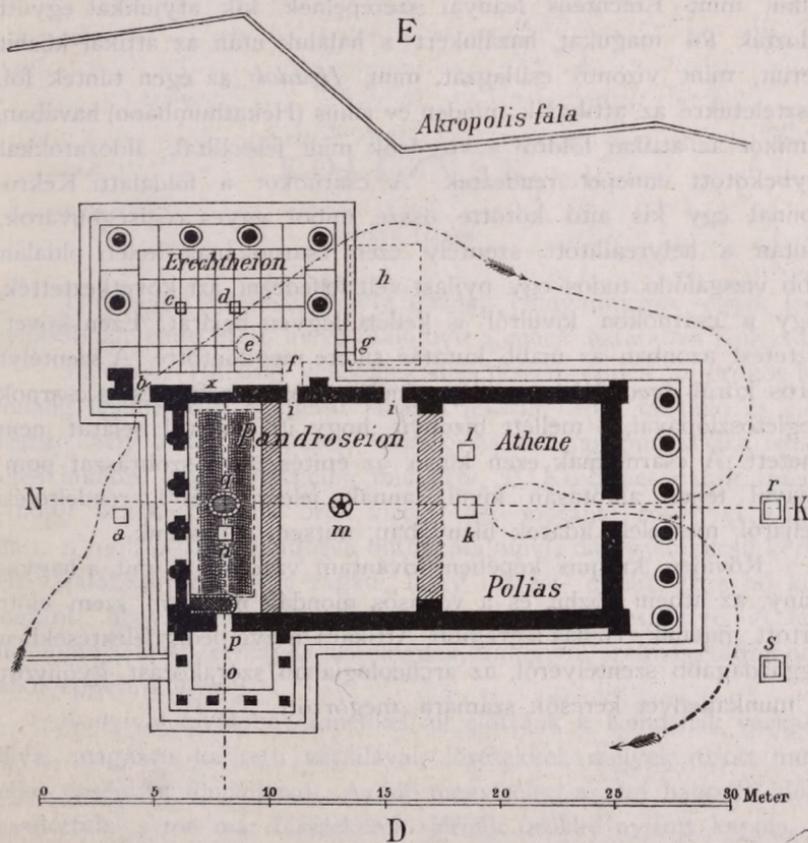
Az Erechtheion stoáján áthaladva a *Poliás* szentélybe érünk; itt a város védisten asszonyának állítólag az égből hullott óriási szobra lep meg. Mint minden szentélynek, úgy ennek is főbejárata keletre nyílt hat oszlopos előcsarnokával, melynek nagy része ma is kiemelkedik romjaiból. A Polias szentély az épületet egész szélességében foglalta el s keletről nyugatra egészen a mélyebben fekvő Pandroseionig, melyet a Polias belurétől az oldalfalakon még észrevehető válaszfal különített el. A Polias szentélyben az említett isteni symbolumon kívül, találjuk Callimachus örökkön égő lámpáját, Hermes szobrát, melyet sűrű myrtus galyak rejtettek el a belépő idegen szemei elől. A közvetlenül szomszédos Pandroseionban a tisztelet és gondozás főtárgya volt az olajfa. E célból padlója kielégítően földdel volt borítva, hogy abban a fa gyökeret verhessen. A szükséges vizet a fa az Erechtheion csarnok alatti medenczéből s valószínűleg, amint az ujabbkori ásatások folytán kiderült nyomok mutatják, még egy másik, a későbbi időkben befalazott víztartóból nyerte. A Pandroseion építője még egy harmadik elengedhetetlen szükségről is gondoskodott, arról ugyanis, hogy tenyészéséhez a fa mindig kellő, harmatdús léghöz jusson. Erre szolgáltak a szentély nyugati falán levő nagy, számtalan apró nyílással bíró alakok. Ilyképen volt lehetővé téve, hogy az olajfa a szentély belsejében virágzott.

Ki Athene vallásos mythosait és tényleges viszonyait ismeri, meg fogja érteni, mit jelképez az Erechtheus-Parthenonban az Athene lándzsa körüli kigyó s egyszersmind belátja azt is, hogy Erechtheus olybá tiszteltetett, mint ki e szentélyben van eltemetve vagy abban neveltetett. S legyen symboluma akár az, hogy a kigyó ott van mellette, akár az, hogy két kigyóba végződnek lábai, vagy az a hit, hogy az Akropolist kigyó emker (*αἰκουρός ὄφις*) őrzi, mindig ugyanazon egy Erechtheus-Erichthonius értendő, kit a vallásos mysticismus különféle módon tüntet elő.

A szentély egyes részeinek ilyen fekvése által az egyes építészeti sajátságok által műépítészeti tervezetének egyik főkövetelménye:

az olajfa növéseinek és tenyésztésének a templomban való lehetővé tétele és egyszersmind az Erechtheion és Pandroseion vallásos összekapcsolása ki lett mutatva, valósítva.

Eljutottunk az Erechtheion azon izlésteljes kis csarnokához a délnyugati oldalon, a mely szintén sok modern archeologus foglal-



- | | | |
|-------------------------|--------------------------|---------------------------|
| a. Zeus Hypatos oltára. | h. Földalatti medencze. | p. Egy ajtó. |
| b. Erechtheion ajtó. | ii. » csatornák. | q. Nyílás a Kekropionból. |
| c. Hephaistos oltára. | k. Poliás oltára. | r. Főoltár. |
| d. Poseidon oltára. | l. Hermes szobor. | s. Dione oltára. |
| e. Butes oltára. | m. Olajfa. | x. Ajtó, színleg. |
| f. Földalatti csatorna. | n. Zeus Herkeios oltára. | ➡ Pausanias útja. |
| g. » » | o. Karyaditák csarnoka. | |

kozásának kedvencz tárgyát tevé, a nélkül, hogy azonban annak eredetéről és mint a szentélyhez tartozó kiegészítő résznek jelentőségéről szólt volna. Egyetlen fennmaradt írott emlék róla csupán saját felírata, melynek értelmében (πρόστασις πρὸς τῆ Κεκροπίῳ) a kekrepionhoz tartozott; a női alakot ábrázoló oszlopok »χώραν« vagyis, mint *leányok* vannak említve. Ezen leányok itten kétség nélkül mint Erechteus leányai szerepelnek, kik atyjukkal együtt áldozták föl magukat hazájukért s haláluk után az attikai közhit szerint, mint vízöntő csillagzat, mint *Hyádok* az égen tűntek föl. Tiszteletükre az attikaiak minden év július (Hekathumbäon) havában, a mikor az attikai földről a vizsgálók mint felszálltak, áldozatokkal egybekötött ünnepet rendeztek. A csarnokot a földalatti Kekropionnal egy kis ajtó kötötte össze, miből egyes régiségbuvárok, miután a helyreállított szentély ezen csarnokának keleti oldalán több vizsgálódó tudós egy nyílást vélt felfedezni, azt következtették, hogy a csarnokba kívülről is kellett legyen bejárat. Ezen következtetést azonban az újabb kutatás sikere megdöntötte. A szentélyt körös körül övedző hármas lépcsőnek szoros összefüggése a csarnok szegletoszlopával, a mellett bizonyít, hogy itt kívülről bejárat nem lehetett. A csarnoknak ezen külső, az építészet és szobrászat pompájával teljes alkotásán kívül, annak jelentőségéről, rendeltetési céljáról, megfelelő adatok hiányában, mitsem tudhatunk.

Röviden, kroquis képében, kívántam vázolni azt, mit a hagyomány, az atheni közhit és a vallásos mondák nyomain szem előtt tartott művünk, Hellás legrégebb, Attikára nézve pedig jelentésekben leggazdagabb szentélyéről, az archeológiában szórakozást, gyönyört és munkakedvet keresők számára, megőrzött.

KOLCZVÁR.

SZINTE GÁBOR.

Történelmi emlékekben oly gazdag Hunyadmegye egyik leggyakrabban emlegetett helye Malomvíz s ennek határában Kolczvár.

Malomvíz Hátszeg vidékének déli részén, éppen az örökös hó vonalig felemelkedő Retyezát lábánál fekszik. Mint megálló és előkészítő hely a déli Kárpátok ezen óriásának megmászására ismeretes inkább, mint történelmi multjáról. A Kis-Sebes patak, mely e hogy ormairól kapja örök vizét, zúgó morajjal robog el a vár alatt, s több ágra szakadozva öntözi Malomvíz dús gyümölcsű kertjeit. Valóban, bámulatra ragad, hogy miként díszlik itt e hó koronázott hegyláncz alatt a szilva, dió és szelíd gesztenye. A fák dús lombja alatt szerényen füstölögnek Malomvíz szalmás, többnyire fából épített kunyhói.

Annyival kiválóbb színekkel áll előttünk a Kendefiek várkastélya, magasan kerített várfalával, lőrésekkel, melyek itt-ott még teljes épségben fönállanak. Az idő megviselte, a régi háborús idők lezajlottak, s ma már társzekerek járnak örökké nyitott kapuin, s vidám vadász-társaság zaja hangzik az ősi termek szűk ablakain át. Medve és zerge vadászok készülnek az ős rengetegbe, a Retyezát szikláira a vadászat ezer kellemeit élvezni. A Sebes patak mentét követik felszálló útjokban, mint a mely legrövidebben vezet céljukhoz, a Retyezát és mellék hegyei ormainak megmászásában. A Kolczvár alatt mennek el, melyről magasztalólag beszélnek, a magasban álló romok fölizgatják a képzeletet, s a parányi valót meg-

aranyozzák a nap sugarai, az egyszerű esetet regének tünteti föl a mult idők ismeretlen homálya.

Hallottam az egyedüli mondat, mely szerint Kendefi Ilona, a vár erkélyén fon, s orsóját finom szálon a mélységbe eregeti, mi alatt távol lévő férjét epedve várja megtérni a csaták zajából.

A vár alatt magas tornyú kápolna áll, melynek boltívét rég bedönté a békés idők langyos, termékeny esője, s a festett falak tető nélkül hirdetik a 17. század naiv festészetét e szepárált helyen. Minden elpusztult, minden értékes elvándorolt, s a szakavatott vizsgáló csak ismeretei gazdag tárházából egészítheti ki a hiányzó részeket, s olvashatja az akkori idők szellemét ez értéktelen töredékekből.

Sok látogatója volt és van állandóan e romoknak, s a legtöbben valami felirattal, bekarcolással igyekeznek emléköket fenn tartani, úgy, hogy egy évtized alatt az érdekes falfestés eltűnik az értéktelen bekarcolások alatt. Ma is élő, hiteles szemtanúk állítják, hogy még néhány év előtt látták Décsi Tobiásnak a következő feliratát:

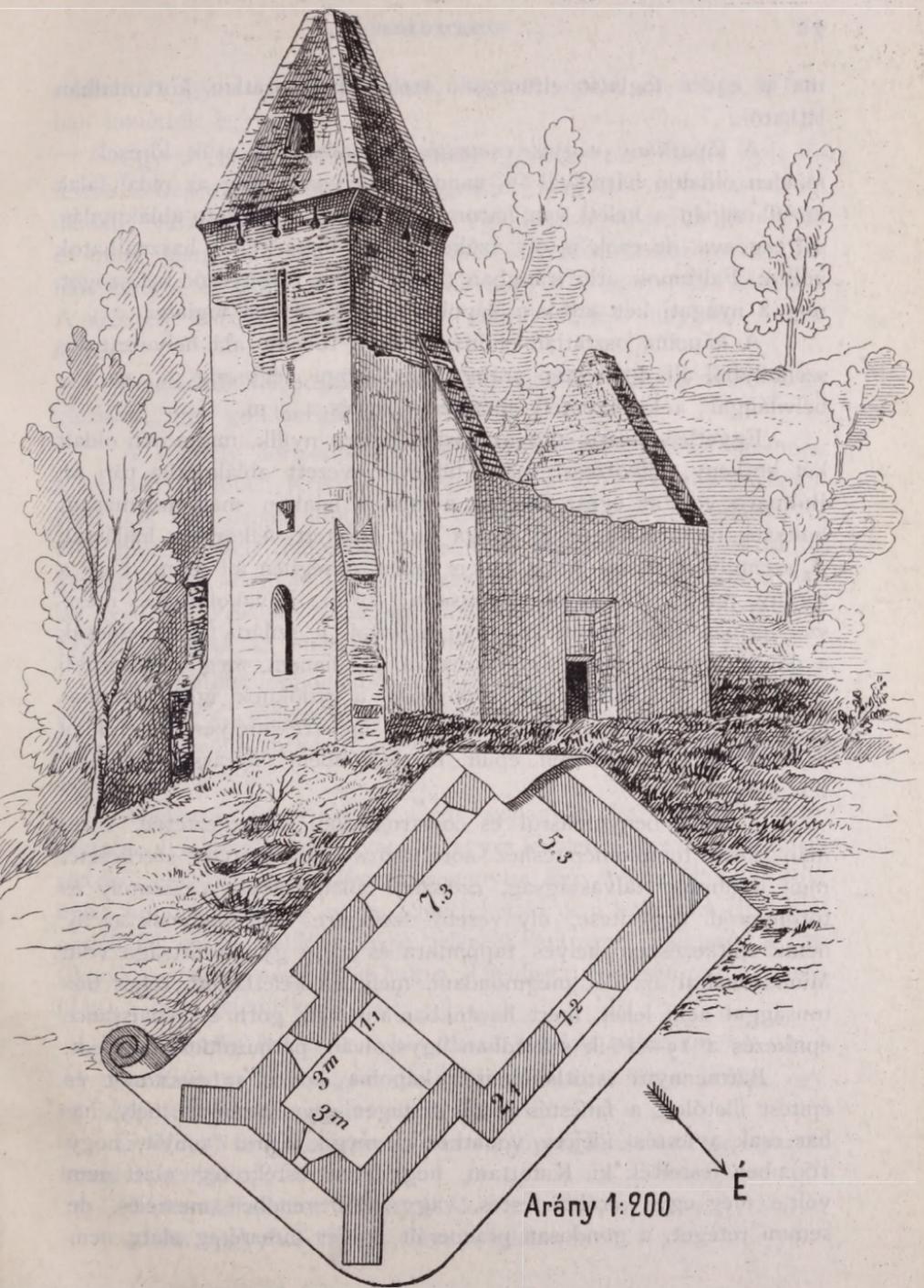
»Tobias Décsi de Boronya hic fuit paedagogus.«

Egy másik helyen látott bekarcolás szerint, ezen Décsi azt örökítette meg, hogy papja volt e kápolnának. Magam egyiket sem láttam.

De vizsgáljuk meg e külsejével is imponáló tornyot és kápolnát közelebbről.

A hol a Sebes patak még alig bontakozott ki szűk és mély völgyéből, több gazdasági épület, egy újabban épült schweizi lakház és zúgó malom közelében áll e kápolna. Az óriási dió és gesztenye fák s a mély völgy rejtékéből, mintegy varázsütésre bukkan elő. Lejtős hegyoldalon, átlag 50 lépésnyire áll a patak balpartján. Környékét dudva fedi, melyben nehezen jutunk a bejáráshoz; ki, dőlt sirkövek mutatják, hogy itt valamikor temető is volt, míg a háttérben felszálló hegyoldalt nyír-, bükk- és tölgy-erdő borítja. A lejtő keletnek néz s így a kis kápolna szentélye is erre van fordítva, sajátos módon a torony alsó üregébe helyezve.

A toronyerőd kőből és téglából épült négy oldalú hasáb, gula tetővel, melynek élei faragott kövekkel rakvák, míg oldal síkjai vagyis az egész fedélzet téglából épült. Közepén egy ajtó szerű nyílás tátong rajta, melynek szélei szintén faragott kőből lehettek; de



ma az egész foglalat eltűnt s a szélek határozatlan körvonalban láthatók.

A főpárkány vagyis csepegés-alj hajlatában szűk lőrések — minden oldalon hármával — vannak elhelyezve, míg az oldal falak közül csupán a keleti van három egymásfelé helyezett ablaknyílással tagozva, de ezek is oly szűkek, hogy lőrésekül is használhatók voltak. Faltámok átló irányban támasztják a toronyerőd két szögét, míg a nyugati két sarok a kápolna falai közé van foglalva.

A kápolna osztatlan chorusból és a torony alá helyezett kis szentélyből áll. Igen szép arányú derékszögű négyszög 7³⁰ és 5³⁰ belvilággal; a kis szentély méretei 3 m. és 4¹⁰ m.

Egyetlen bejáró ajtó az északi részen nyílik, míg a déli oldalt két keskeny, félköríves, mély fülkével övezett ablakocska töri át. Boltozva volt az egész chorus, a mint a falakon még megmaradt boltszék mutatja és pedig donga bolt lehetett félköríves hajlással. A szentély kereszt boltja ma is teljes épségben áll fenn. Úgy a torony, mint a chorus fal vastagsága 110⁰/m., jó vakolattal és mészszel termés kőből épült, vegyítve téglával. E szilárd falak nemcsak a donga bolt nyomását hordozhatták el, hanem még egyszerűbb ostromot is kiállhattak s a toronyerőd a védőknek igen alkalmas hely volt. A kápolna ajtaja eredetileg igen tekintélyes méretekkel 3² magas és 1² szélesen épült, de későbbben falazással szűkítették meg.

A külső benyomásról és konstrukcióból következtetve, a román ízlésű templomépitéshez soroltam s úgy arányos szerkezete, mint a táмок, falvastagság, czélszerű alkalmazása, a szentély és toronyerőd egyesítése, oly vezető szellemre vall, melynek az ily nemű építkezésben helyes tappintata és nagy gyakorlottsága volt. Mindazonáltal az időt megmondani, melyben keletkezett, teljes biztonsággal nem lehet, mert hazánkban a román, goth és renaissance építkezés a 15—16-ik században úgyszólván párhuzamosan terjedt.

Bármennyire szótlanok is a kápolna kövei az évszámot és építést illetőleg, a falfestés mégis rejteget egy évszámot, mely, habár csak a festés idejére vonatkozik, mégis elárul annyit, hogy 1692-ben festették ki. Kutattam, hogy ezen festékréteg alatt nem volt-e még egy korábbi festés, vagy több rendbeli meszelés, de semmi réteget, a gondosan praeparált kövér mészréteg alatt, nem

találtam s így azt kell állitanom, hogy az építés és festés nyomban követték egymást.

Úgy a chorus, mint a szentély görög ritus szerint volt kifestve à fresco. A szentélyt a chorustól magasba nyúló csúcsíves diadalív választja el, mely alá még egy kisebb hajlású ív járult; de ez most hiányzik, csak az ív székéből következtethetni reá; a falban jobbról és balról fülkék vannak hagyva a szertartás számára. A szentély festése gondos, míg a chorus festése lanyhább gyorsfestés.

A diadalív központjában szép Krisztusfej látható aransyárga gloriával, igen gondos kivitelben.

A szentély horizontaliter két mezőre oszlik, a felső mezőben a nézővel szemben Krisztus trónol, fogadja a 12 tanítvány hódolatát, kik két sorban, jobbról hat, balról hat, feléje közelednek. Az alsó mező festett fülkékben 9 profétát ábrázol. Az egyes zugok gloriettekkel, szárnyas Cherubinekkal töltettek ki. A boltozat hajlás kezdetén keskeny szalagon ciril betűs felirat még részben olvasható, s rajta az említett évszám 1692.

A szentély jobboldali fülkéjében alul egy római fölíratos márványkő fekszik, melynek betűi teljesen elkoptak, annál élénkebben látszanak később bevéselt nevek, mint Schusztér E., Fekete M., Mara, Wilt J. stb.

A chorus, fehér alapon vörös szalagok által három mezőre osztatik s folytatólagosan vannak egyes jelenetek Krisztus és Mária életéből előadva; de az ábrázolás annyira fogyatékos és a fal annyira kopott, hogy az egyes jeleneteket ki nem vehettem. Egyedül a déli fal végén tűnik fel egy jelenet határozott alakban, a nap (Apollo) szekéren négy lovat hajtva (Quadriga) (teljesen római minta után) a mint felemelkedik.

A szentély íve alatt a következő ábrákat vehettem ki:

1. Krisztus két angyal társaságában ebédel asztal mellett, egy nő tállal kezében közeledik, másik pohárral.
2. Hajó a tengeren, benne a tanítványok, Krisztus Pétert partra hozza a vízből.
3. A már említett Krisztus fő.
4. Az angyal Tobiás szemét megkeni.

5. Krisztus két tanítványa társaságában, előtte egy alak nagy teher alatt görnyed.

Az egész festés úgy technikája, mint kivitelében teljesen egyező a Berekszón általam lemásolt és a műemlékek orsz. bizottságához beküldött freskokkal, úgy hogy teljesen egy és ugyanazon mester munkájának tartom e kápolna festését is.

Átlépve a Sebes patakot, a jobb parton csekély kiterjedésű síkon ős kuria romjai láthatók, melynek hatalmas boltíves pinczéje még máig is használatban van. Itt lehetett az urasági kastély, melyhez e kis házi kápolna tartozott.

Innen folytatva útunkat, meredek hegylábhoz érünk, melynek csúcsán elérhetetlennek látszó magasságban fehérlenek a Kolczvár romjai.

Erdők sűrű lombja alatt meglehetősen meredek hegyi úton kaspazkodunk föl, mely szekérrel alig járható s egy völgyön átkanyarodva, mintegy fél órai gyaloglás után előttünk állanak a vár csonka falai.

A még mindig szilárd falak egyenetlen talajon még 8—9 méter magasban állanak, úgy hogy a várba csak a kapun (lásd a mellékelt rajzot, alaprajz *A*) juthatunk. A vár alakját azon szikla-csúcs határozza meg, melyen épült, s így az háromszög alakú, melyből két oldal fallal van elzárva, a harmadik oldalon a 200 méternyi függélyes szikla, melynek lábát a Sebes patak mossa, minden kerítést fölöslegessé tesz. De a megközelíthető északi és déli oldalon is a természet által nyújtott előnyöket gondosan aknázták ki az építők. Ugyanis az északi oldal magas fallal (7—8 m.) lett elzárva, a déli oldal pedig mély bevágással, mely vízzel is elárasztható volt, erős, kettős homlokzatu fallal és két polygon toronnyal, oly erős védelmet képezett, mely az akkori idők ostrom-eszközeivel bátran daczolhatott. A várudvar kicsiny terület (*BCG*), melyet egy hatalmas öreg torony (*F*) és két lakószoba tesz még szűkebbé. De mindig elég volt 100 ember befogadására, kik az őrséget és védő-személyzetet képezték. Az egész vár tiszta termés-kőből épült, melyet ott helyben, a szikla-tetőn fejtettek, csak a meszet és porondot kellett fáradságos úton ide szállítani. A vakolat még rajta van a falak külsején, s csak egy harmad részben hullott le az esőnek kitett fedetlen falakról. Az alap még mindenütt szilárdan áll, s a bomlás felülről indult lefelé. A tornyok



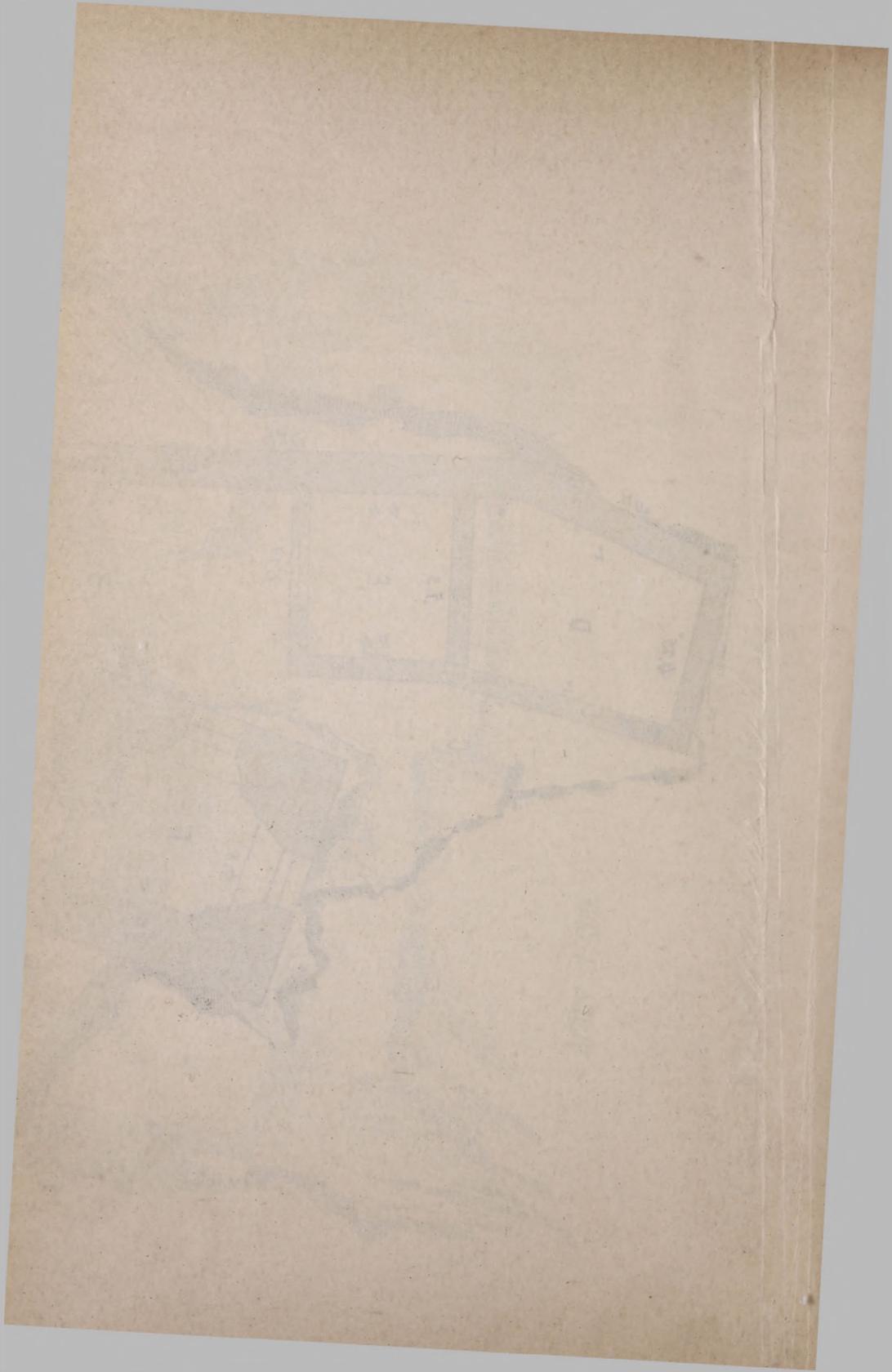
csonkán merednek ég felé, s nem tudjuk miként végződtek. Valószínű, hogy fatető fedte, mert cserépnék, vagy téglának nyoma sincs a törmelék közt. A legfelső sor lőrésai eltűntek az idők viharában, csak az alsóbb emeletekben itt-ott alkalmazott egyes nyílások engednek azok formáira következtetni. Boltozat sehol sem volt, s még az ajtók szemöldökét is tölgy-gerenda helyettesíti, mely a legtöbb helyen ma is ott van két végével befalazva; csak az ablakok íve volt boltozott, mi válogatott lapos kőből telt ki. Faragott kőre csak az öreg torony ablakaiban s itt-ott a falakon rendetlenül alkalmazott lőréséknél akadunk.

Az egész vár egységes terv szerint épült, csak a torony mutatja későbbi hozzátoldás jelét, s habár a vár-szerkezet szerves részét képezi is, későbbi, vagy utógondolat szüleménye. Megtámadható e vár csakis a déli oldalon volt, itt pedig az ostromló ezer veszélynek tette ki magát a várfal és bástyák többszörös homlokzatáról biztosan lövöldöző védők előtt. Ostrom alkalmával az (A) kapu egy ideiglenes védfallal volt elzárva s a közlekedés az I. bástyán át csak felvonó híd által történt, melynek sarkai még ma is láthatók a sziklafalban. A-K-tér mesterségesen bemetszett hely, vízfogó volt, egy negyed részben mesterségesen épített falakkal, melynek vizét a vár összes helyéről gyűlemlett eső-víz szolgáltatta.

Az öreg torony (F) a legmagasabb ponton áll, tisztán sziklára építve 2 méter vastag falakkal, quadrat alappal, két emeletre osztva, melyből a földszint egyenetlen talajjal alig volt két méter magas, s csak ajtó-nyílással volt ellátva; ablakai nincsenek, s csak pincze gyanánt használhatták; míg az első emelet tágas ablakaival (110—150^o/m.), melyek északra és nyugatra néztek a Hátszegi völgybe le, elég kényelmes lakóhelyül szolgálhatott. Fölötte a második emelet a harcosok helye volt, ma már csak a gerenda-végek számára hagyott lyukakat látjuk; de a lőrésék eltűntek. E torony ablakai faragott kőből alkotvák, de minden dísz, vagy tagozás nélkül. Hol volt az erkély, melyre a monda szerint Kendefi Ilona kiült, nem is képzelhetem, mert ilyenek még gyám-köve sem maradt meg. Az ablakok még ma is azon állapotban vannak, a mint azokat ostrom alkalmára betét kövekkel megszűkítették és lőrés gyanánt használták. E-D két olyan lakó-szoba, hol a vár-örizet pihenőjét tartotta, merészen a meredek fal szélére építve. Ennek csak a képen látható bejárata felől győ-



Arány 1:200



zódhattem meg, mert a falak legtöbb helyen csak a föld színéig érnek, s ajtóí, ablakai elhelyezéséről nem adhatok számot.

Az *I* torony tisztán a kapu védelem eszközzésére épült, s az ellen-séget igazán csak saját testén át engedte a várba. Két emeletre volt osztva, melyből az alsó átjáró 2.₃₀ magas, a középső lakó 2 m., a felső 2.₅₅ m. vívó helyül szolgált. Keleti oldalán még a kandalló nyomai lát-hatók a falban (*a*) az egész torony-test magassága 8 méterig terjedhe-tett, s ezen felül a tető. Falvastagsága 2 métertől fölfelé szűkül 35 m.-ig.

A déli fal legerősebb védművet képezett önmagában is a védők nélkül, kik a most hiányzó koronáján biztos menhelyről lőözhetnek az ellenségre; alapja alatt részint kifelé hajlik, mintegy 2 méter magas-ságig, fennebb teljesen függélyes és 160 m. vastag, csak néhány víz-áteresztő nyílással bír a mai alakjában.

A (*H*) torony gyöngébb falakkal, alsó részén pinczének vagy éppen víztartónak szolgált, felső részében őrség foglalt helyet. A vár-udvarral csak egy igen szűk nyílás köti össze.

Egyáltalában az egész vár igen gazdaságosan van építve, a gyön-gébb helyen a falak erősek, míg a természet által védett helyen gyön-gék, csak a szükségnek megfelelően voltak építve; de az elrendezés mesteri, s maga a hely választása is zseniálisnak mondható, úgy hogy bátran bevehetetlennek mondhatjuk, ha az őrség eleséggel jól ellátta magát. Sötét erdők árnyából mint egy fehér pont, villog elő a hátszegi síkról tekintve, s míg róla a kilátás nagyszerű, addig azt csak a gyakor-lott szem fedezheti föl.

Hogy ki építette és mikor e várat, arról írott emlék, vagy ha-gyomány nem szól. Csak hozzávetőleg határozhatjuk meg keletke-zésének idejét, míg birtokossául és építőjéül a Kendefi-családot mond-hatjuk, mint a melynek ma is tulajdonát képezi.

A Kendefiek elődei Kende néven ismeretesek, s a Kenézséggel együtt fordul elő nevök legelőször okmányokon.

De lássuk e család levéltárában őrzött okmányok miként tüntetik föl e család vagyoni gyarapodását:

1404-ben

Zsigmond király Maros-Ujváron kelt adomány-levelében Malom-vizi János Kende fiának és általa édes fitestvére Kendének és általa édes fitestvére Kendének fiágra szállólag adja Nuksora birtokot, mit

elődei is békében bírtak. Egyéb okmányokból kitűnik, hogy e birtok kenészség volt.

1412-ben

ezen adomány-levelet megerősíti és kiadja a gyulafehérvári káptalan.

Régebben a család elődei de Plomenicza írták magukat, mit a Hunyadi János magyarosító udvarában Tüdőfalvára fordítottak. Hogy ezen Plomenicza, a mai Malomviz-e? Kétségtelenül bebizonyítva nincs.

1447-ben

a gyulafehérvári káptalan Boldogasszonyfalva birtokába és az itt szombati napon tartani szokott vásár vámszedés jogába iktatja be, melyet a kormányzó Hanyadi János Kende fia Jánosnak, testvére Kendének nevezett János fiai Kendres, László és Miklósnak adott hadi szolgálataik jutalmául.

1451-ben

Hunyadi János kormányzó Boldogasszony városának szombati napon tartatni szokott vásár-jogot ad Kendres László kérelmére.

1459-ben

Mátyás király Budán adományozza Kenderes Jánosnak a Hát-szeg határában levő őrtornyot és Váralya possessiot.

1462-ben

Mátyás király pallos jogot ad Kenderes, János és László fiai-
nak, az elszaporodott rablás és útonállás kiirtására.

Végtelen sorozatát kellene feltüntetnem az okmányoknak, melyek mintegy szemmel láttatják a család gyors felvirágzását, főként a Hunyadiak alatt. Birtokaik kiterjedtek a Nagyvíz mellett faluról falura, s a Strigy mentén egészen Ponorig. Hadakban viselt vitéz voltukkal nagy kegyben állottak az udvarnál mindig, s a vaskapu őrizete is rájuk volt bízva egészen Mátyás haláláig. Ekkor a dotatiók hosszú sora egyszerre megszakad, s már Corvin Jánost pörrel nem egyszer támadták meg, sőt notóztatták is, hogy kivívott jogaikat csorbította, jogtalanul elfoglalta.

A család egyik ága Magyarországba került, de itt nem tudta magát fenntartani; csak az ősi földön virult e nemzedék, s tartja magát ma is, mint Boldogasszonyfalva és Malomvíz ura.

Csodálatos, hogy ezen okmányokban Kolczvár egyáltalán nem fordul elő, egy tanu-kihallgatási jegyzőkönyv a 16-ik század közepéről

keltezve említi e nevet, a mint egy tanu elmondja, hogy a szanaszét kóborló és mindent feldúló ellenség elől a Kolczvárbán kerestek menedéket.

Egyik Kendefi naplójában fordul elő még Kolczvár az 1648-ik évből, mint védő hely, hová szintén az ellenség elől menekültek. «Érett búza-kalászszal megrakott viruló mezőn át menekültek a várba, mikor az ellenség elvonulta után innen lejöttek, pusztá és letarolt volt minden.»

Hogy a hunyadiak alatt keltezett családi okmányok nem említik a várat, de a hátszegi őrtornyot többször felhozzák: ebből azt következtetem, hogy Kolczvár még nem volt felépítve. A bőkezű, vitéz kormányzó és király alatt az okmányok elég erős védelmet képeztek a törvény és igazság előtt a család számára; de ezek sirba szállta után a törvény és rend felbomlott, s maga a család gondoskodott védő helyről, hová javaikkal meneküljenek a rablók és fosztogatók elől. A Boldogasszonyfalvi és malomvizi erődített várkastély nem volt elég erős a család vagyona és élete biztosítására a kül- és bebellenség ellen, Zápolya öldöklő százada, s a török-tatár dúlások idejében, egy menedék-helyre volt szükség, valamely félre-eső helyen, hol a természet is segítségére jön az emberi kéznek: s így épült föl Kolczvár. Ez tehát egy ments-hely volt, hová csak szükségből menekültek; de állandóan ott nem laktak, legfennebb csekély számu őrizet az urasági cseledekből.

Végül ítéletet kell mondanom az elősoroltak folytán a vár műértéke felől. Csak szükségből épült biz' az, teljesen híjával a műérzeknek, s így műemlékeink közé nem sorolhatjuk. De azért kegyelettel tekintünk fel falaira, mint a régen letúnt zivataros idők egyik emlékére, s a zord harcziak közt megjelenik a gyöngéd munkás házi-asszony képe képzeletünkben, mint a vár ablakából finom szálakat bocsát pergő orsóján a mélységbe, s a várakozás unalmát a munka éltető gyönyörével tölti be.

NÉPRAJZI ADATOK LOZSÁDRÓL.

KOLUMBÁN SAMU.

Hunyadvármegye falvai közül egyedül Lozsárd az, melynek lakói teljesen megőrizték magyarságukat mai napig is. Nem lesz tehát érdektelen, ha ezen érdekes népről néhány ismertető adatot közlök, a mint alább következik.

1. *A lozsádiak nyelve.*¹⁾

A szellem megnyilatkozásának legtökéletesebb eszköze a nyelv; éppen ezért valamely népcsoport ethnographiai jellegének a megállapításánál fontossága kétségtelenül igen nagy. Nem lehet szokatlan tehát, ha e társulat előtt nyelvészeti dolgozattal állok elé, hiszen a lozsádi nép ismertetését folytatom csak; ily ismertetés pedig társulatunk céljához oda tartozik, mert megyénk monographiájához némi adatnak elfogadható.

Minthogy pedig itt a nyelv ismertetésének csak annyiban van helye, a mennyi ethnografiai czélokra elégséges, nem fogok a lozsádi nyelv szigorú nyelvészeti elemzéséhez, hanem csak a szembe szökőbb sajáttságokat sorolom el.

Minden tájék nyelvében kétféle sajáttságokat lehet észlelnünk: olyanokat, melyek más tájék nyelvében is megtalálhatók és olyanokat, melyek csak az illető vidék nyelvének külön sajáttságai. Ez

¹⁾ Ez a rész a Hunyadm. tört. rég. társulat 1893. márczius 1-i gyűlésén fel is olvastatott.

utóbbi fajtákból a lozsádiaknál majdnem többet találunk, mint bármely más tájszólást beszélő lakóinál hazánknak, a minek magyarázatát azokban a különleges hatásokban, miknek a lozsádiak régtől fogva kivannak téve, eléggé megtaláljuk.

a) *Hangtani* tekintetben a lozsádi nyelv főbb sajátosságai a következőkbe foglalhatók össze:

A szóhangok közül legnagyobb fokú változások az u. n. *magánhangzókkal* — az igazi *söngékekkel* — történik; hadd mutassam be először ezeket.

1. Országszerte észlelhető sajátosság a magyar nyelvjárásokban, hogy az *ö* és *ü* hangok rendszeren labialisalják az utánuk következő *ë* hangot, valamint az *l* is az előtte valót igen gyakran, pl. kötök, e helyett kötök, növények: növényök, ülök: ülök, tükröt: tükröt, fél: fél, köll: köll stb. A lozsádiaknál nemcsak ez nem fordul elő, hanem még a szóokban általánosan használt rövid *ö* és *ë* között levő nyiltabb *oe* hanggá: terekbüza, össze, fél, oervend: örvend, oelyv: ölyv oekoer: ökör, tükoer, tükör stb. Úgyhogy náluk a rövid *ö* hang nem is használatos. Én ezt a tüneményt pusztán nyelvészeti célra szánt értekezésemben az oláh nyelv hatásából magyaráztam, legfőbb okául azt adván, hogy ez a hang az oláhban egyáltalán nincs meg.

A nyelvjárások megítélésénél egyik legfontosabb körülmény az, hogy az *ö* vagy *ë* használata-e uralkodó benne, *ö-ző* vagy *e-ző* e az illető nyelvjárás? A fentiek szerint a lozsádit a legteljesebb mértékben *ë-zők* közé számíthatjuk; ebben a tekintetben legközelebbi rokonságban a keleti székely dialectussal (össze, terekbüza, fél stb.) és a középső palócz nyelvjárásokkal van. Azonban e leginkább *ë-ző* nyelvjárásokban sem oly teljes mértékű az *ë-zés*, mint a lozsádiaknál, mert a keleti székely kerthöz, földhöz, ülök, kötök stbit mond, a középső palócz pedig *összö, könyvö, szöttö* stbit hangoztat rendszeren.

2. A magyar nyelvben tudvalevőleg kétféle *é* hang volt eredetileg: egy nyiltabb és egy zártabb. Nyelvjárásaink legtöbbje a nyiltabbat a kefe szóban hangzóhoz hasonló *e*-vé, a zártabbat pedig hol többé-kevésbé zárt *é*-vé, hol meg *i*-vé fejlesztette. A lozsádiaknál e kétféle *é* közül az elsőnek nyomára csak pár szóban akadunk s azoknak is inkább csak némely ragos alakjában; pl. füvény: fővény, fösvény: fösvény, nevënn: néven (jó nevënn vëszü); míg a másikat valamiféle *i*-re változtatták, még pedig szók elején, köze-

pén és végén egyformán: *kép*: kép, *méz*: méz, *éccaka*: éjszaka, *íppég*: éppen, *édes*: édes, *egésség*: egészség, *kerék*: kerék, *ebéd*: ebéd, *tehen*: tehen stb. Kivételt a mutativus *vé*-beli (kúdarabé, katonaságé), a kérdő (elhadnál-é, nem szánál-é?), a pótló nyújtást szenvedett (*ém*: enyém) és némely képzőbeli *é* (Jánosé, adék) képez.

A zárt *é*-nek ily nagy fokú í-vé szűkülését nem mutatja egyik nyelvjárás sem, bár kisebb mértékben megtaláljuk több helyen is; pl. a rábavidéki-, alsó-dunántúli-, tiszántúli-, feiső-tiszai-, maros-szamosközi- és némely hétfalusi csángó- stb. nyelvjárásokban.

3. Rövid *o*-t hiába keresünk a lozsádiaknál, mert helyette mindig a nyiltabb *a* hangot használják a szó minden részében: *kapó*: kopó, *karsó*: korsó, *barsó*: borsó, *kápaszta*: káposzta, *há zann*: házon, *adak*: adok, *kábalyadik*: kábolyodik stb. Ezt a saját-ságot kisebb-nagyobb mértékben mindenütt megtaláljuk a *maros-szamosközi* nyelvjárás vidék területén, a hol a magyar ajkú lakosság oláhokkal körülvéve vagy éppen keveredve lakik.

4. Mint az u. n. *királyhágotúli* nyelvjárások általában, úgy a lozsádi is szereti a tőszók, főképpen *u, ü* hangzós első szótagját hosszan ejteni: *kút*, *búza*, *túró*, *mútat*, *ülék*, *tűkoer* stb.

Az u. n. *mássalhangzó*k sokkal állandóbb elemei a szók tes-tének éppen ezért körükben sokkal kevesebb változást találunk, mint a magánhangzóknál. Ezek között is jelentéktelenebbek azok, melyek az articulálás módjának a változása folytán keletkeznek: mikor *zöngés explosíva* helyét *zöngétlen explosíva* (üszék: üszög; bakáncs: bogáncs) vagy pedig *zöngés spiráns* (vaj: vagy, gyün-jön) foglalja el; avagy mikor *zöngés hanghelyén a neki megfelelő diphthongus áll* (*s* v. *ds* pl. fűdzfa: fűsfa, irtódzanék: irtóznék, mentődsik: mentődik); és mikor *zöngék állanak egymás helyén* (barra: balra, ferszeg: felszeg, fersing: felsöing; tanál: talál, hun: hol.) Jelentékenyebbek az articulálás helyének a változásával járó hangváltozások, mint:

1. *ny* palatalis áll az *n* dentalis helyén: disznyó, tanyitt stb.
2. *v*: *l* (labialis dent. helyén) pl. kéve: küllő (küvő, küve, kéve).
3. Két hang: egy dentalis és egy palatalis, ha egymás mellé kerül, rendesen a megfelelő palatalissá (még pedig inkább hosszúvá) olvad össze. Ez történik pl. mikor a *d, t, n, l*-re végződő ige-tövekhez a felszólító mód *j* képzője járul vagy a személyrag (ja,

je) j-je *tággya*: *tudja*, *aggya*: *adja*, *tanitya*: *tanítja*, *kennye*: *kenje*, *űlyën*: *űljön*, *viselye*: *viselje*; és mikor a birtokos személyrag *j*-je a főnév végén levő *d*, *t*, *l*-hez csatlakozik: *rengyë*kebe: *rendj*ekbe, *föttya*: *foltja*, *kaszalya*: *kazalja*, *halattya*: *halottja* stb.

Ezek közül legnevezetesebb az *ly* hang. Ez ugyanis eredeti mivoltában még csak a középső palócz-nyelvjárásokban maradt meg; egyebütt vagy *l*-nek hangzik, mint a *dunántúli* nyelvjárások majdnem valamennyienél és a *Mátyusföldén*, vagy *j*-nek, mint a Dunától és a Mátyusföldtől keletre az egész országban, kivéve az említett palócz-nyelvjárásokat, hoi épségben megmaradt az *ly*. A lozsádi nyelvjárás nemcsak az eredeti helyén tartotta meg az *ly*-et, hanem a fentebbiek szerint még szaporította is. Ez tehát a második vidék a hol eddigi tudásunk szerint ez a hang el nem változott.

Még egy jellemző sajátságot kell végül felemlítenem a lozsádi mássalhangzók köréből: az *l* hang megtartását és elveszését. Az *l* hang szók belsejében *o*, *ö*, *ü*, s néha *á* után is, rendesen elvész; pl, *vót*: *volt*, *tód*: *told*, *kőt*: *költ*, *tót*; *tölt*, *zűd*: *sűd*, *zöld*, *kűd*: *kűd*; *kát*: *kiált*, *vát*: *vált* stb. Ez a sajátság — bár más mértékben — minden nyelvjárásban megvan. Szók végén és ragokban azonban soha sem vész el a lozsádi beszédben az *l* (fél, el; búl, búl, túl, túlrúl, rúl, nál), mint nem a székely és Királyhágón túli nyelvjárásokban általában, noha ezeknél is vannak itt-ott egyes kisebb területek, hol az *l* ilyenkor is ritkábban vagy sűrűbben elvész.

b) Feltűnőbb alaktani sajátságok.

1. A *szótövek* közül némelyek hosszabbak a közhasználatúaknál: ilyen teljesebb tőalakok: *bira*-kazik: *birkozik*, *ragada* mány: *ragasz-ték*, *toldalék*, *tinó-ló*: *tiló* (tilóló) stb. De vannak *rövidült* tövek is, *tüss*: *tövis*, *szűszék*: *szövőszék*, *büster*: *böves*-, *böster*, *kát*: *kiált*. *csál*: *csinál*, *dab*: *dobbanás* stb.

2. A *névragok* közül a *ben*, *be* csak az utóbbi alakban használatos locativusi értelemben is: *házba* van, *att* ül a székbe stb. A *szër* nem illeszkedik, hanem magashangú alakban járul a mélyhangú szókhoz is: *sakszër*: *sokszor*, *másëccër*: *másodszor* stb. A *vé* ragnak is csak ez az eredeti alakja használatos, a *vá* nem: *katanaságé* tettük az egész falut. *Kújé* váltztatódzatt stb. A *birtokos személyrag* 1-es szám 3. személyű *ja* alakja gyakran *j* nélkül fordul elő ott is

hol más nyelvjárások és a köznyelv azzal használják: *apa*: apja, *ipa*: ipja, *kalapa*: kalapja stb.

Az *igeragok* alakjánál érdekes sajáttság, hogy a tárgyas ragozású jelentőmód jelenidő többes első személy ragjából a *j* mindig hiányzik: *aduk*: adjuk, *kérük*: kérjük stb. Ez a sajáttság még csak a Maros-Szamos között, Domokoson és környékén fordul elő.

Az igéknél a következő *időalakok* fordulnak elő: *adak*, *kérék*; *adak*-, *kirék* *vala*; *adék*, *kirék*; *adtam*, *kírtém*; *adtam*-, *kírtém* *öt* (*volt*); *adni* *fagak*, *kírni* *fagak*, *kirend*, mint folyamatos jövő, (ez) a két utóbbi alak ritka); *adak*-, *kirék* *lessz* (szintén f. jövő); *adtam*-, *kírtém* *lessz* (végzett jövő). Felszólító módban: *aggy*, *kírj*. Feltételes módban: *adnék*, *kírnék*; *adtam*-, *kírtém* *óna* (*volna*).

3. Érdekesebb *képzésű* szavak: *hasmánt*: *haslag*; *ivákal*: illogatik; *csipákal*: csipeg; *javankadik*, *sivákadik*: jajgat, siránkozik frequentatív igék. Megjegyzendő még, hogy az *ódik*, *ödik* (lozsádiasan *ószik*, *ődzik*) képzős reflexív igék használatnak a szenvedő alak pótlására is. Azonban nagy ritkán az igazi szenvedő alak előfordul: „nem *adaték* semmi szó.”

c) *Jelentéstani sajátságok.*

A képzés és összetétel útján keletkező, tehát alak változással járó jelentésváltozások nem sok eltérést mutatnak a köznyelviéktől. A mi kevés ilyen van, azokból a jelentékenyebbek fentebb az alak-tani sajátságoknál részben elé vannak sorolva. Itt tehát elég azokra csak hivatkoznom.

Azonban sokkal több jelentésbeli eltérés van olyan, a melyik alakváltozással nem járt. Ugyanis egyes szónak a jelentése szűkebb körére szorult a jelentéskörébe tartozó tárgyaknak; így lett *ház*-szó: *szoba*, a *marha*: sarvasmarha, a *haraszt*: a fán levő levél értelemmel használatos. Másoknak meg ellenkezőleg a jelentése kisebb-nagyobb mértékben tágult, pl. *hágy*: enged, *összeszámál*: összeszed, *barsó*: paszuly, *péllda*: rút értelemben is használatos.

Igen gyakori a jelentésnek ilyen módon való teljes megváltozása. Az ilyen teljesen elváltozott jelentésű szókban mindig egy-egy metaphorát vagy metonimiát kell keresnünk, pl. *gërbe*: rossz lelkű, *lefardul*: letelik, *fargódik*: siet, *rút*: rossz (helyre vonatkozólag,

idvezülten: lelkesedő örömmel, *arszágol*: jár-kél, utazik, *húz hasza*: szereti; *mízes*: édes, *mégszémél*: megnéz stb.

d) *Mondattani sajátságok.*

1. *Szokatlanabb szófűzések*: ,egy ütísbül lecsipem a fejit'; ,te-lik-mulik az időbül'; ,barra fagta': bal kézbe fogta; ,virt fejnék tülle'; ,arra ígiri magát'; gandalak atrül; *oet úttal*: ötször; ez tovább ra-gozva is: ,oet úttalnál toebbszër nem vihetünk' stb.

Itt megemlítek néhány sajtáságos szólásmódot is, milyenek: ,vaj nem! vaj igen!' ,micsa csudám!' nem önä csudám!... ,Jézus az írástudóknak csudajak öt.' ,Jaj magam!' stb.

2. *Mondafűzés* tekintetében érdekes a *hogy* kihagyása a felszó-lító módú ige elől a *kell* után: ,kell mënnyek'; ,el kell vigyem'.

e) *Tájszók.*

Szókincs tekintetében a lozsádi nyelvjárás szintén igen sok érdekes eltérést mutat: van ugyanis igen sok tájszava, melyek vagy *megörzött régi szók*: *szülik*: születik, *üszék*: üszög, *nemzet*: nemzet-ség, család stb. vagy kölcsön vételek és más úton keletkezett újak, vagy csak hangalakjukkal különböznek a hasonló értelmű köznyel-viektől. Lássunk néhány példát ez utóbbi fajtákból is: *zsítár*: határ-pásztor, *plop*: jegenyefa, *kócsin*: ól, *cóla*: lim-lom ruhaneműek, *lésza*: sövény, *kurka*: rövid felöltő;¹⁾ *szüszmélődik*: kitalál; rájut okosko-dással; *gëbërics*: tukar, *penzsi*: szájas; *amafelül, emefelül*: arról, erről, lül, innen, *ragadamány*: ragaszték, tóldalék; *galy*: göröngy; *ém*: enyém, *tüss*: tövis, *gyün*: jó, *hácskó*: hágdosó, *buzdugány*: buzogány, *bőtnap*: bőjtősnap stb. stb.

f) *Idegen hatások.*

1. A rövid *oe*-vé válása. Minek oka az, hogy a román nyelv-ben, a melyet a lozsádiak mindnyájan beszélnek, nincs *ö* hang, ha-nem helyette olyan torok hangféle *o* hangot (*ô*) használ. Ezt a tü-neményt megtaláljuk még a kükküllömenti nyelvjárásban és *Zselyken*, Szászrégentől északra.

2. Ide számítom a rövid *o*-nak *a*-vá változását is, mely felte-vésemet phonetikailag igazolni nem tudom, de némi alappal bírónak merem tartani azon körülmény miatt, hogy ez a tájnyelvi sajtáság sok helyen, de csakis olyan helyen van elterjedve, hol sok az oláhság.

¹⁾ E 6 szó oláhból kölcsönzött.

3. Szintén oláhhatás eredménye az *adtam lesz, adak lesz* ige-idő-alakok használata. Megfelelő oláh alakok: *voi fi dat*, és *voi da*.

4. Egyes szokat *jelentéssel* használnak; pl. a paszulyt *eltészik*, nem elültetik; a rétet *levágják*, nem lekaszálják; az anya *csálja* s nem szüli magzatát. Ide számíthatjuk az idegenes szólásmódokat is: *Faj magam! víget tész neki*; ullan rassz *gyüve a szivire*, hagy at-túl fogva nem *láthatta* (nézhette) a bátyját stb. stb.

5. Oláhos *szófüzések* a következők: virt fejneg *tülle*; ganda-lak *arrül*; *tüllem* toebbet semmi keresetéd nincsen stb. Ezek leg-inkább a *de* praepositio alakok lefordításai.

6. A *szórend oláhos ezekben*: *Ne még mēnj*; *ne még ēgyél* (nu mai merge; — — — mánčä).

7. Oláhos mondatfűzés van ebben: *el kell muljék*, kell mēnyek stb. (trebe se merg stb.)

8. A szókincsben szintén meglátszik az oláh nyelv hatása, minthogy belőle igen természetesen sok szót vettek át a lozsádiak: *bóca*: répa, *dubál*: ványol, *csórik*: nadrág, *cundra*: zeke, *si*: és stb. stb.

9. Van a lozsádiak beszédében egy sajtáságos éneklő hangsúly, mely majdnem szabályos távolságban ismétlődve a beszédnek sajtáságos rythmikus menetet ad. Szerintem ez is az oláh nyelv hatása folytán keletkezett, mely feltevésemet a két beszéd összevetéséből alapítottam meg. A következő babonában megjelölöm azokat a szótagokat, melyeket a lozsádiak nyújtva és kiemelve ejtenek:

Tejet nem *jó* kiadni *pintē*keun és *szērē*dán, mert a *tehūn* el-veszti a tejet.

Ime, ezek a lozsádi magyar nyelv jellemzőbb sajtáságai.

2. Babonák.

A nép naiv lelkét könnyen eltölti az a hit, — és pedig min-nél fejletlenebb, annál nagyobb mértékben — hogy az egész mind-senség láthatatlan lényekkel van megnépesítve, kiknek egy része az ember megrontására tör szüntelen, a másik meg javát eszközli neki. Ezeknek a segítségével igyekszik aztán a nép fia még boszúját is kitélteni; ezekkel igyekszik nemcsak embernek lehetetlen dolgokat művelni, minőket meséinek hőseivel véghezvitet, hanem a jövődő titkába burkolt dolgokról is a fedő fátyolt lerántani. De habár ilyen

nagyokra tartja is képesnek a naiv néplélek e körüle lakó láthatatlanokat, korlátlaná mégsem tette uralmukat, mert közülük bármelyik fajta is csak meghatározott jelre és megszabott körülmények között érvényesítheti hatalmát. Innen van aztán az is, hogy a nép bizonyos dolgoknak különös, állandóan velök járó következményeket tulajdonít.

Ezen általános balhiedelmek azok, miket babonáknak nevezünk. Ezeknek a milyensége és mennyisége felette jellemző a nép szellemi fejlettségére nézve. Ebből a szempontból bemutatok néhányat a lozsádiaknál elterjedt babonákból. Lássuk először a szerelemre vonatkozókat:

1. Ha aszt akarad, hogy valaki megszeressen, tedd a zúd bikát a kebeledbe addig, hogy dögélyik meg. Tedd eggy pahárba, asztán add, hogy igyék rólla, a kit szerez. Asztán affile szerelmet a világann!

2. *Csuprazás*: Óesztendő estéjén vesznek 6 csuprot, mindeniket leborítják, de előbb egyik alá *fűsüt*, a 2-ik alá *szórt*, a 3-ik alá *alutt szenet* vagy *kormot*, a 4-ik alá *sót*, az 5-ik alá *kenyeret*, a 6-ik alá *gyürüt* tesznek. Az így leborított csuprokból az a leány vagy legény, a ki a jövendőt előre akarja látni, egyet felveszen. Ha azt találta felvenni, melyik alatt a fűsű volt, nagy fogú lesz jövendőbeli párja; ha pedig a szórt volt alatta, akkor öreg; ha a szén v. korom, akkor fekete; ha a só vagy kenyér, gazdag; ha a gyürű, akkor szép.

3. A házasuló legény új év hajnalán kimegy és megrúgja a kócsin (disznó-ól) oldalát. A hány úttal kell megrúgja, hogy felkeljen a disznyó, annyi év mulva házasodik meg.

A következő babonák az ember mindennapi életében előforduló dolgokra vonatkoznak:

4. Píntékéun a kavászt ne add ki a háztúl, mêt nem lesz szerensíd a házhaz.

5. Tejet nem jó kiadni píntékéun és szerédáun, mêt a tehín elveszti a tejit.

6. A menyasszanyak eskêtis alatt sirni kell, hogy jó tejű légyen a tehene.

7. Ha valaki másnak felaggya a karsót s nem teszi vissza, akkar akkara lesz az arra, mind a karsó.

8. Ha újságba malacadzik a góda (koca), akkor agyarái nőnek a malacnak, mikét le kell vágni.

9. Mikar përgélik a disznyót, nem szabad a fület levágni, mêt leugrik a fústról.

10. Ha aszt akard, hagy a barnyut ne igizzék mæg, kend bé keriksárral.

3. Játékok.

A szellemet és a testet egyaránt fejlesztő és a mily ártatlan, oly kellemes időtöltésül szolgáló játékok közül a lozsádiaknál, gyermekek, ifjak és felnöttek között, a következők vannak szokásban:

1. *Cicmálé* v. *málézás* (cicézés). A játékok kettessel egymás háta mögé sorjába állanak, egy pedig — *a málé* — háttal a legelső pár elé állván, mondja: »Vágok málét kétfelé!« mire a legutolsó pár szétválik és két oldalt eléfut, hogy a málét megkerülve, újra összefogózzék és lefelől a sorba beálljon. Ha a málé közülük valamelyiket meg tudja fogni, azzal ő áll be a sorba s az egyedül maradott lesz a 'málé'. A málénak mindig eléfelé kell néznie, vissza tekintgetni nem szabad.

2. *A tingilingi*. Két gyermek (v. ifjú) félre áll, azokból az egyik *Tingilingi*, a másik *Tangalanga*. A többiek maguk közül egyet megtesznek kertésznek, s aztán sorjába leülnek. Az ülők közül mindenik választ magának egy virágnevet, azt megsúgja a kertésznek s a kertész megjegyzi magának.

Erre előjő a *tingilingi*, a kertész elé áll és így szól:

»Tingilingi!« A kertész kérdi:

»Honnét gyűsz?«

»Mennyországból!«

»Mit keressz?«

»Virágot!«

»Mefélét?«

Erre a *tingilingi* mond egy virágnevet s ha eltalálta valamelyikét, az lesz a *tingilingi*, ő pedig leül annak a helyére. Ha nem találta el, akkor a kertész azzal fizeti ki, hogy »elmehetsz!«

Azután jó a *tangalanga*, kinek a szerepe egészen az, mi a *tingilingi*é, csak hogy ő a *pokolból* jő, nem mennyországból.

3. *A dufazódás*. A játékok egyet kivéve, körbe állanak mind

és összefogóznak. Az az egy a kört kívülről kerüli s a közben a körben állók közül valamelyiket hátba legyinti, mire a kört még egyszer futva megkerüli s akkor beáll a hátbaütött helyére, a ki az ütésre nyomban utána indul s ha elfogja, kamatostól visszaadja a *dufat*. Azután ő is úgy tesz, mint az előtte való és ez így foly, míg meg nem únják.

4. *Gyerték haza libuskáim*. Nagyon elterjedt játék egyebütt is. Lefolyása ez: Egy félre ül valahová: ez a *farkas*; a többi közül egy külön marad *gazdasszonynak*, s a mások mind libák lesznek, kik oda vannak legelni. A *gazdasszony* hívja őket:

»Gyerték haza libuskáim!«

»Nem méhetünk!«

»Mé nem gyühatték?«

»Farkas van a híd alatt!«

»Mit csál?«

»Mozsdik!«

»Mihöz toeroelődzik?«

»Aranyas kendőhöz!«

»Havá teszi az aranyas kendőt?«

»Csipke bakar alá!«

»Gyertek haza libuskáim, gyertek!«

Erre a libuskák szaladni kezdenek hazafelé, a farkas pedig közükbe vág s a kit megfoghat közülük, magához viszi. Így foly tovább is.

5. *A zsitár* (határpásztor). Egy gyepes helyen felszúrnak egy ágot; ez a *cóg*, azon túl van a határ, a határt őrzi a zsitár. A többiek bemennek a határba, ott tépegetik a gyepet, mondogatván:

»Észem-észem a búzádat, tarka szlaminádat!«

Erre a zsitár utánuk szalad s a kit a cógön belül megfog, azt magával viszi. A többiek a letépett 'búzáat' lerakják a cóg mellé, a min túl a zsitár nem léphetik. És így tovább.

6. *A paplikázás* (felnőtt férfiak játéka). Ehhez a játékhoz kell mindenkinek előtt egy-két ököl nagyságú rhombos fakoczkza, a *paplik'*, a hány játékos van, annyi félmeteres hosszúságú, súlyos pálcza és egy nagy lapos felsőlapú kő. A követ úgy helyezik el, hogy egyik vége — melyik az 50—100 lépés távolságra levő *cóg* felé néz — magasabban, a másik alacsonyabban álljon és így a siklapja lejtős legyen.

A játékosok két csoportra oszlanak: fele kimegy a cóghez, a más fele bennmarad; ezek közül mindeniknél 2—2 bot van. A bennmaradottak a kőre tett *paplikot* rendre ütik a botokkal, úgy hogy rádobják a botot, mire a paplik magasra ugrik. Ha a cógön egyik bottal sem üti túl valaki, akkor mind a két botja elvan veszve; ha pedig túl üti, akkor míg a künnlevők bedobják, a botja után szabad s azt újból felveszi. Ha mindenki elvesztette a botját a bennlevők közül, akkor ők mennek a cóghöz. Ugyanez történik akkor is, ha a künnállók a paplikot kifogják, mire kalapjukat vagy kabátjukat használják rendesen.

Ezeken kívül az 5 gömbölyű kövecskével való *bikázás* (pitykövezés), a *bakfitty*, a *lapdázás* különféle nemei (kótyás, váras), *künn a bárány*, *benn a farkas* stb. eléggé ismert játékok divatosak a lozsádi népnél.

Az összehasonlításokat, hogy e játékok, valamint a babonák közül is, melyik hol és minő eltéréssel ismeretes hazánk különböző vidékein, itt nem teszem meg, hanem elhagyom arra az alkalomra, mikor egyéb ide tartozó néprajzi adatokkal egyszerre ezeknek az összehasonlítása is inkább helyén való lesz.

KYSS DÁNIEL ÉS GETSE BENJAMIN CSALÁDI PERE A MULT SZÁZAD VÉGÉN.

Felolvasta a társulat 1892. november 2-án tartott választmányi ülésén

KUN RÖBERT.

Hunyadvármegye történeti multjára vonatkozó iratok közt böngészve, találtam ezen acta-csomagot, melyre kívül czeruzával egy későbbi kéz ezeket jegyezte: »*Kyss Dániel és Getse Benjamin közti viszály.*« Végig olvastam a períratokat, s habár az egész nem köztörténeti ügyet tárgyal, mégis elég érdekesnek találtam arra nézve, hogy itt megismertessem azon közvetlenségénél fogva, mely e családi pert a hozzácsatolt sok magánlevél folytán jellemzi.

Mielőtt e per részleteibe bocsátkoznám, be kell mutatnom e családi dráma főbb személyeit; ezek: száraz-ajtai Getse Benjamin, dévai ügyvéd, procurator; ennek huga Getse Anna; repcze szemereji Kyss Dániel, nemes Hunyadvármegye archivariususa, Getse Anna férje és Magyarosi Rozália, Getse Benjamin szolgálója, illetőleg gazdasszonya. Getse Benjamin, kinek Déván a Magyar-utczában fundusa és házai voltak, mint agglegény élt a pert megelőzőleg nővérével együtt, ki bátyja háztartását vezette.

Az első okmány Kyss Dánielnek Getse Benjaminhoz intézett következő levele:

»Nékem különös tiszteletre méltó jó Fautor uram!

Eleitől fogva mind magának az Urnak, mind pedig kedves Hugának, Anniska kisasszonynak hozzám viseltetett mind szeren-

csés, mind pedig szerencsétlen állapotomban mindenkori hálaadást érdemlő szivességeket, valamint elegendőképen le nem írhatom, úgyszintén el is hallgatom. Sokkal tartoznám én azért, de minthogy máskép nem viszontagolhatom, hanemha ezzel, ha magamat mint szolgálatjokra örökösen lekötelezem, adósságomat különben le nem fizethetem. Hogy lehessen pedig ezen lekötelezés? Ebben sem látok egyéb módot, hanemha az Úr engedelmével már mint az én, mint Annis kiasszonyak régen várt szerencsénket egybeköthetjük. Mely így kinyilatkoztatott dologra, úgy hozván magukkal a környülállások is, a melyekbe helyeztetve vagyok, készségemet ajánlom, nem lévén sem időtől, sem szerencsétől többet mit várnom, csak az Urnak és Annis kisasszonyak tetszéseket érthessem. Azontól pedig, hogy mások is vélekedésekben meg ne csalattassanak, válaszokat elvárván, méltó tisztelettel maradtam

az Urnak, mint jó Fautor uramnak

mindvégig tisztelő engedelmes szolgája

Kyss Dániel m. p.«

Déván 2-ik Octobris 1787.

Ez a leánykérő levél vezet be a családi drámát. Kyss Dániel uram feleségül kapta Benjamin hugát, »Annis kisasszonyt«, az élte harminczegyedik tavaszát túlélte hajadon leányt, miről hiteles acták tesznek tanúbizonytságot. Getse Anna új állapotában, mint Kyss Dánielné is tovább vezette bátyja háztartását; a sógorok együtt laktak Getse Benjamin magyar-utczai házában; jó egyetértés volt közöttük, mely azonban csakhamar felbomlott, miről tanúságot tesz a következő levél:

»Édes Kedves Sógor Uram!

Tegnap előtt oly dolgokat kellett hallanom és értenem az én Hugomról, melyek, megvállom, nagy megilletődést szereztek én bennem; még most is oly háborodással kelletik azokról emlékezni, hogy csak ezen czédulám írásánál is néhány ízben változtattam gondolatomat, hogy írjak-e vagy ne? De mégis a nagy fájdalom erőltet, hogy a míg szerben lehetnek, Sógor uramnak írjam meg, intené Hugomat, hogy ne mocskoljon többet, mert ámbár azzal dicsekedett, vagy a maga dühös indulatja arra készítette, hogy akármi úton-módon engemet elveszítsen, melyért aztán nem bánja, ha ló-

farkon megvontatják is, csak maga ördögi gondolatjából való bosszúját véghez vihesse; de a míg engemet elvesztene, mely ugyan egy gonosz szívtől míg megeshetnék, addig magamra vigyázzván a mennyiből lehet, egy fillérig megfizeti mocskolódását. Ne legyen pedig oly nagy gondja rólam, hogy ezután mivel és miként élek meg, mert az az Isten viseli ezután is gondomat, a ki vagy 16 esztendő alatt kiharancsolta vala, hogy az én hálátlan Hugomnak is hajléka lehetett mellettem. Hamislelkűséggel ne hivesztelje, mintha én sehol másutt egy jóízű falatot se ettem volna, hanem csak magánál, mikor otthon voltam; mert az afféle boldogtalan beszéd magának van gyaláztatjára, mintha az árvalaskát és fuszulykát csak maga tudná készíteni: azért bizony tudtommal soha még egy trak-tába sem hitták a jó Hugomat borsolni. Intse meg azért Sógor uram, hogy szünjék meg engemet többet rágalmazni.

Kedves Sógor urnak igaz atyafi szolgája

1794. ősszel.

Getse Benjamin.«

Ebből a levélből azt látjuk, hogy Getse Benjamin uram meghasonlott jó Anna hugával s ez időtájban külön háztartást vezetett.

Mi volt ennek a meghasonlásnak az oka? Egyszerűen a vagon. Mint már említém, Getse Benjamin ágglegény volt és sokat betegeskedett. Halálával összes vagyona hugára volt szállandó, ki ez örökségre ugyancsak számot tartott. Történt, hogy Getse Benjamin magyar-utczai telkén a régi háza mellé újat építtetett s oda ment lakni, megfogadván gazdasszonyul Magyarosi Rozáliát, ki gazdájával úgy meg tudta magát kedveltetni, hogy ez megígérte neki, hogy összes vagyonát ráhagyja, ha hűségesen gondját viseli.

Ezt nem vette közönyösen az örökségre áhítozó Getse Anna s megindult a harcz és háború az egy udvaron lakó két asszony közt. Ezért becsmérelte Anna asszony a bátyját, ezért mondta ez fel sógorának a lakást.

A sógor a felmondásra következő kimutatással felelt:

»Getse Benjamin magyar-utczai vén házaira, maga Getse Benjamin consensusából Kyss Dániel által tétetett Reparatiókra fordított költségeknek documentált specificatiója:

1-mo. Kőművesmunka minden materialékkal együtt	100 frt — kr.
2-do. Asztalosmunka, melyhez adatott 20 szál deszka és feldolgoztatott a pitvar padlására, ajtajára és ablakára à 12 kr.	7 frt 56 kr.
3-o. Lakatosmunka, mely tétetett egy ablakra és ajtóra	5 frt 24 kr.
4-o. Ácsmunka	9 frt 42 kr.
melynek végbevételére vásároltam a Nagy Udvarból	
2000 zsendelyt à 4 frt 30 kr.	9 frt — kr.
két tölgyfa à 1 frt 8 kr.	2 frt 16 kr.
4000 zsendelyszeg à 36 kr.	2 frt 24 kr.
két tölgyfadeszka a grádicsokhoz 12 kr.	— frt 24 kr.
300 bécsi lécz-szeg az ács- és asztalos munkához à 18 kr. — frt	54 kr.
a ház eszterhája alá felment öt szál deszka à 12 kr.	1 frt — kr. 15 frt 58 kr.
5-o. Egy ablakra tett üveges munka	3 frt — kr.
6-o. Napszámosokra tétetett költség	3 frt 40 kr.
7-o. Az új épületek alatt lévő kis ház ablakáért fizettem	4 frt — kr.
8-o. Azon kis házban lévő vereskemencze fűtőért	3 frt — kr.
Summa	152 frt 20 kr.

Ezen summát kívánom kifizettetni, minthogy én is mind egy krig kifizettem.

Volnának még egyéb praetensióim is, nevezetesen :

1-mo. Az udvaron plántált két eperféért, és az nagy kertben és az új gyümölcsösben ültetett szilva- és almafákért, és azon új gyümölcsösben zsákokkal hordatott széna-fűért.

2-do. A lábas ólhoz 4 ágasokat s padlásnak való jó tölgyfa deszkákat vettem.

3-o. Az új pinczetorkát magam csináltattam meg a szászvárosi Andréz nevű ácsnal akkor, mikor a kaszármás házaknál dolgozott. Mindezekről úgy csak ha becsületesen kifizettetem és az Executió-nak kivitelével nem terheltem, elálllok.

Kyss Dániel m. p.«

E fölmondással kapcsolatos a következő levél is :

»Méltóságos született Gróffi Asszonyság!

Jó kegyes Matrona Asszonyom!

Az én jó sógorom, Getse Benjamin, kinek jó lelke sohasem volt, nem is lesz, egyetlen egy testvér-hugával, feleségemmel egybehordván minden igaz ok nélkül, azt az örökös gyűlölségre indította és a megengesztelhetlen haragra gerjesztette; holott mintegy 24 esztendőknél eltelése alatt mint magának szinte úgy egészséges, valamint beteges állapotjában, mint pedig házok tájának úgy viselte gondját, hogy édes anyától és házastárstól többet nem kívánhatott: már most egy hires, Tordáról és Szászvárosról kicsapatott beste asszonyszemélynek előtte több becsülete vagyon; különben nem lehet rajta csodálkozni Nagyságos Asszonyom! mert néhai édes anyja és testvérnéje közt is gyűlölséget, átkot és pert okozott: olyan természettel bíró ember lévén, hogy semmit szégyenleni nem tud, azt mondván, ő már minden szégyenen túl van.

Már pedig én, hogysesem egy ilyen emberrel lakjam szüntelen való háborúságban s holtig való gyűlölségben, később vagyok akármi hitvány hurubát is szerezni és abban lakni; arra való nézve Nagyságos Asszonyom! kénytelenítettetem Nagyságodtól azon kevés pénzemet, melyet, velem is jóttévén, interesre kezéhez venni méltóztatott; instálom alázatosan Nagyságodat, ne essék terhére Nagyságodnak, hogy ilyen szomorú állapotomban vissza kelletik kérnem, (mert ha a jó sógorom arra okot nem szolgáltatott volna, mindaddig, míg Nagyságodnak tetszett volna megtartani, nem kértem volna, tudván azt, hogy jobb és bátorságosabb helyre soha is nem adhattam volna: reménylem, Nagyságod is rövid idő múlva meg fogja esmerni ő kegyelmét, valamint már sokakkal megismertette magát) sőt inkább azzal megvigasztalni, hogy azt a terminuskor kezemhez vehessem interesével együtt; a ki addig is Nagyságodnak kegyes választát elvárván, gratiájába állhatatosan ajánlott alázatos tisztelettel maradtam Nagyságodnak

Déván, mártius 14-én 1795.

alázatos szegény szolgálja

Kyss Dániel m. p.

ns. Hunyadvármegyének arhivariusa.*

A testvérek ingerült levelezésének, a sok huzavónásnak per lett a vége, melynek a megindításáról tanúskodik a következő két hivatalos okmány:

(Külczím) »Méltóságos L. Báró Nagy-Kászoni Bornemisza János Úr Ó Ngának ns. Hunyad Vgye nagyérdemű Főispánjának és Elölülőjének, Tktes. nemes és nemzetes Fő Birók, Vice Ispányok, Assessorok, Fő és Vicenotarius Uraknak, a nemes Hunyad Vgye törvénytevő székének, közönségesen nékem kegyes Pátronus és jóakaró Uraimnak alázatos tisztelettel.«

Alatta más kéz írása: »Anno 795. Apertum per Moysem Nopcsa m. p. I. Comitatus Hunyad V. Notarium.«

Az okmány tartalma: »Jelentem alázatosan Ngodnak és a Tkts. nemes Vármegye Törvényes Székének, hogy nems Hunyad Vármegyében, Déva városában resideáló nemes és nemzetes Reptze Szemerjei Kyss Dániel uram és házas társa Getse Anna asszony adának kezemhez egy írott Instructiót, hogy annak tartása szerint törvényesen procedálnék, mely szóról-szóra így következik:

Instructio:

Nemes Hunyad Vármegyében, Déva városában resideáló nemes és nemzetes Reptze Szemerjei Kyss Dániel uram és hűtös társa nemes Getse Anna asszony az urat, ezen Déva városában lakó Száraz-Ajtai Getse Benjamin uramat én általam tisztem szerint, sallariumomat megfizetvén, atyafiságosan, de egyszersmind törvényesen admonealtatván, emlékeztetik ezekre: 1-o. Az Úrnak consensussával és akaratjával kezdettek vala reparatiójához Exponens uram és asszonyom magyar-utczai vén házainak. 2-o. Azon reparatiónak summája bizonyos és nagyocska számra hágott. 3-o. Az Úr declarálta egyszer magát missilis levelében, hogy ha kiköltöznének az Exponensek azon házakból, kész lészen az Úr azon reparatióra tett summákat letenni a legitimatio szerint. 4-o. Az Exponensek a legitimatióra elkészültek, a specificatiókat elkészítették s mind a kettőről levelek által az Úrnak jelentést tettek olyan declaratióval, hogy vagy maguk közt vizsgálnák s állítanak meg a reparationis summát s e szerint az Úr az Exponenseket fizetné ki, hogy e szerint az atyafiságtalan versengésnek szakadna vége, s maguk is e szerint azon házakból kiköltözhetnének; még is az Úr ezen 4 punctumok-

ban foglalt igazság ellen nem tudatik, micsoda októl viseltetvén az Exponensek industriáját halogatja s nem kívánja legitimáltatni s kifizetni. Ellenben pediglen az Exponenseknek a házakból való költözését sietteti, sőt az erőszakos hatalommal való fenyegetőzéssel is kívánja praecipitálni in damnum et praejudicium Exponentium. Tessék azért az Urnak azon legitimitatiót és kifizetést mától kezdve 8-ad napnál nem halogatni. Különben protestálván az Exponensek teendő költségökről és fáradságokról citáltatják az Urat Ns. Hunyad vármegyének közelebbtről akár holott is tartandó Generalis törvényes székére ad 8-vum diem a hodiern legitime computandum törvényes computusra, hogy ottan nemcsak a reparationis summa, hanem az implantationának is belső szerint való Válora, több praetensióknak ellátása mellett megállittassék, és az Exponensek is jó uton, csendesesen kiköltözhesse nek, et protestatur.

Mely Instructiót kezemhez vévén e maga folytában levő 1795-ik esztendőben juniუსnak 12-ik napján elmentem ezen nemes Hunyad vármegyében, Déva mezővárosában Magyarutczában Száraz Ajtai Getse Benjamin úr lakóházába, a holott is az alkalmazóság szerint jelen találván ugyan Déva városában lakó Száraz-Ajtai Getse Benjamin urat maga előtt ezen fenmegirt Istructiót szóról-szóra felolvassván és annak tartása szerint Atyafiságosan s egyszerűsmind törvényesen admoneáлом, hogy az itten megirt legitimitatiót és megkivántató kifizetést 8-ad napnál tovább ne halogassa; anakutána jelentém ugyanazon urnak, hogy állitaná elő valamely hatalmában levő emberét, ugymint lakóját szolgálját vagy másféle cselédjét, ki előtt ezen Instructiónak citatorium membrumát felolvassam, egy szóval azon személy által procedálhassak, melyre sokszor említett Getse Benjamin ur ezt felelé, hogy épen most arravaló cselédje nincsen, hanem citáljam személyesen az urat, mert soha az ellen nem excipiál a törvénykezésnek idején, melyhez képest az ur előtt ezen citatorium membrumot is felolvassam Generális székre, Computualis törvényre citálám is, és azt az ur megértvén, ilyen feleletet téve: *értem, s hallom párt kívánok.*

Mely admonitióról és Citacióról való processus én általam e szerint menvén véghez, arról való relatoriámat irtam meg én is, az én igaz hitem szerint, tulajdon aláírt kezem írásával és szokott pecsétemmel megerősítvén. Költ a fennebb megirt helyen, napon, hónapban és esztendőben.

Ezekután Istennek szent oltalmába ajánlván a Ngs. és a Tkts
Uraknak s Kegyelmeteknek életeket állandóul maradtam
Nagyságodnak és Tkts törvényszéknek

alázatos szolgája

Borbátvizi Sebessi György

Vice szolgabíró.

Ugyancsak Borbátvizi Sebessi György egy másik Iustructiót is olvasott fel azon június 12-én Getse Benjaminnak következő tartalommal:

„Nemes és nemzetes Getse Anna asszony Nemes Hunyad Vármegyében, Déva városában lakó nemes és nemzetes Reptze-Szemerjei Kyss Dániel uram, a nemes vármegye levéltárnokának hitestársa az Urat, az irt vármegyében, ugyan Déva városában a Magyarutczában a resideáló Száraz-Ajtai nemes és nemzetes Getse Benjamin urat, mint maga kedves testvérét, én általam tisztem szerint, szokott salláriumomat megfizetvén, atyafiságosan, de egyszerűsmind törvényesen admoneáltatván, emlékezteti a következőkre: 1-o, hogy az Urnak és az Exponens asszonynak néhai édes anyja Fejérvári Anna asszony, néhai Száraz Ajtai tiszteletes nemzetes Getse Márton úr özvegye in anno 1763. februariusnak 19-ik napján testamentumot tévén maga keresett javairól, azon bonumok akkor állottanak Nagy-Enyed városában egy lakó fundusnak és azon lévő épületeknek nevezetes zálog summájából és azon épületekben találtató minden szükséges házi portékából, nevezetesen pedig ládákban lévő vagyonokból, és hogy mindazon vagyonokat az Urnak és az Exponens Asszonynak egyenlő osztályra testálása légyen. 2-o. Hogy ezen testált bonumokat a testáló édes anya maga haláláig ha nem szaporította, de legalább nem kevesítette, jó kereskedő gazdasszony lévén. 3-o. Hogy azon tisztelt jó kereső testans édes anya in anno 1771. Nagy-Enyed városában meghalálozván, az Ur innen Déva városából oda Enyedre felment és anyjuknak halálával mind a házat, mind az abban lévő minden néven nevezendő bonumokat keze alá vette, akkor az Exponens asszony nevetlen idejü lévén. 4-o. Hogy édes anyjuknak eltemettése után a nevezett házat eladta, pénzzé tette, a felkelhető bonumoknak is nagyobb és nevezetesebb részét kótyavetyén eladatta s mind a két féle pénzt magához vette, a több megmaradott bonumokat pediglen ládákba szekérré rakatván,

és az Exponens asszonyt is, mint neveletlent ide, Déva városába lehozta. 5-o. Hogy ezen mobile bonumokból és készpénzből az Exponens asszonynak illendő részét sem egyszer, sem másszor, soha ki nem adta, sőt mi az Exponens asszonynak legkeservebben esik, midőn az Úr ennekelőtte nem régiben maga halandó sorsának zsoldjáról emlékezve, testamentumot irt vala, akkor ezen anyai pénzekről mintegy elfelejtkezve az Exponens Asszony részéről emlékezetet sem tett volt. Tessék azért az Urnak ezen 5 punctumokban foglalt igazságokról megemlékezve az Exponens asszonynak ezekből illő részét 8 napok alatt kiadni, bizonyítván mindezeokról, ha mit az Exponens asszonyra férjhez menetele előtt költött volna, mert mindazokat a maga nyiljában acceptálni kész leszen; különben, ha az Úr ezekre atyafiságosan nem hajlana, protestálván most előre ezután teendő költségeiről és jövőendő fáradságairól divisionale mandatum mellett is a maga részét megkeresni el nem mulasztja et protestatur.

Mely Instructiót kezemhez vévén a maga folytában levő 1795-ik esztendőben juniusnak 12-ik napján elmentem ezen nemes Hunyadvármegyében, Déva városában a Piacutczában Tkts Felső-Szilvássi Noptsa Lajos ur udvarának kapuja eleiben künn a város közönséges utcájára, az holott is az alkalmatosság szerint jelen találván Getse Benjamin urat ottan megállítám és ezen kezemben lévő Instructiót szóról-szóra felolvasám, melynek tartása szerint mindenkben az urat személyesen admonealám, mely admonitiót megértvén ezt felelé: *hallom, értem s párt kívánok.*»

Hogy Kyss Dániel és hitvese nem elégedtek meg azzal, hogy Getse Benjamin ellen két rendbeli keresetet indítottak, hanem őt más módon is igyekeztek keseríteni, mutatja a kéméndi Váradi József alispánhoz intézett következő levél:

»Tekintetes Vice Ispán úr!

Tudva vagyon a tekintetes Vice Ispán Úr előtt, hogy Kyss Dániel archivarius sógorom által miként gyaláztattam és csufoltattam meg a napokban, midőn fegyveres katonákat küldött házamra és mind addig ott tartotta, míg a Tkts nemes vármegye törvényes széke azt elküldetni parancsolta volna; azután sem szünik meg engemet minden kigondolható módon fenyegetni, csekély főző asszonyomat ijesztgetni és és rája izengetni, hogy magára kaphatván,

összerántják és nyomorékot csinálnak belőle; mely fenyegetésért az, mint gyenge asszonyember, rebegéssel és sírások között, mikor házamtól eltávozom, nem is mer otthon maradni, és olykor kénytelenítettik üresen hagyni. Már én rajtam egy részében a fenyegetés beteljesedett, mikor halállal és egy kompánia katonának reám küldésével tett fenyegetése után, a katonákat házamra hozta, oly furiával és utcza hallatára égrekiáltó káromkodások közt, oly instructióval, hogy ha kedve ellen valamit szólnék vagy cselekedném, mindjárt főbe lőjjenek.

Tehtetes Vice Ispán Úr! Alázatosan instálom, és ámbár egyenesen ha nem kötelességben járó dolog is, de a különös csendességre nézve tisztí hivatala szerint vigyázólag kelletvén mindeknekre lennie, méltóztassék nevezett Kyss Daniel eő klmét maga hatalma szerint meginteni, hogy mivel most is szüntelenséggel fenyeget, ha a már rajtam történt executiót, hogy többé a féle ne eshessék, félelmemben és rettegésemben történtből szomoruan praeveniálom, Isten és emberek elétt mentté lehessenek, mert mint zseléremnek házamnál potentiariuskodni nem szenvedhetem.

Én más uri személyek közbenvetésekre terminust tettem vala, elsőben, hogy a már elmúlt husvétí ünnepek után való héten a házamból költöznék ki; ezután maga nékem általadott levelében azt kérte, hogy szt.-György napig engedném meg; az is eltelt és csak két vagy három napokat kért; annak pedig már régen elteltvén ideje, mégis házamból ki nem költözik. Melyre nézve méltóztassék a Tkts. Vice Ispán ur tudtára adni és megparancsolni, hogy harmad napok alatt a házamból kiköltözzék. Már azt sem mondhatja, hogy nem volna hova menni, mert a fényes kőháza készen vagyon, a felesége már régen mindenét majd oda takarította, csak az ágya és asztala vagyon a házában és azzal kíván engemet mortificálni és keseríteni, és azért nem kívánja kivitetni, hogy inkább epeszthessen vele.

Vagyon ugyan, a mint látom bizonyos praetensiója hozzám, melyért már törvényben is idéztetett; várjon tehát törvénytől, de addig cum protestatione jelentem a Tkts Vice Ispán Urnak, hogy a házamból kiköltözzék és a mije még a házamnál találatnék, viessesse el: mert többet nem szenvedhetek; mivel két-három nap mulva a partiális székre kelletvén mennem nekem is, ha elmenetelem után

történnék az elköltözése, a felett, hogy a maga indulatain uralkodni nem tud, szokása szerint valami illetlenséget cselekedhetnék, a házam is pusztulásban maradna.

Instálom azért újra is Tkts Vice Ispán urat, hogy a megírt kérésemben legyen nekem törvényes assistentiával, és alázatos kéresemet teljesíteni méltóztassék, a ki továbbra is állandó tisztelettel maradván, vagyok a Tkts Vice Ispán urnak alázatos szolgája, Déván, Juniusnak 15-ik napján, 1795.

Getse Benjamin.«

Ugyancsak ezen időről keltezve, intézte Getse Benjamin hugához a következő levelet:

Édes, de mégis hozzám mostoha indulattal viseltető Testvérem!

Már negyedik holnapja, hogy küszködöm magammal, mittevő lehetnék az én Testvéremmel, és a maga indulatain uralkodni nem tudó csuda természetéhez képest legcsendesebben miként beszélhetnék jövődöbeli életem lehető folytatásáról, minthogy nekem is, a mig Istennek tetszik életemet nyújtani, csak élnem kell, és óhajta szerint az én Testvéremnek, mig rendelt óráim el nem érkeznek, meg nem halhatok; azért az én vénségre jutott napjaimat, melyeket a sok keresztviselések miatt, ha eddig titkosan nyögve töltöttem is, most már a vénség sebeimet meg-megujtván, ámbár semmi elenyészett és többé vissza nem téríthető keserves emlékezetimet újra kicsiráztatni nem kívántam volna, de csak annak említésével is, hogy akarnék az én Testvéremmel állapotom felől beszélgetni, az elmúlt pénteknek reggeli óráján miként és micsoda hanggal fogadtattam, elpirulva és szégyannel kimentem az udvaromról, tartván attól, hogy az utcán fel- s alájárók betalálnának a lármára jönni; hátha még többet is beszéltem, vagy akarnék akármikor is beszélteni, képzelem, mi lett volna belőle, ismervén az én Testvéremnek győzhetetlen csuda indulatját, csak elhallgattam és semmit elő nem hoztam, hogy magamat mások hallatára és láttára ne csufoltattassam és czégér ne tétetődjék az én házam tetejére; írásban azért, mely hallgat, nem kiáltoz és nem lárma, ezekre emlékeztetem az én Testvéremet:

Ha gyermeki állapotjára nem emlékezhetik az én Testvérem, másoktól érthette és hallhatta, hogy az édes atyám halála után

magam tanulmányát félbeszakítván, miként kívántam az özvegy édes anyámat elsősorban Nagy Idán megtelepíteni, de ott is változott a dolog, miként kellett az édes anyámnak Légenben a sógorom mellé menni, és ezeken a helyeken pénzkercsménye vagy valami jövedelme nem lévén az én testvéremet is mint gyermekét maga mellett tartván. Itt már egyebekről nem kívánok emlékezni, mivel a Testvérem gyermekei nevedő állapotban lévén, nálamnál is jobban emlékezhetik azokra, a miket maga tudhatott vagy láthatott.

Hogy azért a szegény anyámnak sok keserves panaszait én is mint ifju inkább orvosolhatnám és hogy vénségében, az én Colégyumban való tanulásomnak ideje alatt közelebb lehessen hozzám, kívánsága szerint kénytelenítettem N.-Enyeden egy házat keresni és azt megvenni. Ott lakott édes anyám egész tanulásom ideje alatt, de semmi jövedelme és keresménye nem lévén, miként táplálhatta magát és az én Testvéremet, nincs miért e csekélységet felfedezzem, mert a Testvérem is ezek alatt az idők alatt felserdülván, maga jobban emlékezhetik reája. Én pedig tanulásomat végezvén N.-Enyeden, hogy Cancelláriára mentem, miként kívántam segíteni az én édes anyámnak, ha talán csak kevés részben is, olybá tetszenék nekem, mintha azzal is az én édes Anyámnak hamvait látszanám nyughatatlankodtatni, azt pedig jól tudhatja az én édes Testvérem, hogy minek utána Procuratorságra léptem, a maga és az Anyám mellett való szolgálot is én fizettem, és úgy kívántam házunkat titkon és világ hire nélkül csekélységem szerint gyarapítani, melyet soha senki sem tudott, most is csak a Testvéremnek hozom emlékezetébe.

Meghalálózván végtére a szegény Anyám is, minthogy az Enyeden vett ház per alatt volt, nem lehetett a Testvéremet hová telepítenem, hanem kénytelenítettem magam mellé vennem és itt 16 esztendő alatt Testvéremre nézve, hogy becsületesebben élhessen, magamat minden világi gyönyörüségtől megfosztván, mint szegény legénytől telhetett, panasz nélkül tartottam, ruháztam és jóllehet csekélységem miatt kocsin járhatnom nem lehetett, de Istenem ingyenvaló jóvoltából szükségem nem látott, és máshoz kölcsön kérni nem ment.

Férjhez menetele után is a Testvérem már 7 esztendeje elmult, hogy velem egy fedél alatt lakott, de az elmult esztendőben

jót akarván cselekedni, veszekedésre való alkalmatosságot adtam, hogy nagy költséggel más rendbeli házakat is építettem, mert már a két rendbeli házakban sem férhettünk el. Szívemből sajnálom a sógoromat, a ki engemet szeretett és megbecsült; reménylen, hogy magának szava nem lehet ellenem, hogy becsületét ne viszontagoltam volna; szégyenlem, hogy már most az Testvérem miatt kedvetlen életet kell élnünk. Minthogy azért a Testvéremnek kívánsága és tetszése szerint meg kelletik különöznünk, és úgy is azon házat, melyben eddig lakott, kamarájával, pitvarával és egész pinczéjével birnia hagyom, a veteményes kert pedig, minthogy kicsinyecske, számomra marad, hanem a mely mellette való pusztát taksa mellett eddig birtam, ezután a Testvérem fizesse a taksát és magának tarthatja; csakhogy leendő cselédim között soha semmi czivódást és veszekedést, szokása szerint, a Testvérem ne okozzon, mert csendes étellel jobb szívvvel eszem száraz kenyeret, mint vendégségben lenni lárma között.

Hallottam ugyan Testvéremtől másoknak mondani, hogy az anyámról maradt jókat én is osztanám fel magával, de mik legyeknek azon jók, én szégyenemből nem említem; nem tudom, miből álljanak; hanem, a mit talál a testvérem a házamnál, hogy a szüleimé lettek volna és ingyen szállottak volna reám, azokból én részt nem kívánok, legyen mind a Testvéremé. Tudom azt, hogy volt vagy két ón-tál és három ón-tányér, melyeket a Hóra idejében eladtam; meglesz az írásaim közt, mennyin adtam el; azoknak az árát visszaadom, és azután csendesesen, mint két idegenek, elférhetünk azon telken, melyről, a mint értettem, szándékozott s úgy lehet most is igyekszik engemet kitétetni.«

Az »audiatur et altera pars« elvénél fogva szükségesnek látom Getse Annának br. Bornemisza főispánhoz intézett kérelmét is bemutatni

»Méltóságos L. B. Carner. és Fő Ispán Úr,
Nagykegyességü Méltóságos Patronus Uram!

Meghalálozván ennek előtte mintegy 25 esztendőkkkel néhai édes anyám, néhai praedicator Getse Márton édes atyám özvegye, Fejérvári Anna Nagy-Enyed városában, a mije maradt, azt köztem és kedves bátyám, Getse Benjamin procurator közt egyenlő részre felosztatni testamentaliter hagyta, úgy, hogy én nevedékény, 14-ik

esztendőre menendő leánya lévén, néhai tiszteletes professor Ajtai bátyámnak javaslásából, néhai Mlgos gróf Thoroczky Zsigmondné asszony ő Nagyságához menjek; de az oda való menetemben az én kedves bátyám meggátolt. Hanem nem az volt szándéka, hogy javamat munkálja, és minden szükségemet kipótolja, hanem inkább arra törekedett, hogy édes anyámról részemre jutandó vagyonocskámat körme közé kaparinthatván, valamint személyemmel is tetszése szerint bánhasson.

Ngs. Uram! a mint a törvénynek rendes útján meg fogom mutatni, bizonyos summa pénzzel vásárolt háza az édes anyámnak abban különb-különbféle portékák, élelemre való jók, melyeket eladott és a pénzt maga vette kezébe, maga hasznára fordította; ma már azt mondja, hogy édes anyánkról semmi sem maradt, holott 24 esztendőök alatt csak asztalkendőt és abroszt sem vett; mind az édes anyánkról maradtakkal voltunk, sőt a mi nagyobb, az ide hozott ónos edényeket is és bizonyos szép színü köntösömet, mely ma is itten, Déván megvagyon, eladta s ezeknek árát is hasonlóképen maga vette kezébe. Hiszen Ngs. Uram! mikor engemet ide Dévára lehozott, lakhelye sem volt, azon fundust is és házat, a melyen és melyben lakik, az édes anyám eladott házának árából, az én tetszésemmel vette; azon tetszésemmel vett háznak és magának is, hogy egész igyekezettel és hívséggel viseltem gondját, biznyságim a szomszédok, sőt mindazok, kik házunkat járták: magát mind egészséges, mind pedig beteges állapotjában úgy takarítottam, ápolgattam, mint a kis gyermeket fürösztöttem, hogy egy édes anyától többet nem kívánhatott; de a jó bátyám mindezeket számba sem vette, sőt úgy jártatott, hogy egy jóra való szolgáló is különben járt nálamnál. A mikor Déváról elment s félesztendeig ide s tova kerengett, egy krajczár költséget sem hagyott; mástól kellett kölcsön kérnem, a melyet aztán varrásokkal keresett és egyből is, másból is fáradságom után kapott pénzzel fizettem vissza. Maga úgy élt, mint egy here; sokan irigylették olyan gond nélkül való életét. Mindezekért már Nsgs. Uram! nem hogy az én kedves bátyám valamit kívánna fizetni nekem, sőt nemcsak az édes anyámról maradt és pénzzé tett jókból kirekeszteni, hanem a férjem által a házakra tett s véres verejtékével szerzett költségeket is, kigondolt álnok ravaszsággal szándékozik eltartóztatni, megvetvén enge-

met egy olyan községet botránkoztató személyért, ki csak hat hétig lakván férjével, fajtalan életét büntetlen folytatta, a melyért ugyan, a mint hallatik, Tordáról kicsapatott; Szászvárosról hasonlóéletű anyjával együtt Dévára szökött; érette a jó bátyám kezességét vállalt. Nem csoda ugyan Nsgs. Uram! hogy a jó bátyám ilyen személylyel akarja vénségének napjait berekeszteni, mert ifjuságát is ilyenekkel kezdte.

Férjem ellen adja a jó bátyám a mocskos, gyalázatos és azon lusta személynek (kinek minden szavát szentül hiszi) hazugságain épült instantiákat, holott maga semmiben sem vétkes, hanem csak annakutána elegyedett ezen köztem és a jó bátyám közt kezdődött egyenetlenségben s versengésben.

Különösen és távolabbról két főbb okai vagynak ezen köztem és a jó bátyám között eredett versengésnek és veszekedésnek, a melyeknek előszámlálásával ezúttal Ngnak terhére lenni nem akarok. Egyedül csak ezek iránt könyörgök alázatosan:

1-o. Azon fennemlített *czégeres*, vétkekben fetregő asszonynak, a ki nemcsak minket, hanem a felső hatalmasságot is nagyon megbántotta, elfogatása és criminalis prosecutiója iránt kegyesen parancsolni, mi magunk kinevezvén a bizonyságokat.

2-o. A már megindított törvényes processusunknak, a jó bátyám ellen a közelebbi törvényes perioduson leendő elővétele és ha lehet végső ellátatása iránt kegyes rendelést tenni, nehogy, különben is már extra possessorium rerum controversarum lévén, hosszas perrel fárasztassunk.«

Hogy mekkora elkeseredéssel folyt a jó testvérek közt a harc, arról bizonyásgot tesz a következő okmány:

»Alábbirt fide mediante bizonyítom és vallom, hogy Tts Archivarius Kyss Dániel urnál és élete párjánál, Getse Anna asszonynál, az ez előtti esztendőben gyakran fordúlván meg, nevezetesebben a most folyó 1795-ik esztendőben, míg a Magyar-utczában laktak Déván. A mikor előhozódván T. Getse Benjámint ural való háborgásuk, mind a ketten, Kyss Dániel ur és Getse Anna asszony, a háborgásoknak okául tették és mondották T. Getse Benjámint urnak még most is szolgálatjában lévő szolgálóját, Magyarosi Rozáliát. Sőt mind a ketten mondották, hogy a tisztelt úr ezzel tisztátalan életet élne. Nem csak, hanem a folyó esztendő tavaszakor két versben T. Kyss Dániel ur a parochiába hozzám jött és tiszt-

tátalan étellel keményen vádolván T. Getse Benjámint urat, hathatósan unszolt arra, hogy, mint botránkoztató személyt, tiltsam és iltassam ki a templomból és reconciliációra szorítsam. Melyre cánonunk szerint feleltem: hogy ha megbizonyíttatik a vádlásoknak igazsága, bizonyosan excommunicáltatni fog, de addig törvénytelen-ség volna.

Déván, 3-a Xbris (deczember) 1795.

Sala Mihály, m. p.
ref. parochus. «

Hogy Kyss Dániel a Getse Benjamin ellen megindított kár-térítési pert megnyerte, arról a következő okmányból bizonyosodhatunk meg:

»Mindenkori hív szolgálatunknak alázatos ajánlása mellett alázatos tisztelettel jelentjük Excellentiádnak és a Tekintetes nemes törvényes székeknek, hogy ezen nemes Hunyadvármegyének igen érdemes archiváriusa, Déván a Bolgárvárosban lakó Repczeszemerjei Tekintetes Kyss Dániel úr küldvén mihozzánk egy írásba tett instructiót, egyszersmind arra is kért, hogy az benne megnevezett személy ellen procedáljunk. Mely instructio szóról-szóra így és e szerint következik:

Instructio. Nemes Hunyadvármegyében Déván, a Bolgárvárosban resideáló Repczeszemerjei nemes Kyss Dániel uram ő kegyelme az Urat, Déva városában resideáló procurator, nemes és tekintetes Getse Benjamin urat mi általunk certificáltatja penes sententionalis Sedriae Generalis d. Cottus Hunyad A. 1796, 30-ma Januarii extraditas ad 8-vum diem a hodie legitime computandum véghezviendő törvényes executióra ilyen okon: Anno 1795, die 12-ma Junii citáltatta volt Exponens uram az Urat törvényre bizonyos épületekbeli industrialéinak azon dévai funduson, melyen most az Úr lakik, becsü szerint való áron megfordítása és megfizetéséért. Mely kereset a Generális széken az ítéltett: hogy az executor V. Ispány úr executióra ezen pontban kimenvén, felperes uram industriáléit megbecsültetvén, az Úron (mint a ki tartozik megfizetni) codem actu aestimationis exequálja is, mint a praecitált és erről emanált sententiális levél mind ezekről elégséges bizonyosságot tészén. — Tudtára és hírével legyen azért az Urnak, hogy in ipso 8-vo a hodie legitime computando exponens uram ezen nemes Vármegye exe-

cutor V. Ispányát, az Urnak dévai, magyar utcza lakófundusához kivinni és ott a sententiának ereje szerint magát excontentaltatni el nem mulatja, et protestatur.

Mely e szerint leirt Instructiónak kezünkhöz való vételével a tisztelt exponens urnak kívánságára elmentünk ezen nemes Hunyadvármegyében, Déván, procurátor Getse urnak magyar-utcza lakó nemes házához, és ottan a folyó 1796-ik esztendő Bőjtelő havának 19-ik napján, a kapuja előtt megállván, kihivtuk oda a Getse úr egyik házában lakó nyerges, Urbanus Setzilnek feleségét, Joséfát, ki előtt a fenn leirt Instructiót elsőbben is végig olvastuk, annakutána annak tartását voltaképen értésére adtuk s 8-ad napra ő általa többször említett Getse urat certificáltuk, ki is ezen törvényes lépésünkre ekként felele: Értem, jól tudom én ezen dolgot, s ha eljövend Getse úr, meg is mondom mindezeket.

Mely certificationának rendi mielőttünk és miáltalunk mindenekben a megjegyzett módokon menvén végbe, annak valóságáról irtuk meg mi is ezen, neveinknek aláírásával és szokott pecsétünkkel megerősített certifikatória relatoriánkat Excellentiádnak és a T. nemes törvényes széknek a mi igaz hitünk és egyenes lelkünk esmérete szerint jövendőbeli bizonyosságul az exponens urnak ki is adván, kelt a fenn megirt helyen, napon és esztendőben. Bolgárfalvi Rátz György m. p. és Ponorai Török János m. p. Hunyadvármegye hites Assesorai. «

Hogy mennyire félt Getse Anna attól, hogy bátyja feleségül veszi Magyarosi Rozáliát s ő elesik az örökségtől, mutatja a következő *Protestatio* is:

»Én Getse Anna, Repczeszemerjei Kyss Dánielné, Szárazajtai Getse Benjamin mostoha indulatu testvérbátyám ellenem, egyetlen egy testvérhuga ellen minden eddig elkövetett s ennekutána még elkövethető, ezekben ide foglalt törvénytelen cselekedeteiről addig is, míg azok a törvénynek rendes útján olyanoknak lenni megítéltetnének, solemniter protestálok; tudva vagyon az a T. Generális törvényes szék előtt, mely gyalázatosan, minden engemet jó hirem-ben-nevemben és viseletemben ésmérőknek: és minden jó egyességben élő testvér-atyafiaknak szembetűnő, botránkoztatásokra említett jó testvérbátyám megvetvén, egy olyan rossz házakat, ifjakat rontó, gonosz erkölcsű, becsületes, jó hirű-magaviseletű férjét elhagyott Magyarosi Rózi nevű személyért, a ki Romano Catholica lévén,

hogy születése vallását elhagyván Reformato Calviniana lett csak azért, hogy férjétől, kitől már 8 esztendőktől fogva elcsapatott, elválhasson és más valakit megcsalhasson, el is vált a tegnapi napon tartatott Szt. Reform. papi széken.

Minthogy ezen okokra nézve méltán tarthatok attól, hogy ezen személy vallásának megváltoztatását és férjétől való elválásztatását azért cselekedte talán, hogy szegény, velem együtt elbetegedett s már csaknem az utolsó vénségre jutott bátyámat megcsalhatván, magát vele házastársának vétethesse; azért, noha én ugyancsak olyan meggyőződött vélekedéssel nem vagyok, hogy ezen becstelen, közönséges botránkoztató, rosz életet folytató személylyel házassági életre lépne: mindazonáltal nem megeshető dolog lévén, iterato is solemniter protestálok, hogy ha elválásunktól fogva, sőt annak előtte is nyilván vagy titkon, egygyel vagy mással, akárki-vel, de különösen a lerajzolt személylyel akárminémű contractusra lépett vagy akármely ingó s ingatlan jószágát lekötötte volna, mindaddig azon contractusnak s lekötölezésnek ereje ne legyen, de sőt interesre, vagy akármi módon, vagy annak előtte, vagy annakutána kiadott pénzét is fel ne vehesse, míg megindított osztályos processusunknak vége nem iészen.

Mely protestatiómat pro futura juris cautela a protocollumba beirattatni és nekem sub authentia kiadatni, alázatosan kérve, kívánom.

Déván, Szt. Mihály havának 22-ik napján, 1796-ban.

Getse Anna.«

Getse Benjamin felháborodással válaszol e protestatióra.

»A birói tekintet és egy nemes gyűlésnek dísze nem engedik a módnak pedig utálatossága tartóztat, hogy tegnapi becsméreltetésemre én is mocskolódjam: hanem inkább méltatlan csufoltatásomban törvényes pártfogásomat instáljam. Becsületes szolgálatban eltöltött huszanhat esztendő és koros állapotom arra hozának engemet, hogy a magában is unalmas vénségemet méregbe mártott nyilakkal az ostromolja, a kivel a világon legtöbb jót tettem.

Az egész harag pedig abból áll, hogy régen miért nem haltam meg, kivált akkor, mikor terhes nyavalyámban halálomat várta: de a mit a természet megenged, azt a visszafordult kívánság nem siettetheti. Igaz mondás és tapasztalom, hogy fagyos kigyót melen-

gettem keblemen, s már az engem mardos. Természetes borzasztó állapot, hogy a kit husz esztendeig sorsom megerőltetésével atyai gondoskodással tápláltam, ruháztam, moraliter kívánjon eltemetni.«

Végül pedig ezeket mondja: »Instálom azért alázatosan a T. Generalis Törvényszéknek, hogy mivel az a mocsok egy diszes széknek méltósága ellen van, és mert engem moraliter akar eltemetni: publice az a mocskos levél szakitassék el és protocollumba ne menjen, sőt a mérget lehellő pirongattassék meg.«

Ám Getse Benjamin ezen fölterjesztésének nem lett meg a kívánt eredménye; a Generalis szék zár alá helyezte vagyonát, de az osztozkodás megtörténtéről nincs hivatalos okmányunk; valószínű, hogy a különben is beteges öreg úr sírba szállott, mielőtt az osztályper véget ért volna.

HIVATALOS RÉSZ.

TÁRSULAT ÉLETÉBŐL.

1891. és 1892.

Összeállította : MAILAND OSZKÁR titkár.

A társulatok életében az életrevalóságot nem mindig a korszakalkotó nagyobb munkák produkálása, sem pedig gyors egymásutánban való alkotás jellemzi. A társulatok, különösen a vidéki társulatok hivatása lévén főképen a szűkebb határok közé szorított anyaggyűjtés, ez anyagnak módszeres rendezése s a jövő számára való megőrzése s hozzáférhetővé való tétele. Társulatunk különleges hivatásának tekintem s tekintjük mindnyájan, kik társulatunk céljait ismerjük, megőrizni azt, a mit a múlt reánk szent örökségül hagyott, fölszínre hozni azt, a mit a múlt a földszíne alá vagy penészedő leveles-ládákban vagy a nép lelkében elrejtett s a mi hozzájárulásunk, munkásságunk nélkül aligha nincs az örök enyészetnek átadva.

E célú társulatunk múlt két évi működése alatt sem tévesztette szem elől. Társulatunk régészeti osztálya folyton éber figyelemmel kísérte a megyében előforduló kő- és bronzkorszaki valamint dák- és római korbéli leleteket. Utánajárt azok lelhelyeinek, anyagi viszonyaihoz képest igyekezett a leleteket megszerezni, minéműségüket meghatározni s múzeumunkban elhelyezni.

Társulatunk historikusai is számottevő tevékenységet fejtettek ki. Fáradtsággal, elfoglaltsággal és vak pietas ellen küzdve, becses okiratok birtokáka jutottak s így megyénk életének nem egy fontos múlt századokbeli eseményére segítettek világot vetni.

Társulatunk kebelében az ethnographia is tért szorított magának, hálás talajra találva részint az eloláhosodott magyarok, részint a tősgyökeres népiességet még megőrzött oláhok, valamint az

újonnan nagyszámmal betelepedett csángók bel- és külületének tanulmányozásában.

Múzeumunk ez évben is sok becses tárgygyal gyarapodott s az az érdeklődés, melylyei a külföldi tudósok múzeumunk iránt viseltettek ez években sem csappant meg. Múzeumunk elhelyezése azonban még most is olyan, hogy a legszerényebb igényeket sem elégti ki. A rendelkezésre álló 4 szoba oly zsúfolva van, hogy oda aligha lehet még valamit elhelyezni.

De táplál a reménység, hogy nemes »Hunyadmegye« közönsége múzeumunk e szánandó állapotán elébb-utóbb segíteni fog. Hisz szinte hihetetlen, hogy egy nagy vármegye központjában létező, megbecsülhetetlen tudományos anyagot tartalmazó, a külföld tudósai által is páratlannak declarált múzeum egy zsendelyvel fedett házban, bolthajtással el nem látott szobákban, szóval a tűzvészttől teljesen védetlen helyiségben van elhelyezve.

Társulatunk anyagi helyzete nem engedi meg, hogy gyűjteményeinknek külön helyiséget építsen, megyénk közönsége pedig, még eddig nem tartotta szükségesnek mások által irigyelt, joggal félhethető, pótolhatlan értékű kincsének bár egy szerény, de védett hajlékot építeni!

Tény az, hogy múzeumunk jelenlegi állapota és joggal feltételezett fejlődése szilárd, védett helyiséget követel, melyben múzeumunk tárgyai kor- és szakszerint rendezve legyenek elhelyezhetők, melyben a birtokunkban levő oklevelek a múlt hagyomány szent letéteiként biztosíthatók legyenek. Szóval a tudományos világ összkincseit, valamint megyénk családjainak történelmét tartalmazó, megőrző okmányokat és már is igen becses könyvtárunkat az elemek szeszélyeinek kitenni tovább nem lehet. Ez szent meggyőződésünk s hogy e meggyőződésünket Hunyadmegye minden a magasztos eszmékért lelkesülő fia osztja, kétséget nem szenved.

A társulat beléletét következő jegyzőkönyvi kivonatok illusztrálják:

Az 1891. január hó 7-én tartott gyűlésen dr. Mailand Henrik járás orvos olvas fel »A kórnemző gombák«-ról, tekintettel dr. Koch elméletére, utána Henning Rezső tanár értekezik a latin írásmódról. E gyűlésen dr. Sólyom Fekete Ferencz társ. alelnök jelenti, hogy a társulat levéltárában s a társulat birtokában is sok oly ok-

irat van, melyeket meggyengült szemei miatt még nem tanulmányozhatott. Kéri választmányt, hogy azok tanulmányozására s másolására társulatunk kebeléből hozzáértő tagok küldessenek ki. E munka végzésére Kun Róbert és Henning Rezső tanárok kéretnek fel.

Az 1891. június havában tartott közgyűlésen gróf Kuun Géza elnök megnyitó-beszédén kívül (melyet jelen évkönyv egész terjedelmében hoz) dr. Sólyom Fekete Ferencz értekezik a Kendeffy családról s az e családra vonatkozó, birtokában levő okleveleket mutatja be.

E közgyűlésen indítványozza Téglás Gábor, hogy a vasúti igazgatóság felkeressék, hogy a vállalkozóktól nyersen termelt köveket követeljen, hogy így Hunyadmegye castrumai meglegyenek védve a vállalkozók aknázásától.

Téglás Gábor múzeum-igazgatónak az 1891. évre az ásatási költségek megszavaztatnak.

Gróf Kuun Gézané ő méltósága egy Olaszországban szerzett amphoret s két lacrimoriumot mutat be és ajándékoz a társulatnak. E közgyűlésen tiszteleti tagokul megválasztatnak: gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter s Lönhard Ferencz erdélyi r. kath. püspök. Alapító tiszteletbeli taggá választatik Janza János vicarius, püspök helyettes.

A társulat felszaporodott teendői kívánatossá tevén egy másodtitkár alkalmazását, ez állásra Henning Rezső tanár választatik meg egyhangulag.

Az 1891. július hóban tartott választmányi gyűlésen gr. Kuun Géza elnök egy emelkedett hangulatú beszédben emlékezik meg néhai Hajnald Lajos kalocsai érsekről, társulatunk tiszteletbeli tagjáról.

E gyűlésen határozatba megy, hogy a veczei (Micia) Castrumban tüzetesebb ásatások rendeztessenek. E célra 100 frt szavaztatik meg. A várhelyi castrum kiásott részeinek a víz ellen való védeése céljából a kiásott részeknek homokkal való behintése is határoztatik.

Az erdélyi »Kárpát-egylet« csereviszonyt óhajt s füzeteit megküldi. Választmány elhatározza, hogy a várhelyen napfényre került bronz-szobor töredékeit megveszi.

Az 1891. szeptember havi gyűlésen. Elnök megnyitó beszédé-

ben társulati életünk azon mozzanatait emeli ki, melyek azt rövid idő alatt pótolhatlan veszteséggel sujták. E mozzanatok egyike Király Pál igazgatónak, társulatunk buzgó könyvtárnokának, az ismert tudós historicusnak fehértemplomi igazgatóvá történt kinevezetésével következett be. A társulat keletkezte óta derék, fáradhatlan munkása volt társulatunknak. Másika dr. Darvay Móricz főreális-kolai tanárnak, a társulat fáradhatlan, sokoldalú munkásának áthelyezése folytán következett be. Elnök mindkét, a társulat érdekeit sok éven át előmozdító lelkes tagjának, a választmány nyal egyetértve, úgy a saját, mint választmány nevében legmelegebb szerencsekívánatait tolmácsolja.

Ugyane gyűlésen Téglás Gábor múzeumi igazgató Goldstein Henrik sztrigy-szentgyörgyvályai lakós által beküldött s a társulatnak ajándékozott bronzleletről értekeznek.

Igazgató bemutatja az Alkenyér határán Roth Jakab bérlő által talált s a társulatnak ajándékozott érmekeket és gombokat, valamint a Petrozsény vidékén talált s Ringler Mór valamint Dombora László körjegyző által adományozott Philippus-féle pénzdarabokat.

Múzeum igazgató ugyane gyűlésen jelenti be, hogy Posepny Ferencz ny. prágai egyetemi tanár a társ. múzeum részére 10 frotot adományozott. Skuteczky Döme vasúti mérnök pedig egy csonttű s játékkoczkákból álló leletet ajándékoz a múzeumnak.

Múzeum igazgató betérjeszti Brázovay Zoltán várhelyi körjegyzőnek a várhelyi amphitheatrum körüli munkálatokról s az amphitheatrumnak sodronynyal való bekerítéséről szóló számláját.

Választmány Brázovay Zoltánnak a végzett munkálat körüli kitartó figyelemért jegyzőkönyvi köszönetet szavaz,

Választmány Tóth Ferencz tornatanárnak a megválasztott tiszteletbeli tagok okmányainak illetőleg díszokleveleinek szép és ízléses kiállításáért jegyzőkönyvi köszönetet szavaz.

Az 1891. októberi gyűlésen Lázár György társulati ügyész indítványára oly intézkedések történnek, hogy a Hunyadmegye törvényhatósága alá tartozó tagdíjhátralékosok s más törvényhatóságok alá tartozó régebbi, — a társulat kebeléből ki nem lépett, — hátralékos tagok beperesíttessenek.

Ugyane gyűlésen Téglás Gábor múzeumi igazgató dr. Cico-rius Ferencz külföldi archeologusnak a társulat múzeumában tett

látogatását jelenti be, kiemelve, hogy múzeumunk tárgyai és gazdagsága a jeles tudóst szerfelelt meglepték.

Végül elnöklő gróf úr László Zsigmond ny. képezdei tanárt 30 éves tanári jubileuma alkalmából melegen üdvözlí.

Az 1891. novemberi választmányi gyűlést gróf Kuun Géza elnök br. Orbán Balázs alapító tag emlékezetére kívánja szentelni s felkéri Kun Róbert tagot emlékbeszédének megtartására.

A szép és emelkedett hangú emlékbeszédet, melyet Orbán Balásznak megyénkben tartózkodására vonatkozó személyes vonatkozások igen érdekessé tettek, a közönség élénk tetszéssel fogadta.

Gróf Kuun Géza elnök ismerteti Mommsen »Corpus inscriptionum latinarum« cz. nagy művének két pótkötetét, melyben a tudós szerkesztő nagy elismeréssel szól a »Hunyadmegyei tört. s régészeti társulat« működéséről s névszerint emeli ki társulatunk azon tagjait, kik őt működésében támogatták, s a műhöz beces adatokkal járultak.

Végül Téglás Gábor múzeumi igazgató ismerteti Király Pál gymn. igazgató Gyulafehérvárról írott monographiájának I. kötetét. E munkát rendkívül becesnek tartja s annál is inkább örömmel üdvözlí, mivel e mű írója tudományos működését a társulat kebelében kezdte, hogy tehetségét később a társulat határain túl — ennek dicsőségére, — is ragyogtassa.

Az 1891. deczember havi gyűlésén gróf Kuun Géza elnök fel- említi, hogy ezelőtt pár évvel szerencsések valánk tudományosságunk egyik jeles alakját, Hunfalvi Pált körünkben is tisztelhetni, ki egyik választmányi gyűlésünkön jeles adatokkal járult az oláh in- colatus épen szóban forgó kérdéséhez. Meghatottan jelenti, hogy a magyar tudományosság e kimagasló alakja nincs többé s noha tár- sulatunknak tagja nem volt, mégsem mulaszthatjuk el, elhunyt felett legmélyebb részvétünknek kifejezést adni, óhajtva, hogy a társulat részvéte s a nagy veszteség fölötti megdöbbenése jegyző- könyvileg nyerjen kifejezést.

A társulat Hunfalvi Pál emlékezetét jegyzőkönyvileg megörö- kíti és erről az elhunyt özvegyét — meleg részvéte tolmácsolása kíséretében — értesíti.

Ugyane gyűlésen Téglás Gábor múzeum-igazgató felolvassa Király Pál gymn. igazgatónak »Santo Spirító« czímű értekezését,

melyben szerző egy gazdag névjegyzékben mutatja ki Erdély lakószai és a római szentszék közti sűrű érintkezést a XV. és XVI-ik században.

Téglás Gábor múzeum-igazgató egy a dévai várhegyen talált népvándorlási érmet mutat be, mely némi támpont arra, hogy a dévai vár már a népvándorlás idején szerepelt.

1892. év januári gyűlésen Kolumbán Samu képezdei tanár olvas fel a lozsádi népszokásokról, s egy néhány népdalt mutat be. Ugyanekkor Henning Rezső főrealiskolai tanár a Memnon szobráról s annak symbolumairól értekezik.

Az 1892. év márcziusi gyűlésen Kolumbán Samu tanár folytatja a lozsádi népszokásokról írt tanulmányát.

Ugyane gyűlésen Mailand Oszkár titkár értekezik a csángómagyar karácsonyi mysteriumokról, kiemelve ezek ősi momentumait s különösen nyelvészeti fontosságát.

Az 1892. június hó 12-én tartott közgyűlés gróf Kuun Géza társulati elnök megnyitó beszédével (melyet ez évkönyv élén közlünk) veszi kezdetét.

Mailand Oszkár titkár évi jelentése után dr. Sólyom Fekete Ferencz társ. alelnök a »Hunyadmegye régi családjai« című kéziratban levő művéből az »Ongor« családról tart szabad előadást.

A Pogány György nyug. főispán elnöklete alatt megtartott, a kilépő választmányi tagok helyének betöltését célzó választáson választmányi tagokul megválasztatnak. Br. Szentkereszty György Hunyadmegye főispánja, Inkei Béla, br. Jósika Lajos, Barcsay Béla, Lázár György, László Ignác, Klimó Mihály, Bartha Lajos, Szóts Sándor, László Zsigmond.

Br. Szentkereszty György főispán, mint a választmány új tagja, megköszöni ezen megtiszteltetést s igéri, hogy a társulat működését teljes erejéből támogatni fogja s látva a társulat anyagi és szellemi erejét, azt a nyomott, kételyt eláruló hangulatot, mely e közgyűlés színén úgy az elnöki, mint titkári jelentésben kifejezést nyert, azzal kívánja eloszlatni, hogy a társulathoz teljes bizalommal közeledik s annak ezutáni munkásságát az önbizalomra kívánja fektetni.

Az 1892. július hó 6-án tartott választmányi gyűlésen gróf Kuun Géza elnök üdvözlí Torma Zsófia választmányi tagot, ki évek múlva ismét megtiszteli választmányunkat jelenlétével s fel-

kéri Torma Zsófia választmányi tagot, hogy bejelentett felolvasását tartsa meg.

Torma Zsófia a tordosi ásatag cserepeken előforduló symbolumok ethnographiai jelentőségéről olvas fel.

Felolvasás élénk éljenzéssel fogadtatik s elnök, a választmány és a megjelent tagok nevében, köszönetét fejezi ki ő nagyságának az érdekes és meglepő analogiákban gazdag felolvasásért s azon óhajnak ad kifejezést vajha társulatunk többször gyönyörködhetnék ő nagysága becses tanulmányaiban.

Ezután Téglás Gábor múzeumi igazgató értekezik a dévai legújabb római leletekről kiderítve, hogy a legio tridecima gemina egyik szakasza Déván is állomásozott.

Elnök bejelenti, hogy a vallás- és közoktatásügyi m. kir. közoktatásügyi Miniszter úr ő nagyméltósága ez évre is engedélyezte az ásatási segélyt.

Az ásatásokkal Téglás Gábor múzeum-igazgató bízatik meg. Szinte Gábor tanár pedig felkéretik, — múzeum-igazgató akadályoztatása esetén — az ásatások folytatására.

Ugyane gyűlésből határozatba megy, hogy Szinte Gábor, Borostyáni Béla, Kun Róbert, Szőcs Sándor és Kolumbán Samu a megye területén eszközleendő tanulmányútakra küldessenek ki s esetleges költségeik fedezésére bizonyos összeg szavaztatik meg.

Dr. Sólyom Fekete Ferencz alelnök a társulat alapításakor felállított s azóta újonnan nem szervezett szakosztályok újból való életbeléptetését hozza indítványba.

Titkár megbízatik e szakosztályok szervezésére irányuló javaslat megtételével:

Dr. Sólyom Fekete Ferencz alelnök jelenti, hogy becses régi pénzeket szerzett a társulat részére. Richter Nándor építész társulatunknak 20 drb. régi magyar pénzt adományoz I. és II. Ulászló és II. Lajos korából.

Az 1802. október havában tartott gyűlésen gróf Kuun Géza elnök megnyitó beszédében a társulat ez év nyári szünideje alatt kifejtett munkásságának főbb mozzanatairól emlékezik meg. Elsősorban kiemeli a várhelyi ásatások szép sikerét, mely a Nemesis cultusára vonatkozó 16 drb. relieffel gazdagítja a társulat múzeumát. Jelenti, hogy egy Veczelen (Mitia) Jung Gyula prágai egyetemi tanár

társaságában megejtett ásatás a társulat múzeumát egy értékes feliratos kővel gyarapítá. E kő igen fontos adatot tartalmaz Aelius Januarius életéhez. Végül a társulat életének egyik nevezetes momentumáról, a társulatnak folyó év szeptember hó 25-én Brádon (Hunyadmegye) tartott, szépen sikerült vándorgyűléséről tesz jelentést, különösen kiemelve Bartha Lajos tordosi ev. ref. esperesnek, Kun Róbert főreáliskolai tanár és Téglás Gábor igazgatónak érdekes felolvasásait. (Utóbbit felolvasta Mailand Oszkár titkár.) (A Brádon tartott elnöki megnyitó, Téglás Gábor és Kun Róbert értekezései jelen évkönyvben közöltnak). Ugyane gyűlésen becses adatokkal járult a római bányászok történelméhez Vané Ferencz brádi főmérnök, a ki becses leleteken szemléltette a római vízemelő kerék mechanikáját.

E választmányi gyűlésen Mailand Oszkár titkár előterjeszti a társulat működési körének szakosztályokra való beosztásáról szóló tervezetet. A tervezetet választmány elfogadja s bizottságot küld ki az egyes szakosztályokba megválasztandó tagok kijelölése tárgyában.

Elnök jelenti, hogy a spalato archeologiai társulat társulattal csereviszonyba óhajtván lépni, kiadványait megküldte. Választmány elhatározza, hogy örömmel lép e társulattal csereviszonyba.

Az 1892. év november hó 2-án tartott rendes gyűlésen az elnök megnyitó szavaiban, fájdalommal emlékezik meg a társulatot a legközelebbi múltban ért nagy veszteségről: Salamon Ferencz hazánk nagy történetírójának, társulatunk tiszteletbeli tagjának, Déva város szülöttjének haláláról. Midőn úgy a maga, mint a társulat részéről mély részvétének ad kifejezést, — melynek jegyzőkönyvi megörökítését kéri, — indítványozza, hogy a dévai ev. ref. papi lakás Salamon Ferencz egykori szülőháza, emléktáblával díszíttessék. Ezen emléktábla létesítésére 100 frtot hoz javaslatba, melynek begyűjtésére már e gyűlés folyamán a jelenlevő tagok közt egy aláírási ívet köröztet. Az emléktábla szövegének szerkesztésére Réthy Lajos kir. tanácsos, tanfelügyelő kéretik fel.

Barcsay Kálmán országgy. képviselő, választmányi tag indítványára e gyűlés elhatározza Déva város képviselőtársulatánál oda hatni, hogy e város valamely utczája »Salamon Ferencz utca« nevet kapjon s a város többi utczái is magyar jelesek neveiről neveztesse.

A város ezóta ez indítványt elfogadta s a régi iskola-utca, melyben Salamon Ferencz szülőháza áll, ezentúl róla neveztetik.

Téglás Gábor múzeum-igazgató indítványára a Salamon Ferencz emléktábla leleplezésekor dr. Sólyom Fekete Ferencz tart emlékbeszédet.

Kun Róbert főreáliskolai tanár »Egy dévai család peréről a múlt században« értekezik. (Ez évkönyvben közöljük).

Mailand Oszkár titkár előterjeszti a társulat hat szakosztályának tervezetét. A társulat működési körét hat szakosztályra osztja, és pedig: ethnographiai, természetrajzi, statisztikai, archeologiai, történelmi és évkönyv szerkesztő szakosztályokra. E szakosztályok ervezeete egy későbbi gyűlésen elfogadtatott s ezek tisztviselőit és tagjait következőkben közöljük:

1. Geo-, topo- és ethnographiai szakosztály.

Elnök: Pogány György ny. főispán.

Előadó: Mailand Oszkár és Boga Károly. Jegyző: Kolumbán Samu. Tagok: Barcsay Gábor, Boga Károly, dr. Hermann Antal (Budapest), Hollaky Arthur, Klimó Mihály, gr. Kuun Géza, Makray László, Tolnai János.

2. Természetrajzi s természettudományi szakosztály.

Elnök: Fay Béla.

Előadó: Borostyáni Béla. Közegészségügyi előadó: Reichenberger Zsigmond. Jegyző: Dorocz Lajos. Tagok: Borostyáni Béla, Buda Ádám, Dorocz Lajos, Inkey Béla, dr. Reichenberger Zsigmond, Tallacsek Ferencz.

3. Archeologiai szakosztály.

Elnök: Téglás Gábor.

Előadó: Szinte Gábor. Jegyző: Tagok: Barcsay Kálmán, Buda Károly, Brádi Albert, Kapcza Gyula, Imhof Mór, Rieger Aladár, Torma Zsófia, Szinte Gábor, Veres József (Hátszeg.)

4. Szorosabb értelemben vett történelmi szakosztály.

Elnök: báró Szentkereszty György.

Előadó: Kun Róbert. Jegyző: Szóts Sándor. Tagok: Borostyáni Béláné, id. Buda Imre, Bartha Lajos, Isekutz Antal, Kun Róbert, László Zsigmond, Pogány Károly, dr. Sólyom Fekete Ferencz.

5. Statisztikai szakosztály.

Elnök: Réthy Lajos.

Előadó: Szöllösy Lajos. Jegyző: Biró József. Tagok: Biró József, Heteyi Gábor, László Ignác.

6. Évkönyv szerkesztő-bizottság.

Elnök: báró Jósika Lajos.

Előadó: Mailand Oszkár. Jegyző: Kun Róbert. Tagok: Kun Róbert, Mailand Oszkár, K. Sándor József.

Kérem a T. T. szakosztályi tagokat, megválasztatásukról ezúton is tudomást venni s hathatós közreműködésükkel s társadalmi befolyásukkal oda hatni, hogy társulatunk működési köre folyton nagyobbodjék, a kutatók nehéz feladata lehetőleg könnyíttessék s a megyénk területén felmerülő leletek az enyészettől megóvassanak.

Ez a szakosztályok feladata, ez Hunyadmegye minden nemesein érző fiának erkölcsi kötelessége.

A szakosztály tagjainak tájékoztatására ide iktatjuk a szakosztályokra vonatkozó »Ügyrendet«:

I. FEJEZET.

1. §. Az alapszabályok 22—26. §§-aiban foglalt föladatainak minél sikeresebb megoldása tekintetéből, a társulati igazgató-választmány kebelében szakosztályok alakulnak.

E szakosztályok a társulatnak az alapszabályok 3. §-ában körvonalozott föladatához képest következők:

1. Geo-, topo- és ethnographiai legalább hat taggal;
2. Természettudományi és természettudományi, ide tartozván a geologia is, legalább hat taggal;
3. Statisztikai, legalább három taggal;
4. Archaeologiai, műépítmények és történelmi emlékü épületmaradványok szakosztálya, legalább nyolcz taggal.
5. Szorosb értelemben vett történettudományi szakosztály, legalább hét taggal, végre
6. Az évkönyv és egyéb kiadványok szerkesztő szakosztálya, legalább három taggal.

2. §. Ugyanazon választmányi tag, kivánságához képest, egy-nél több szakosztályba is beosztható.

Elnök a szakosztályi üléseket vezeti s köteles a szakosztály

egybehívását eszközölni. Ő veszi kezébe a szakosztályt illető beadványokat és utasításokat.

3. §. Mindenik szakosztály maga választ magának állandóul vagy esetről-esetre előadót. Elnök akadályoztatása esetén minden egyes alkalomkor a gyűlés tagjai sorából választ magának elnököt.

Az elnök tetszés szerint résztvehet bármelyik szakosztály ülésében; a többi tisztviselők pedig bármikor és bármely szakosztály által igénybe vehetők, ülésbe meghívhatók.

Tanács- és véleményadásra a szakosztály egyszerűen társulati tagot vagy nem tagot is fölkérhet.

4. §. A szakosztályok saját hatáskörükben kezdeményezési joggal bírnak. Azonban a választmányi összlésből nyert utasításokat és megbízásokat föltétlenül tárgyalni s teljesíteni kötelesek.

Munkálkodásuknak eredményét, mely mindenkor csak vélemény- és illetve javaslat természetével bírhat, kötelesek a választmányhoz elnök útján betérjeszteni.

Fönnebbi szakosztályokban vármegyeszerte s annak minden kiválóbb jelentőségű pontján szakosztályi tagok is állanak a választmány rendelkezésére.

Ezen szakosztályi tagokat a társulati igazgató-választmány a társulati tagok sorából jelöli ki és kéri föl e tisztre.

A szakosztályi tagok erkölcsi kötelessége a társulati igazgató-választmányt minden a társulat körébe vágó s tudásukra esett mozzanatokról, leleletekről avagy jelenségekről gyorsan értesíteni.

A HUNYAD MEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT TAGJAINAK,

TISZTIKARÁNAK ÉS VÁLASZTMÁNYÁNAK NÉVJEGYZÉKE.

Tiszteletbeli tagok.

Arányi Lajos †.	Pogány György, Déva.
Barabás Miklós, Budapest.	Pulszky Ferencz, Budapest.
Baritiu György, N.-Szeben. † 1893.	Pulszky Károly, Budapest.
Benndorf Ottó, Bécs.	Rómer Flóris Nagy-Várad. †.
Gróf Csáky Albin, Budapest.	Salamon Ferencz, Budapest, † 1892.
Deák Farkas, Marosvásárhely, meghalt 1888 jun.	Szabó Károly, Kolozsvár, †.
Finály Henrik, Kolozsvár.	Szász Károly, Budapest.
Fraknói Vilmos, Budapest.	Gróf Szécsen Antal, Bécs.
Haynald Lajos, Kalocsa, †.	Szilágyi Sándor Budapest.
Hampel József, Budapest.	Teutsch Gy. Dániel, Nagy-Szeben.
Henszmann Imre, Budapest, †.	Trefort Ágoston, Budapest, meghalt 1888. aug.
Lönhárd Ferencz, Gyulafehérvár.	Torma Károly, Budapest.
Ormós Zsigmond, Temesvár.	Torma Zsófia, Szászváros.
Pauler Gyula Budapest.	

Tiszteletbeli alapító tag: Janza János, Hátszeg.

Alapító tagok.

Dr. Arányi Lajos, Budapest, meghalt 1887.	Bágya Károly, Fejérviz, mh. 1886.
Alsó Elekné Déva, †.	Bágya Zsigmond, birtokos, Budapest.
Br. Apor Károly, Marosvásárhely, meghalt 1885.	Benedikty József, birtokos, Vajda-Hunyad.
Barcsay Kálmán országgyűlési képviselő, Budapest.	Bernát Miklós, kir. közjegyző, Hátszeg.
Barcsay Béla, fűszolgabíró, Déva.	Br. Bornemisza Tivadar, M.-Illye.
Özv. Barcsay Lászlóné, br. Bruckenthal	Brúz László, gyógyszerész, Déva.
Antónia, Nagy-Barcsa, megh. 1887.	Buda Ádám, birtokos, Rea.
Bágya Farkas, birtokos, Lócse.	Buda Elek, birtokos, Alvincz.
	Csongrády Kálmánné, Rigó Ilka, Szász- vesszős.

- Előlegezési szövetkezet, Déva.
 Emich Gusztáv, orszgy. képviselő Budapest.
 Földváry Alexandrine, Marosvásárhely.
 Gergelyfi Tamás, Bécs.
 Gyárfás Ferencz, curiai bíró Budapest.
 Haynald Lajos, bibornok-érsek, 100 frt a. † 1891.
 Hollaky Imre, ügyvéd. Déva.
 Br. Horváth Ödönne, gróf Rhédey Johanna, Alvincz.
 Gróf Horváth-Tholdy Lajos, orsz. képviselő, Budapest.
 Gróf Horváth-Tholdy Lajosné, Dicső-Szent-Márton.
 Hunyadmegyei Első Takarékpénztár, Hátszeg.
 Inkey Béla, birtokos, Boldogfalva.
 Báró Jósika Géza, Branyicska, meghalt 1888.
 Br. Jósika János, cs. és kir. altábornagy, megh. 1885.
 Id. br. Jósika Lajos, Kolozsvár.
 Ifj. br. Jósika Lajos, Branyicska.
 Ifj. br. Jósika Lajosné, gr. Esterházi Ágnes, Branyicska.
 Br. Jósika Leo, megh. 1887.
 Br. Jósika Pepi Fanny, Branyicska.
 Br. Jósika Samu, Kolozsvár.
 Kendeffy Sámuel, birtokos, Kernyesd, 100 frt a.
 Kenderessy Ernő, megyei aljegyző, Déva, megh. 1888.
 Kolosy Antal, prépost, megh. 1886.
 Kornis Berta, grófnő, Kolozsvár.
 Gróf Kun Kocsárd, Algyógy, 100 frt a.
 Gróf Kuun Géza, M.-Németi, 100 frt a.
 Gróf Kuun Gézáné, br. Kemény Vilma M.-Némethi.
 Gróf Lázár Jenő, Medgyesfalva.
 Lázár László, csiktoplóczai birtokos, F.-Szálláspatak.
 Lázár Pál Oszkár, birtokos, Lapusnyak, megh. 1887.
 Lengyel Gergely, gyógyszerész, Déva.
 Gróf Lónyay Gábor, Budapest.
 Gróf Lónyay Menyhértne, Budapest.
 Lönhart Ferencz, erdélyi püspök, Gyulafehérvár.
 Maderspach Viktor, Iszkrony, mh. 1885.
 Moldován Demeter, udvari tanácsos, N.-Szeben, megh. 1889.
 Nemzeti Casino, Déva.
 Nemzeti Casino, Kolozsvár.
 Br. Nopcsa Elek, Szacsal.
 Br. Orbán Balázs, orsz. képvis., Budapest, meghalt 1890.
 Petrosény-Livazeny községek.
 Pogány Ádám, megh. 1885.
 Pogány György, ny. főispán, Déva.
 Puy Zsigmond, főszolgabíró, Puj, mh. 1888.
 Br. Radák Ádám, Mikeszásza.
 Rudai 12 Apostol Bányatárs.
 K. Sándor József, kir. közjegyző, Déva.
 Dr. Súlyom-Fekete Ferencz, törv. elnök, Déva.
 Spányik József, járási orvos, Déva, †.
 Szállassy Ferencz, kereskedő, V.-Hunyad.
 Szentiványi Gáborné, Rigó Czeccilia, M.-Solymos, † 1893.
 Szilvássy László, megh. 1885.
 Szereday Aladár, birtokos.
 Gróf Teleki Samu, Sáromberk.
 Téglás Gábor, főreálsk. ig., Déva.
 Torma Zsófia, Szászváros.
 Tornya Sándor, kir. járásbíró, V.-Hunyad. †
 Török Árpád, főszolgabíró, Ponor.
 Gróf Vass Ottilia, Kolozsvár.
 Velicska Lajos, birtokos, Bábolna.
 Br. Wesselényi Istvánné, szül. Rhédey Stephanie grófné, Kolozsvár.

Könyvtárnok: Kolombán Samu.
Pénztárnok: Szöllősy Lajos.

Ügyész: Lázár György.
Múzeumi igazgató: Téglás Gábor.

Igazgató-választmány.

Barcsay Béla.
Barcsay Kálmán.
Bartha Lajos.
Bernáth Miklós.
Biró József.
Borostyáni. Béla.
Buda Ádám.
Id. Buda Imre.
Buda Károly.
Dr. Darvai Móricz.
Imhof Mór.
Inkey Béla
Issekutz Antal.
Hetey Gábor.
Hollaky Arthur.
Br. Jósika Lajos.
Kenderessy Mihály.
Klimó Mihály.

Kun Róbert.
László Ignác.
László Zsigmond.
Lázár György.
Makray László.
Pogány György.
Pogány Károly.
Réthi Lajos.
Dr. Reichenberger Zs.
K. Sándor József.
Báró Szentkereszty György.
Szinte Gábor.
Borostyáni Béláné.
Szűts Sándor.
Tallacsek Ferencz.
Tolnay János.
Torma Zsófia.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap.
1. Gróf Kuun Géza: Elnöki megnyitó 1891.	5—10
2. » » » » » 1892.	11—14
3. Kun Róbert: Báró Orbán Balázs emlékezete	15—18
4. Gróf Kuun Géza: Elnöki megnyitó	19—25
5. Téglás Gábor: A hunyadmegyei történ és régészeti társulat vívmányai	26—36
6. Gróf Kuun Géza: A »Corpus Inscriptionum Latinarum« III-ik kötetének Daciát illető pótkötete	37—40
7. Király Pál: A »Sántó Spirító« kórház és erdélyi tagjai	41—50
8. Kun Róbert: Zarándmegye követi utasítása 1841-ből	51—57
9. Henning Rezső: Az Erechtheion	58—68
10. Szinte Gábor: Kolczvár	69—79
11. Kolumbán Samu: Néprajzi adatok Lozsádról	80—90
12. Kun Róbert: Kyss Dániel és Getse Benjamin családi pere a múlt század végén	91—109

HIVATALOS RÉSZ.

13. Mailand Oszkár: A társulat életéből	113—123
14. A társulat tagjainak névjegyzéke	124—128

